
Стара српска књижевност
у 24 књиге

Уређивачки
одбор

Димитрије Богдановић (1930—1986)
Милорад Павић
Милорад Бурић
Милисав Савић

Књига
осма

Приредила
мр Биљана Марковић



ОПШТА БИБЛИОТЕКА
БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА
Бр. 40.891



Душанов законик

Просвета
Српска књижевна задруга
Београд 1986.

Садржај

<i>Предговор</i> (Биљана Марковић и Димитрије Богдановић)	7
Државно-правно уређење	16
Владар	20
Сабори	22
Однос државе и цркве	23
Властела	26
Зависно становништво	29
Градско становништво	34
Грађанско право	35
Стварно право	
Облигационо право	
Брачно право	
Наследно право	
Кривично право	39
Организација судова	43
Судски поступак	48
Позивање на суд	49
Доказна средства	50
Доношење пресуде	51
Извршење пресуде	52
Књижевни значај Душановог законика	53
ЗАКОН БЛАГОВЕРНОГА ЦАРА СТЕФАНА	55
Извори	91
<i>Пропратни текстови</i>	
Белешка о овом издању	99
Рукописи Душановог законика	101
Изабрана литература	109
Речник мање познатих речи (Димитрије Богдановић)	115
Регистар појмова и израза Душанова законика (Александар Соловјев)	125
Илустрације	

скенирао

Теодор Анагност

Предговор

У првој половини XIV века политичка ситуација на Балкану је била веома сложена. Византија је била у сталном опадању — економска криза је расла, вредност новца је нагло падала, цене су се повећавале и масе становништва су се нашле на ивици крајње беде. Цар Андроник II (1282—1328) је покушао да поправи стање и напуни државну благајну. Увео је нове порезе, али то је имало за последицу погоршање положаја највећег дела оптерећеног становништва. Цар је тада опорезовао и оне који су до тада били изузети — велика имања моћних феудалаца и огромне манастирске поседе. Те нове мере му нису донеле популарност, али су делимично попуниле државну благајну.¹ Обновљена после пада Латинског царства, Византија је територијално била много мања, а њена друштвено-економска подлога знатно слабија. Процес феудализације узима све више маха и заоштрава унутрашње супротности. Долази до опадања слободног сељачког поседа, па чак и поседа ниже властеле. Венеција и Бенова постижу премоћ у поморској трговини и тиме осетно смањују приходе византијске државне благајне. Она више није у могућности да издржава велику најамничку војску и снажну флоту.²

Овакво стање у Византији поговарало је жељи српске властеле за експанзијом. Стари краљ Стефан Дечански (1321—31) није довољно одговарао тим плановима и феудалци су желели да на власт доведу његовог сина Стефана Душана, који се својом борбеношћу и храброшћу нарочито истакао у борби против Бугара. Тако је Душан крунисан за краља 1331. године.

„С Душаном је српска феудална држава у напону своје снаге добила претставника чија је лична амбиција потпуно одговарала тежњама властеле. Млад, енергичан, способан војсковођа, Душан је доследно ишао за циљем да изнемоћу Византију замени једним моћним

¹ Г. Острогорски, Историја Византије, Београд, 1969, стр. 450—453.

² Исто, стр. 457—458. (Даље: Г. Острогорски, Историја Византије).



српско-грчким царством које би прихватило традицију Византиског Царства.“³

Користећи несрећене прилике у Византији, Душан је убрзо по свом доласку на престо освојио Охрид, Прилеп, Струмицу, Костур и Воден. Међутим, опасност од Угарске га је натерала да са Андроником III (1328—41) ускоро склопи мир. То време мира искористила је Византија да присаједини две важне територије — Епир и Тесалију. Али, овај успех је био кратког века. После смрти Андроника III (1341) дошло је до новог грађанског рата. „Византија се налазила на прагу једне од најтежих криза које је икад доживела. Док је грађански рат двадесетих година знатно ослабио Царство, грађански рат четрдесетих година му је одузео последњу животну снагу. У много јачој мери умешале су се сада у унутрашње односе и борбе Византинаца стране силе, а борба политичких струја поштрила се социјалним сукобима и верским распрама. Византију је захватила не само политичка, већ и тешка социјална криза. Једно снажно социјално-револуционарно струјање дошло је до изражаја у странци зилота, а са политичким и социјалним борбама преплео се огорчен верски спор, изазван покретом исихаста, најзанимљивијим верским покретом позновизантиске епохе.“⁴ Српска војска је после кратког савезништва са претендентом на византијски престо Јованом Кантакузином наставила свој продор на југ. После шестомесечне опсаде пао је тврди град Сер. Пад овог града је повукао за собом и пад околних мањих градова. Граница је померена до долине реке Месте. Градови Мелник, Сер, Драма, Пилипи, Хрисопољ, затим већи део Халкидике и Св. Гора, спадали су сада у оквире Србије. У Византији се завршио грађански рат који ју је довео до скоро потпуне привредне и финансијске пропасти. Земљиште је било необрађено, становништво разређено, изгинуло у непрекидним ратним операцијама, продато у робље после турских упада. У таквој ситуацији приходи од пореза су сведени на минимум. У немирним временима није било услова

³ Исто, стр. 476.

⁴ Исто, стр. 489.

за трговину, па је и она стагнирала. Чак и на царском двору, који је некада блистао од раскоши и богатства, завладала је таква неимаштина да је приликом прославе Кантакузеновог крунисања уместо златног посуђа употребљавано бакрено и земљано.⁵ Велика епидемија куге, која је избила 1348. године, још је више погоршала ситуацију. У то време Душан је освојио Епир, Акарнанију, Етолију и Тесалију. „Душанова српска држава се простирала после тога од Дунава до Коринтског залива и од Јадрана до Јејејског Мора. Византији преостали беху, поред Тракије, једино Цариград и Солун, капија за излаз на Јејејско Море. Византијско царство је било са запада окружено новом јужнословенском творевином, док су му са истока претили малоазијски Турци.“⁶

Време сталног опадања Византије, како у територијалном, тако и у економском погледу, време је сталног уздицања Србије. Док је Византија била раздирана грађанским ратовима, уништавана нападима спољњег непријатеља, слабљена различитим верским струјама које су је претварале у поприште мржње, Србија се ширила територијално и јачала економски.

У привреди Србије у XIV веку значајно место је заузимало ратарство. Мада је земља обрађивана на примитиван начин, ипак се осећао стални напредак. Виноградарство и воћарство се највише развијало у новоосвојеним и приморским крајевима. Планински пашњаци и богате шуме су омогућили гајење великог броја ситне и крупне стоке, која је још увек означавала богатство властелинских и манастирских поседа и доносила добре приходе државној благајни. Јачање феудалних односа у Србији ограничава номадски живот пастира Влаха, па су се они насељавали у посебним сточарским селима. Живља трговина са приморским градовима омогућила је извоз сточарских производа. У овом периоду рударство игра значајну улогу у српској привреди. Руда се вадилa у рудницима

⁵ Исто, стр. 489.

⁶ Ј. Радонић, Међународни положај Србије у XIV веку, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, Београд, 1951, стр. 20.

Рогозне, Брскова, Трепче, Грачанице, Новог Брда и у новим рудницима Кучева и Подриња. Стефан Душан је ковао свој новац који служи као платежно средство и изван Србије. „У току XIII и XIV века, када се рударство снажно развија и када пољопривредна и занатска производња напредују, долази и до пораста друштвене поделе рада, што уједно доводи до пораста робне размене, до већег развика робно-новчаног промета. Упоредо са осталим гранама привреде и трговина је тада у сталном успону; њени центри су градови који се развијају у рударским подручјима.“⁷ Трговцима који су са свих страна долазили у Србију давале су повластице и обезбеђивано им је слободно кретање.

Тако је Србија, задобивши многе простране области, била изложена снажном утицају старог царства које је пропало. Церемонијал на двору, раскош у одевању и намештају још више се приближавају византијском узор. Средњовековни писани споменици као и фреске средњовековних српских манастира пружају многобројне податке о скупоценим одежама којима су се одевали, о скупоценим предметима којима су располагали владоци и властела.⁸ На тај начин увозна трговина тога доба добила је претежно луксузни карактер. У Србију су се највише увозиле тканине, ретка крзна, златни накити украшени драгим камењем, златно и сребрно посуђе, зачини, јужно воће и др., све што је имало да задовољи потребе владоца и властеле.⁸ Грчки језик постаје службени заједно са српским. На грчком језику су грчки градови и манастири добијали повеље и простагме. Цар Душан је целу зиму провео 1345/46 у новоосвојеним грчким градовима и обасуо богатим даровима грчку властелу, Меникејски манастир код Сереза и светогорске манастире. Светогорским манастирима је у новембру 1345 подарио општу хрисовуљу. Све те повеље писане су грчким обрасцима.^{8a} Нарочити осећај по-

⁷ Група аутора, *Историја народа Југославије I*, Београд, 1953, стр. 376. (даље: *Историја народа Југославије, I*).

^{7a} Исто, стр. 376.

⁸ Исто, стр. 376—377.

^{8a} В. Мошин и А. Соловјев, *Грчке повеље српских владара*, Београд, 1936, стр. VII.

штовања према византијском правном реду, освештаном ауторитетом православне цркве и хиљадугодишњег великог царства разлог је што је и сам цар Душан радо писао повеље на грчком језику и потписивао се грчки, што се његов полубрат Симеон осећао много више Грк него Србин, што се његов шурак Јован Асен Комнин потписивао грчки и на својим српским повељама.⁹ Утицај Византије се осећао и у уметничком стваралаштву. После доласка Срба у македонске крајеве, византијски стил се осетио и у српској архитектури (Богородица Љевишка у Призрену, Грачаница на Косову) потискујући постепено основна обележја „рашке школе“. Византијски стил епохе Палеолога загосподарио је српским грађевинарством.¹⁰

Проглашење Душана за цара у априлу 1346. имало је великог одјека у другим државама. Изгледало је да се његови планови и планови српске властеле о замењивању старог, оронулог царства новим српско-грчким царством приближавају свом остварењу. Ова могућност није дочекана благонаклоно. Антички свет оставио је у наслеђе средњем веку схватање о једном јединственом васељенском царству које би обухватало сву хришћанску екумену. Такво царство била је Византија, непосредни наставак Римске Империје. У њој је теорија о једном царству најизразитије заступана и она се није ње одрицала ни до своје коначне пропасти. Када се неколико векова раније Карло Велики крунисао за цара у цркви Св. Петра у Риму (800), реакција је била јединствена — нису могла постојати два цара. Византија је уздизање новог цара сматрала узурпацијом. Исто тако, када се почетком X века бугарски владар Симеон (893—927) крунисао за цара, Византија је оспорила легитимност овог поступка. Већ 927 је признала за цара Симеоновог сина Петра, али само за цара Бугара. Крајем XII в. владари Другог Бугарског царства поново су посегнули за царским

⁹ Исто, стр. VIII.

¹⁰ И. Божић, *Успон и пад средњовековних држава-источна и западна културна зона*, *Историја Југославије*, Београд, 1973, стр. 88.

достојанством.^{10a} После проглашења цара „Срба и Грка“ 1346. године, Византија је реаговала као и увек у таквој прилици. Није признала легитимност ове титуле и нови цар је могао бити карактерисан само као узурпатор. Стварање обновљеног и јаког православног царства није ишло у рачун западним земљама. Католичка црква је такође одбила да призна легитимност овог крунисања. Једино у директној преписци, када интереси то захтевају, дипломате и владари са запада нису ускраћивали Душану његову царску титулу.¹¹ Међутим, Бугарима, који су и сами присвајали царско достојанство, није сметао нови цар. Душан је сасвим сигурно познавао дух свога времена и односе који су у њему владали, па није могао очекивати да ће ова промена бити лако прихваћена. Вероватно се надао, заједно са својом амбициозном властелом, да ће имати довољно снаге да доврши оно што је започео. Није наслутио своју прерану смрт која је означила почетак опадања новог царства.

Сматрало се у то време да је једна од највећих дужности царева, још од Римске Империје, била законодавна. Кодификаторски рад цара Душана требало је да буде, између осталог, потврда његовог права на царску круну и моћи царевине, која ни у чему, колико год је то било могуће, није желела да заостане за својим узором — Византијом. Разлози за доношење Законика били су многобројни, пре свега правни и политички, и од различитог значаја за унутрашње учвршћивање проширене државне творевине. Држава се нагло ширила још од времена „светог краља“^{11a} ... „у четрнаестом веку цар Стефан Душан био је можда најмоћнији владалац у Европи; изгледало је

^{10a} М. Динић, Душанова царска титула у очима савременика, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, Београд, 1951, стр. 87. О том питању видети и Г. Острогорски, Византијски систем хијерархије држава, и Византијски цар и светски хијерархијски поредак, О веровањима и схватањима Византинаца, Сабрана дела, V, Београд, 1970, стр. 238—262.

¹¹ М. Динић, наведено дело, стр. 109 и 112.

^{11a} „Свети краљ“ се користи приликом помињања краља Милутина.

несумњиво да је Цариград на домаку његове руке.“¹² Становништво је припадало разним народима. Странци су боравили у Србији или само привремено, или су се настанили заувек. Дубровачки трговци су пребацили највећи део капитала у копнену трговину, а највеће зараде су остваривали путовањима у Србију. Саси су живели у рударским насељима, ту су говорили својим језиком и градили своје цркве, ту су најзад оставили своје потомке који су се стопили са домаћим становништвом. У новоосвојеним крајевима су живели Албанци, управљајући се највише по својим обичајима, који су се усаглашавали или сукобљавали са новим приликама. Грцима правни обичаји нису били потребни поред дуге и замршене правне традиције по којој су живели. У старим крајевима су остали махом Срби, али су многе породице ишле на југ, у складу са новом државном политиком. Властела је тамо добијала поседе насељене људима који су живели по друкчијим законима. Многобројно зависно становништво је имало обавезе и терете који су се међусобно разликовали. Целокупна ситуација је била веома сложена у време када унутрашње јединство државе није смело бити нарушено и када је унутрашња слабост могла донети пропаст. Територијално повећање државе обично смањује њену хомогеност и тада се појављују различите снаге, које желе отцепљење или подривају државу да би се она сама на крају распала.

Проглашењем за цара Срба и Грка, Душан је истакао претензију на легитимно владање поданицима Византијског царства. Стога су се и византијски закони, као год и канони и правна правила византијске цркве, преузели као своји, а том, сопственом кодификацијом требало је разрешити противречности и разлике у правном поретку између „Романије“ и старих српских земаља, где се до тада владало по „обичајима српским“. Тако је Душанова кодификација у исто време била и правна унификација, уједињење правног поретка у читавој држави. Тиме је византијско право коначно

¹² S. Ransimen, Vizantijska civilizacija, Subotica — Beograd 1964, стр. 284. (даље: S. Ransimen, Vizantijska civilizacija).

уграђено у темеље читавог система средњовековног српског права.¹³

Рад на Законику је сигурно започет неколико година пре његовог званичног проглашења на сабору у Скопљу 1349. године. Вероватно је, мада о томе нема података у до сада познатим изворима, основана нека законодавна комисија која је радила на тексту Законика. Тешкоћа је морало бити много, јер је било неопходно добро познавање византијског права, претходних српских писаних правних извора, српског обичајног права, као и прилика у земљи. Због тога је текст Законика морао бити добро припремљен, према тадашњем ступњу развика правне свести, и тек онда изнесен на сабор. Немамо никаквих података о реаговању властеле и о евентуалном противљењу овом легислаторском раду. У сваком случају, ситуација у Србији се разликовала од ситуације у Чешкој у исто време. Тамо се властела отворено и успешно супротставила кодификаторским намерама Карла IV. Одлучан отпор са стране високог племства — панова (великаша) спречио је да *Majestas Karolina* буде примљена у сејму.¹⁴ у Србији је пет година доцније (1354) Душанов законик допуњен новим одредбама.

Државно-правно уређење

Развитак друштвених и државних односа у Србији био је подложен утицају развијенијег Византијског царства. Оно је и у периоду опадања своје моћи вршило снажан уплив на многе области. Овај утицај је

¹³ Д. Јанковић, Српска феудална држава од XII до XV в., Историја државе и права југословенских народа (до 1918), Београд, 1962, стр. 49 (даље: Д. Јанковић, Српска феудална држава); Д. Богдановић, Душаново законодавство, Историја српског народа, I, Београд, 1981, стр. 558 (даље: Д. Богдановић, Душаново законодавство).

¹⁴ Т. Тарановски, *Majestas Carolina* и Душанов Законик, Глас СКА, CLVII, Београд, 1933, стр. 9; М. Костренчић, Душанов Законик као одраз стварности свога времена, Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана, Београд, 1951, стр. 27—42.

посебно значајан када се посматра правни живот средњовековне српске државе.

Поред правних обичаја и домаћих писаних правних извора, у Србији је већ почетком XIII века ушао у употребу први писани правни извор византијског порекла. Сава Немањић — св. Сава је по проглашењу аутокефалности српске православне цркве 1219. године издао Номоканон патријарха Фотија, који је, као скуп црквених и световних правних прописа, добио велику важност у Србији. У Номоканону светог Саве најважније место су заузимала црквена правила (канони) са тумачењем канониста, али је ту био и читав Прохирон и део Јустинијанових новела, оно што се називало „градски закон“. Номоканон је и у Душаново време задржао угледни положај у српском правном систему. У Византији су се тада јавили и нови правни зборници. Значајна је појава Синтагме Матије Властара-солунског монаха и канонисте, написане на грчком језику 1335. године. То је такође номоканонски зборник којим је обухваћена грађа црквеног и грађанског права. Сви прописи су у грчком оригиналу Синтагме груписани у тзв. „саставе“, по реду грчког алфабета (укупно 24 састава). У оквиру сваког састава налазе се прописи о предмету чији назив почиње одговарајућим словом. Од византијских правних коментатора Матија Властар користи тумачење Јована Зонаре (почетак XII века) и нарочито Теодора Валсамона, чија канонска тумачења из 1169—1177. леже у основи овог Зборника. При томе се Властар обично не позива на своје изворе и не прави разлику између текста канона и његовог тумачења, па Валсамонов тенденциозни ставови добијају исти ауторитет као и сами канони, постају прворазредни извор права.

Властарева Синтагма истиче идеју свемоћи византијског владара, његовог политичког и духовног доминирања. Њоме се одбија признавање и српске и бугарске црквене аутокефалије и одриче право било ког другог народа да свој државноправни ранг уздигне на степен царства. Тиме се у својој оригиналној редакцији Синтагма директно супротставила интересима српске цркве и државе, а посебно интересима Српског Царства. Оваква Синтагма није ушла у састав Душановог

вог законодавства. У српски правни систем ушла је једна нарочита редакција Синтагме које нема у грчким рукописима. То је оригинална српска ревизија начињена на основу превода охридске редакције Синтагме. Та „Скраћена Синтагма“ очишћена је од свих сувише византофилских правних одредаба и тумачења, од већине црквених прописа и била је погоднија за коришћење у световним судовима чему је и била намењена. Осим ових општих црквених правила, сведених на четвртину укупно преузетог текста Синтагме, ревизијом су изостављене и све одредбе које немају законску санкцију, а остављени су готово без промена сви закони византијских царева који су у грчким земљама, у „Романији“, одавно важили као закон, а у Србији до тада били познати преко Номоканона светог Саве.¹⁵

Ова Скраћена Синтагма је ушла у све зборнике Душановог законодавства, уз сам Законик и уз Јустинијанов закон. Јустинијанов закон је компилација византијских световних закона, претежно у области аграрних односа. Текст овог закона је делимично преузет из византијског Земљорадничког закона (Νόμος γεωργικός) са краја VII или почетка VIII века, а затим из Василика, Прохирона и Еклоге. И ова компилација је непозната у грчким рукописима и представља самосталан рад српских правника пре цара Душана. Поред Скраћене Синтагме и Правила Јована Посника (цариградски патријарх 582—595), прераде духовног приручника од стране Матије Властара, Јустинијанов закон је ушао углавном у све зборнике Душановог законодавства.¹⁶

Сам Душанов законик је настао у време потпуно развијених феудалних односа и кристалисаних класних обележја. Његов настанак је био условљен ступњем друштвеноекономског развоја. Србији нису више били довољни правни обичаји, постојећи појединачни писани законски прописи домаћег и византијског порекла и Номоканон. Решење је нађено у ширем ко-

¹⁵ Исто, стр. 560; А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка, Београд 1928, стр. 88 (даље: А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана).

¹⁶ Д. Богдановић, Душаново законодавство, стр. 560.

дофикаторском раду чији је најважнији резултат управо Душанов законик.

Посебну целину представља први део Законика из 1349. године, који садржи 135 чланова. Законик је допуњен 1354. године од члана 136. до краја. Динамичан развој друштвених односа је условио нове ситуације, које је требало правно регулисати. Осим тога, вероватно су у току примене првог дела Законика уочене неке празнине. Тако је новелирано дотадашње Душаново законодавство да би се законским путем нормирао што већи број друштвених односа.

У првој групи систематизованих чланова налазе се одредбе о цркви. Утврђена су судска права цркве, општа обавезност црквеног брака, предвиђене су санкције за сузбијање утицаја латинске цркве и разних јереси. Црква је имала низ повластица и као верска институција и као највећи феудалац у Србији. Држава штити цркву у сваком погледу, а црква својим утицајем на религиозног средњовековног човека осигурава послушност државној власти којој приписује божанско порекло. Однос тесне међусобне сарадње и повезаности државе и цркве прихваћен је из Византије и остао непромењен све до пропасти српске државе. И у Византији и у Србији се истовремено са утврђивањем велике моћи цркве истичу њене обавезе према православном становништву, а пре свега њене каритативне дужности.

„Права и обавезе властеле и сељака чине садржину друге, веће групе чланова. Феудално устројство државе и друштвено-економских односа овде је добило свој највиши правни израз.“¹⁷

С обзиром на то да Законик регулише основне сталешке односе и одређује карактер државног и друштвеног уређења, могао би се назвати „уставом“ средњовековне Србије. Положај владара у односу на властелу, положај црквене и световне властеле у односу на остало становништво, њихова права и дужности, као и облици феудалне својине, сачињавају значајан део Законика. Крунски вазалитет, карактери-

¹⁷ Исто, стр. 568.

стичан за Византију, у потпуности је примљен у средњовековној Србији.

Највиша власт у феудалној Србији прве половине XIV века припадала је владару. Он је ипак није вршио самостално, него уз помоћ државног сабора.

Владар

Владар је био врховни војсковођа; у средњем веку, испуњеном сталним ратовима, често је лично вршио ту функцију. Као носилац врховне судске власти издвојио је неке случајеве из надлежности других судова и поверио их свом суду. Законодавна власт владара, који је био на челу снажне централизоване државе, дошла је до изражаја у доношењу Законика. Управна власт јача баш у доба Стефана Душана и остварује се преко разгранатог феудално-чиновничког апарата. То има за последицу увођење нових титула и звања по угледу на Византију.¹⁸

Владар је био господар целокупне територије своје државе, као и целокупног становништва и зависног и независног. За средњи век је карактеристична тзв. подељена својина. Владар је имао сву земљу у врховној својини — *dominium eminens*; део својинских права преносио је на световну и црквену властелу и неке институције, пре свега манастире — *dominium directum*; најзад, један део својинских права припадао је и зависном слоју људи — *dominium utile*. Владар је себи задржавао право да од властеле одузме *dominium directum* у одређеним случајевима, нарочито у случају издаје. Један одређени фонд земље је увек био у потпуној својини владара (осим *dominium utile*). Одатле је он црпео један део својих и државних прихода, који нису били разграничени, одатле је властели давао баштине и проније и богате поклоне цркви и манастирима. У тај фонд је улазила пронијарска земља после смрти пронијара и свако конфисковано има-

¹⁸ С. Новаковић, Византијски чиновни и титуле у српским земљама XI до XV века, Глас САН LXXVIII, Београд, 1908, стр. 236—270.

ње. Ту је било настањено становништво зависно директно од владара.¹⁹ Мада је врховна власт владара према целокупном зависном становништву била несумњива, она се према насељеницима властелинских и црквених поседа остваривала само посредним путем.

Између владара и његових феудалаца постојало је непрекидно супарништво. Владар је желео јаку централну власт, док је властела желела јачање своје моћи и увећавање поседа. Да ли је у одређеном периоду била јача или слабија централна власт, зависило је од многих унутрашњих и спољашњих фактора, као и од личности самога владара. Да би на неки начин обуздао самовољну властелу, владар је обично држао јаку најамну војску. Најамну војску је држао и цар Душан. Ова војска, састављана од професионалних војника различитих народа, била је један од ослонаца његове моћи. Цар Душан је успевао да ограничи властелу и да одредбама Законика предвиди различите мере у том циљу.²⁰ На западу се владар често ослањао на грађанску класу, чији су интереси били супротни интересима властеле. У Србији грађанска класа није била развијена, мада су се за то почели стварати одговарајући услови.

И Византији и Србији је током целог средњег века остао стран компликовани хијерархијски однос вазалности, који је карактеристичан за западне феудалне државе. Јака централна власт и зависност великог и малог племства директно од владара, била је карактеристика овог типа феудалних односа. Не разумевајући специфичност тих односа, многи западни аутори су побијали могућност постојања феудализма у Византији и њено државно уређење упоређивали са старим источним деспотијама.²¹ Међутим, у науци је истакнуто и аргументовано и мишљење о несумњивом постојању феудализма у Византији.^{21a}

¹⁹ Историја народа Југославије I, стр. 400.

²⁰ На пример чл. 53, 57, 101, 111, 121, 122, 142, 156 итд.

²¹ S. Ransimen, Vizantijska civilizacija, str. 58.

^{21a} Г. Острогорски, О византијском феудализму, Сабрана дела I, Београд, 1969.

Сабори

Сабори, о којима има највише помена у законским споменицима управо за владе цара Стефана Душана, јесу стара установа. Извори помињу саборе од краја XII stoleћа, али су они, несумњиво, још старији, јер су у време Немањића већ „стабилизована установа“ уставног обичајног права.²² Сабор се састојао из свештенства, властеле, владоца и његове породице. Сазивао га је сам владар у свим ситуацијама у којима је то налазио за потребно. Врло је вероватно да многе важне одлуке владар ипак није могао донети без учешћа сабора и да би таквим покушајем довео себе у незавидан положај. Властела је морала учествовати у доношењу одлука, а не давати само формалан приста-нак. Немањићи, који су често долазили на престо насилним путем уз помоћ властеле, нису могли властелу потпуно уклонити из одлучивања и употребљавати саборе само као формално тело, које акламацијом потврђује већ донете одлуке. Сабор се сазивао писменом наредбом, приликом владаочевог крунисања или абди-кације, затим када је требало приказати савладара или наследника престола, када је требало поставити новог архиепископа или отворити нове епископије, а, понекад, и приликом оснивања нових манастира.²³ Сабор је био феудална, а не народна установа, преостала из предржавног периода.²⁴

То није народно представништво, већ скуп приви-легисаних сталежа с владарем на челу.²⁵

²² Б. Недељковић, О саборима и законодавној делатности у Србији у време владавине цара Стефана Душана, са посебним освртом на доношење Законика цара Стефана Душана, Законик цара Стефана Душана, I, Струшки и Атонски рукопис, Београд, 1975, стр. 26 (даље: Б. Недељковић, О саборима).

²³ К. Лирчек и Ј. Радонић, Историја Срба II, Београд, 1952, стр. 32.

²⁴ Д. Јанковић, Српска феудална држава, стр. 73—75.

²⁵ Б. Недељковић, О саборима, стр. 59.

Однос државе и цркве

Црква у Србији није имала претензија на световну власт, па се и њен положај према владару, представнику државе, разликује од положаја цркве на западу. У Србији је црква била увек уз владара и помагала његову борбу против властеле. Када се српска црква одвојила од охридске и добила свог архиепископа, њен углед је знатно порастао. Српска црква је под окриљем и у складу са интересима српске средњовековне државе прешла вишестепени развојни пут. Од несамо-сталне рашке епископије, преко независне архиепи-скопије, која је била ослобођена од подређености охридској архиепископији 1219. године, она је израсла до патријаршије 1346. године. Такав њен развој јачао је позиције српске државне независности, али истовре-мено он је одговарао и посебним верским и друштве-ним интересима и захтевима цркве.²⁶ Потврђујући ве-лику улогу вере и цркве у српској држави, Душанов законик почиње речима — „Најпре за хришћанство...“. Нема толеранције за јереси, па ни за „јерес латин-ску“, односно католичку веру. Мада припадници ду-бровачких колонија у српским градовима слободно ис-поведају католичку веру, мада Саси, који живе у рударским насељима, имају велике повластице и нико их не прогони због њихове припадности западној цркви, оштра одредба се упућује православном живљу — „И за јерес латинску, што су обратили хришћане у азимство, да се врате опет у хришћанство, ако се нађе ко пречувши и не повративши се у хришћанство, да се казни како пише у закону светих отаца (чл. 6). У следећем члану Законик налаже да се поставе про-топопи по свим градовима и трговима, да би одвра-ћали хришћане од вере латинске и вратили покрштене у православну веру. Највећи број католика се налазио у градовима и њихов утицај је ту био најснажнији. Стога је била неопходна законска мера да се осигурају интереси православне цркве баш у тим деловима цар-ства. Католичка црква се није никад помирила са гу-

²⁶ М. Мирковић, Правни положај и карактер српске цркве под турском влашћу (1459—1766), Београд, 1965, стр. 33.

битком покрајине Илирик и у сваком погодном моменту је покушала да поврати свој утицај. За то су били најпогоднији католички свештеници који су се налазили у средишту православне земље. Законик предвиђа оштре санкције у борби против католичког прозелитизма (чл. 8). Православна црква није допуштала мешовите бракове, па их следствено томе забрањује и држава. Низ одредби у Законику има за циљ онемогућавање утицаја католичке цркве на истоку. Дужност је православног цара да сачува и ојача православну веру, и Душан, који се сматра наследником свих претходних православних византијских царева, жели да то постигне. У Србији је однос међусобне сарадње државе и цркве био углавном непомућен током целог средњег века. Није било многобројних јеретичких покрета као у Византији, па се није никада десило да се цар и патријарх нађу у два супротна табора. Стефан Немања се својевремено оштро обрачунао са богумилима, и од тада је једина „јерес“ била латинска. Српски владари су генерацијама јачали српску цркву, па српски цар чини то исто свим расположивим средствима.

Овакав однос државе и цркве је прихваћен из Византије. Цар је заштитник цркве, а патријарх царев саветник. Сарадња византијске цркве и државе, тесна и стална, била је диктирана непосредним интересом обеју страна. Држава је прогањала јеретике као државне преступнике, а црква анатемисала бунтовнике. Онога ко се супротставио православном владару, црква је кажњавала екскомуникацијом; онога ко се није потчињавао православној цркви, одбацивала је држава.²⁷ Неки научници су овај однос државе и цркве назвали цезаропапизмом, желећи да докажу да је византијска црква у свему била подложна држави и представљала само њен саставни део.²⁸ То се мишљење не може прихватити, мада је чињеница, да је однос државе и цркве у Византији, па и у другим православним земљама које су биле под утицајем свега што је долазило са ортодоксног истока, био неупоредиво ближи него

²⁷ Г. Острогорски, Однос цркве и државе у Византији, О веровањима и схватањима Византинаца, Сабрана дела, V, Београд, 1970, стр. 235.

²⁸ S. Ransimen, Vizantijska civilizacija, str. 58.

на западу. Идеал Византије је био савез царства и цркве, њихово прожимање под руководством цара и патријарха. Наравно, у пракси је долазило до честог одступања од оваквог идеала, али у сукобима није цар увек био победник. Црквени обред крунисања, није у средњем веку била само спектакуларна формалност. Овим црквеним обредом се и узурпатор, каквих је било много у дугој византијској историји, проглашавао легитимним царем. Евентуални изостанак крунисања, односно одбијање цркве да цару да свој „благослов“, могло је имати непријатних последица.²⁹ Важност крунисања је добро знао и цар Душан. Великим трудом и богатим даровима успео је да стекне наклоност српског и бугарског свештенства, грчког свештенства из освојених византијских крајева и монаха Свете Горе. Оснивање патријаршије и избор патријарха Јоаникија, били су неопходна припрема за крунисање. Тек је цар са патријаршијом и после црквеног обреда крунисања, могао бити легитимни цар по средњовековним схватањима.

Уплив цркве у држави био је олакшан и економском моћи њених установа. Црквене установе нису биле само идејни актери већ и најкрупнији корисници феудалног начина производње.³⁰ И пре доношења Законика црква је поседовала велика феудална имања. Било је манастира с пространим поседима, налик на велике опатије у Угарској, Италији и Немачкој.³¹ Црквена имања су имала веће повластице од властелинских. На црквеним имањима није постојала обавеза великих и малих работа (чл. 26). У чл. 23 црква се ослобађа дужности преноса ствари за државне, војне или какве друге важне потребе; та обавеза постоји само када путује цар са својом великом пратњом.

„Црква је уживала управни, економски и судски имунитет, који је био већи од имунитета властеле. Право имунитета није хришћанска црква стицала из

²⁹ Г. Острогорски, Однос цркве и државе у Византији, 234—237.

³⁰ В. Чубриловић, Око проучавања средњовековног феудализма, Историјски часопис III, Београд, 1952, стр. 195 (даље: В. Чубриловић, Око проучавања средњовековног феудализма).

³¹ К. Лиречек и Ј. Радонић, Историја Срба, II, стр. 67.

В. Чубриловић уводи у једну Немачку

милости државâ, у којима се инсталирала, него га је носила са собом као своје рођено, а од Бога установљено право, које су јој новопокрштене државе признавале као установу божанственог закона. Историјски је хришћанска црква наследила повластице од цркве јеврејске, за коју је генетички била везана. У светом писму старог завета, које је хришћанска црква усвојила, наишла је на готове одредбе Божанственог закона о црквеном имунитету, које су постале обавезне за сваку хришћанску државу. И у Србији је институција црквеног имунитета дошла као готова и несумњива.³² Црква има право да суди за извесне ствари, које спадају у искључиву надлежност црквених судова, свим православним поданицима царства (чл. 12). Сви спорови који се тичу клера такође спадају у надлежност цркве. Законик предвиђа могућност да властела путем силе тражи неко своје право од припадника клера и покушава да то спречи (чл. 30). Као велики феудлни поседник, црква је судила све спорове између зависног становништва насељеног на њеној земљи.

Властела

Властела је чинила моћни повлашћени staleж у Србији. У Законнику се помиње велика и мала властела. Моћ властеле се заснива на њеним земљишним поседима — баштинама, које су једна од основних карактеристика феудалног система. Баштином је властелин могао слободно располагати — могао ју је продати, дати у мираз, или поклонити, и то без икаквих ограничења. Баштински посед је по правилу био наследан.³³ Законик потврђује права властеле: „Властела и властеличићи, који се налазе у држави царства ми, Србљи и Грци, што је коме дало царство ми у баштину и у хрисовуљи, и што држе до овога сабора, баштине да су сигурне“ (чл. 39). Једном добијен посед у баштину остајао је у трајном власништву властелина

³² Т. Тарановски, Историја српског права у Немањинској држави, I, Београд, 1931, стр. 90 (даље: Т. Тарановски, Историја српског права).

³³ Д. Јанковић, Српска феудална држава, стр. 65.

(чл. 40). Владар га је могао одузети само у специјалним случајевима, нпр. у случају издаје. С друге стране, властелин је имао одређене обавезе према владару и држави. Те обавезе су биле: плаћање годишњег пореза „соће“ и војна служба.³⁴ Други тип феудалног поседа у Србији била је пронија. Ова установа је примљена из Византије, што је у српској историографији утврђено још у XIX веку. С. Новаковић је мислио да је пронија давана као накнада војничким или управним старшинама, и да је у свему била слична са старим војничким добрима.³⁵ Он је увидео велику разлику између баштине и проније: „Пронија је по Душановом законнику сасвим различита од баштине. Дати коме у пронију значило је дати му само на уживање, или уступити му над неком земљом, селима или жупом, извесна права работе, која је државни поглавар имао право тражити од људи на оној земљи насељених. Пронијар је имао самоработу, и то у одређеној мери и ништа више.“³⁶ Скоро сви писци, и старији и савремени истичу разлику између баштине и проније. Очигледно је да су феудални господари могли имати и баштине и проније. Баштина је била наследна потпуна земљишна својина, а пронија је била условљена својина.³⁷

Пронија несумњиво води порекло из Византије. Настала је у доба владавине династије Комнина. После великих војничких пораза крајем XI века, у XII веку Византија доживљава епоху војне славе и спољњег сјаја. При успостављању византијске војне снаге велику улогу је одиграла пронија, установа за коју није знала претходна епоха. Везана дужношћу вршења војне службе, пронија је добила нови и велики значај, али је тиме порасла и снага феудалне дезинтеграције,

³⁴ А. Соловјев, Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354, Београд, 1980, стр. 208—209, (даље: А. Соловјев, Законик цара Стефана Душана).

³⁵ С. Новаковић, Пронијари и баштиници, Глас САН, I, Београд, 1887, стр. 18—21.

³⁶ Исто, стр. 23—24.

³⁷ В. Чубриловић, Око проучавања средњовековног феудализма стр. 197; А. Соловјев, Законик цара Стефана Душана, стр. 222—223.

коју је носила у себи установа проније.³⁸ За пронију је током целог постојања карактеристична везаност обавезом војне службе. Исто тако, она све време остаје условљено привремено држање са правом уживања, али без права располагања. Нови моменат у установу проније унео је оснивач династије Палеолога, Михаило VIII Палеолог (1261—82), после пада Латинског царства и обнављања византијске власти. Он је дао могућност наслеђивања проније, желећи да себи осигура подршку утицајних елемената царства.³⁹ У време грађанског рата између Јована V Палеолога (1341—91) и Јована VI Кантакузина (1347—54), пронија је све чешће постајала наследно добро. Претварањем проније у наследне поседе оба цара су привлачила себи присталице. Ипак, и наследници пронијара и даље остају у обавези војне службе.⁴⁰ Претварање пронија у наследна породична власништва било је у XIV веку свакако врло честа и потпуно уобичајена појава. Само тиме се може објаснити да су право на поседе умрлог пронијара почели да истичу не само његови синови него понекад и удове.⁴¹ С тим у вези јавља се и нови термин „побаштињавање“. Ипак, за свако „побаштињавање“ проније била је потребна посебна даровница, која се добијала на основу претходне молбе заинтересованих. Никако се не може прихватити мишљење о потпуном изједначавању проније и баштине. Пронијар и после преласка проније у његово породично власништво није стекао право да свој посед продаје, даје у мираз, прилаже цркви или манастиру, ни да га остави ма коме сем својим наследницима способним да га замене у својству пронијара.⁴²

Из Византије систем проније је прешао у словенске земље Балканског полуострва, јер је одговарао условима и потребама феудалног поретка у тим земљама.⁴³ Први податак о пронији налазимо у Србији у

³⁸ Г. Острогорски, Пронија, О византијском феудализму, Сабрана дела V, Београд 1969, стр. 147.

³⁹ Исто, стр. 203.

⁴⁰ Исто, стр. 227—232.

⁴¹ Исто, стр. 235.

⁴² Исто, стр. 237—238.

⁴³ Исто, стр. 282.

повељи краља Милутина манастиру Св. Борба у Скопљу.⁴⁴ Међутим, то не мора да значи да је пронија тада и настала. Српска држава се територијално ширила на рачун Византије још од Стефана Немање. Већ у то време пронијарски систем је постојао у Византији. Како се византијски утицај у многим областима осећао за све време владавине династије Немањића, могуће је да је пронијарски систем прихваћен у Србији много раније него што је забележено у сачуваним и нама доступним споменицима.⁴⁵ Милутинова повеља даје интересантне податке о пронији у Србији крајем XIII века. Још више него у Византији, у Србији се пронија претвара у наследни посед. Међутим, тиме она не губи своју специфичност и не изједначаје се са баштином. Све до пропасти српске државе пронија задржава војни карактер и остаје посед са правом уживања, али без права отуђивања. Као и у почетку, владар има право да је одузме пронијару и да је да неком другом, кога обавезује на исти начин.

Зависно становништво

У Душановом законик у често наилазимо на један термин који је био повод за стварање различитих мишљења о правној и економској подели становништва. То је термин себар. У Законик у се себар обично противставља властелину и због тога су неки научници дошли до закључка да је то збирна именица за целокупно неповлашћено становништво. У ту категорију би спадало и зависно становништво и градско становништво у унутрашњости Србије. Овакво мишљење је заступао Никола Крстић, а њега су следили Константин Јиречек и Стојан Новаковић. Касније С. Новаковић донекле мења свој став и претпоставља да су себри само зависни сељаци, док малобројно грађанство, занатлије, трговци итд. сачињавају слој „средњих људи“, који се помињу у чл. 152. („Како је био закон у деда царства ми, Светога краља, да су великој властели

⁴⁴ Т. Тарановски, Историја српског права, II, стр. 53.

⁴⁵ Т. Тарановски, Историја српског права, I, стр. 34.

велика властела поротници, а средњим људима према њиховој дружини, а себрдијама њихова дружина да су поротници; и да није у пороти ни сродника, ни злобника"). У категорију средњих људи С. Новаковић у свом другом издању Законика убраја и малу властелу. М. Полићевић претпоставља да се у Србији задржао велики број слободних сељака, да ти сељаци такође спадају у себре и да појам себар означава целокупан хетероген „трећи сталеж“. Т. Тарановски сматра да су слободни сељаци, ако их уопште има, једна сасвим занемарљива категорија. Он закључује да Законик целокупно становништво дели на две најмногобројније категорије „на властелу, као господаре земље, и на себре, као насељенике на земљама, земљораднике.“⁴⁶ При томе Законик занемарује малобројно становништво по градовима у унутрашњости Србије чија права нису издиференцирана и чији положај битно не одступа од положаја зависног становништва. Као најтачније се може узети једно новије објашњење: „Целокупно невластеоско становништво у средњовековној Србији носило је заједничко име: себри. У сталеж себара улазили су дакле: феудално зависни земљорадници — меропси, феудално зависни сточари — Власи, феудално зависне сеоске занатлије и сокалници, отроци — средњовековни робови и један део сеоских попова. Становници градова — невластела (трговци и занатлије) нису улазили у сталеж себара, већ су сачињавали посебну групу становништва са одређеним правима и дужностима.“⁴⁷

Меропси — зависни земљорадници, који живе и раде на поседима властеле, цркве и цара, односно државе, имају веома много сличности са византијским парицима.

После смрти Василија II Македонца (976—1025) његови наследници нису продужили борбу за заштиту слободног сељачког поседа. Феудално племство је успело да извојује победу и да убрза везивање сељака за земљу, да од слободних сељака створи зависне парике. Парици дугују одређене намете и кулуке.

⁴⁶ Исто, стр. 48.

⁴⁷ Д. Јанковић, Српска феудална држава, стр. 52.

Њихова слобода кретања је ограничена. Али, када испуне своје обавезе према поседнику, парици могу слободно располагати својом земљом. Могу је продати, поклонити, дати у мираз или оставити у наслеђе. Господар их са земље не може отерати, али то му и није у интересу. Земље је увек било довољно, док се скоро стално осећао недостатак радне снаге. На различитим поседима радио је различити број парика, па је негде њихов положај био лакши, а негде тежи. Због тога парици беже са једног имања на друго тражећи повољније услове за живот. С обзиром на то да на црквеним имањима парици нису имали војну обавезу, која је била веома тежак терет у средњем веку, парици су углавном бежали са имања световних господара на црквене поседе. Бежање парика постаје масовно пред крај царства, када је Византија била у тешкој економској кризи, повећаној грађанским ратом.⁴⁸

У Србији су меропси имали, до доношења Законика, различите обавезе и зависно од поседа на коме су радили били су у лакшем или тежем положају. Законик није повећао дотадашње обавезе меропаха, него их је само унифицирао и потврдио дотадашње стање.⁴⁹ За Србију је карактеристична радна феудална рента, али са освајањем нових византијских крајева долази до неких измена.

У границе српске државе улазе и крајеви у којима је рента обрачунавана у новцу. Међутим, Византијски порески систем напреднији и савршенији од система „работа“ није одговарао српској држави, јер ни српско друштво, ни привреда, ни администрација нису били способни да га прихвате. Ови утицаји мада снажни, нису били прихваћени у потпуности, већ су прилагођени потребама нове средине.⁵⁰

Стални ратови, епидемије куге и других заразних болести, као и глад која је наступала с времена на време, смањивали су број зависног становништва. То је проузроковало сталну несташницу радне снаге и

⁴⁸ Г. Острогорски, привреда и друштво, стр. 72—93. +

⁴⁹ М. Благојевић, Земљорадња у средњовековној Србији, Београд, 1973, стр. 339—396.

⁵⁰ Исто, стр. 397.

дешавало се да читави крајеви остану необраћени. У таквој ситуацији није било ретко да и властела на недозвољен начин преводи туђе меропхе на своје поседе. Законик покушава да то спречи предвиђајући оштре казне за меропхе и за онога ко му омогући бекство од претходног господара (чл. 93).

Властела се није много освртала на прописане терете, повећавала их је по својој вољи, а то је доводило до исцрпљивања мерапах. Законик жели да осујети те злоупотребе: „Меропсима у земљи царства ми, да није властан ниједан господар ишта против закона, осим што је царство ми записало у законик, то да му работа и даје. Аколи му учини што незаконито, заповеда царство, ми, да је властан сваки меропх парничити се са својим господарем, или с царством ми, или с госпођом царицом, или с црквом, или с властелом царства ми, или с ким било, да га није властан ко задржати од суда царства ми, осим да му судије суде по правди, и ако меропх добије парницу против господара, да му зајемчи рок, и потом да није властан онај господар учинити зло меропху“ (чл. 139).

Поред основних обавеза заједно са својим властелином, да поправљају градске зидине, да чувају стражу на путевима због сталне опасности од разбојника, да примају на стан и храну цара и његову пратњу и властелина када се налази на путу. У Византији су све ове обавезе замењене одређеним износима у новцу, али је у Србији постојала потреба баш за извршавањем оваквих обавеза по систему „работа“. Пошто би испунили све што је у Законик, прописано, меропси су могли располагати својом земљом. Могли су је продати, поклонити цркви или дати у мираз, али увек под једним условом — да онај ко прими земљу по ма којем основу, прими и све терете које земља са собом носи.

Власи су били сточари и њихов положај је изгледа био бољи од положаја мерапах. Законик не регулише детаљно обавезе Влаха, што не значи да тих обавеза није било. Вероватно је да су обавезе остале исте као и пре и да су биле одређене другим актима и обичајним правом. Власи су живели номадским животом, али су се касније почели настањивати по сточарским селима. Чл. 73, 74 и 75 регулишу право паше између села

и жупа, предвиђајући накнаду штете и казну за попашу.

Отроци, средњовековни робови, се разликују од робова у робовласничком уређењу. Господар може отрока продати, оставити у наслеђе, али га не може дати у мираз. Предвиђена је тешка казна за онога ко прода отрока нехришћанину:^{50a} „И ко прода хришћанина у иновверну веру, да му се рука отсече и језик одреже“ (чл. 21). У неким селима отроци живе заједно са меропсима и Законик не прави између њих разлику (чл. 67).^{50b} У Византији су осим парика на феудалним поседима живели и надничари који нису имали своју земљу. Њихов положај је био између парика и робова. Вероватно је њиховом положају био сличан положај отрока који су у једном селу живели и радили заједно са меропсима.

Занатлије и трговци се помињу у Законик. Међутим, ова занимања нису ни близу тако развијена као у Византији. У Србији има сеоских занатлија по којима су и цела села добијала имена.⁵¹ У време када су рудници племенитих метала представљали значајан извор прихода за државу нарочито се развило златарство. Златарима је тада забрањено да живе по селима. Они могу живети само у градовима у којима је било допуштено ковање новца и тада су могли радити и друге златарске послове. Ако би се у граду или селу нашао златар који кује новац без дозволе, кажњаван је спаљивањем (чл. 169). Трговци су били углавном странци и то највише Дубровчани и имали су велике повластице у Србији. Њих Законик штити у више чланова — 118, 119, 120, 121, 122. Да се трговином почиње бавити и домаће становништво видимо из чл. 121: „Да није властан властелин, ни мали ни велики, ни који било други, задржати или спречити своје људе, или друге трговце, да не иду на тргове царева, но да иде сваки слободно“.

^{50a} А. Соловјев, Законик цара Стефана Душана, стр. 188—189.

^{50b} Исто, стр. 228—229.

⁵¹ К. Јиречек и Ј. Радонић, Историја Срба, II, стр. 170—173.

Сокалници представљају специфичну категорију становништва коју не налазимо нигде изван Србије. Овај назив је изазвао полемике и различита мишљења у српској историографији. Може се прихватити као тачно мишљење А. Соловјева, које се надовезује на мишљење С. Новаковића, да су сокалници послуга на великим имањима, да раде углавном кухињске послове и да временом, задржавајући стари назив, добијају и друге дужности.⁵²

Градско становништво

Градови су у Србији били различити и по постанку и по величини и по својој важности за државу. У унутрашњости су се развијали градови као утврђена места, која су служила и као тргови, и иза чијих су се зидина склањали становници из подграђа и околних села у време непријатељских упада. Ту су долазили трговци из Србије, Дубровника, па чак и из Венеције.^{52а} Средњовековни рудници су имали својеврсна градска насеља у својој близини. Ту су махом живели странци — Саси, који су уживали специјалне повластице.⁵³ Законик ограничава, дотле неограничено, крчење шума и претварање крчевина у плодну земљу. Дозвољава сечу шума само онолико колико је то потребно за рад у руднику (чл. 123).

Новоосвојени грчки градови су имали посебан положај. Њима Законик потврђује постојеће повластице: „Градови грчки, које је заузео господин цар, што им је записао хрисовуље и простагме, што имају и држе до овога сабора, то да држе, да им је сигурно и да им се не узме ништа“ (чл. 124). Ова потврда права понавља се још једном у чл. 137 и истиче се да ни сам цар није овлашћен да им повластице измени.

⁵² А. Соловјев, Сокалници и отроци у упоредно-историјској светлости, Гласник Ск. Н. Д., књ. 19, Скопље, 1938, стр. 130.

^{52а} К. Лиречек и Ј. Радонић, Историја Срба, II, стр. 180—185.

⁵³ Т. Тарановски, Историја српског права, I, стр. 114—115

Мир у грчким градовима и њихова наклоност били су веома потребни цару. Осим тога, грчки градови су имали велику традицију и потпуно развијено градско становништво, те је било неопходно оставити их да живе као и до тада. Нису се могли ни поредити са градовима у унутрашњости Србије, где је градско становништво било тек на почетку свога развоја.⁵⁴

Приморски градови се у Законику уопште не помињу, мада је њихова улога веома важна у средњовековној Србији. Међутим, сви ти градови, као Дриност, Скадар, Улцињ, Бар, Будва и Котор, имају своје статуте по којима живе и владају се њихови становници.⁵⁵ Царева потврда њихове традиционалне аутономије није била потребна. Српска властела је у тим градовима сматрана за странце. Приморски градови су веома снажно привлачили себре, који су у њима могли добити толико жељену слободу. И док Законик оштро кажњава свако примање одбеглих меропаха, не помиње примање „туждих људи“ од стране приморских градова. Њихова аутономија је искључивала сваку могућност мешања у унутрашње ствари.

Грађанско право

Одредбе из области грађанског права су у Законику веома малобројне. То не значи да није било различитих приватноправних односа у које су свакодневно ступали припадници и повлашћених и зависних слојева становништва. У Властаревој Синтагми и Јустинијановом закону, има велики број грађанскоправних одредби. Осим тога, за неке односе је вероватно још увек важило обичајно право. Чланови Законика који регулишу односе грађанског права налазе се у различитим деловима Законика и поређани су без икаквог система.

Стварно право се појављује само у два института — својини и залози. Својина је била, као што је већ речено, подељена феудална својина. На истом

⁵⁴ Исто, стр. 83—84.

⁵⁵ Исто, стр. 84—85.

земљишту цар је имао *dominium eminens*, властелин *dominium directum*, а зависни сељак *dominium utile*. Законик потврђује неприкосновеност властелинских баштина и допушта слободу располагања: „... да су слободни с њима, или под цркву дати, или за душу оставити или продати комү било“ (чл. 40). Када је у питању земља зависног сељака, слобода располагања је ограничена условом да на њој увек мора бити „работник“. Ако га не буде, земљу може узети властелин да би на њој населио неког другог зависног сељака. Својина се могла прибавити различитим правним пословима. Оригинерно стицање својине путем крчења шума Законик забрањује.

Залог је давана као јемство за враћање дуга. Вероватно је постојао рок после кога залога није могла бити откупљена, што је доводило у неповољан положај зајмопримца, јер су заложене ствари по правилу вредније од позајмљене суме новца. Законик не допушта такву злоупотребу, остављајући могућност откупа заложене ствари без обзира на рок (чл. 90).

Облигационо право није развијено у Душановој држави. Битне карактеристике феудалног система су натурална привреда и неразвијеност робно-новчаних односа, те је разумљиво да се облигацијама бави мали број чланова Законика. Ипак, више одредаба из ове правне области има у Властаревој Синтагми и Јустинијановом закону.

Купопродаја и покретних и непокретних ствари је несумњиво постојала у Србији, али нам нису сачувани уговори на основу којих бисмо могли нешто више сазнати о форми у којој је вршена. Анализирајући „Призренску тапију“ А. Соловјев је закључио да је она од почетка до краја писана по узору на византијске купопродајне уговоре.⁵⁶ Ово је био утицај византијског писаног права, које је било нарочито брзо усвајано у областима близу грчке границе

⁵⁶ А. Соловјев, Уговор о куповини и продаји у средњовековној Србији, Архив за правне и друштвене науке, књ. XV, 1927, стр. 446.

или областима освојеним од Византије. „Јер су норме грађанског права врло конзервативне, и када једна култура губи своју политичку превласт, њезине приватно-правне норме и формулари обично живе још дуго времена.“⁵⁷ Посебан вид купопродаје у Србији била је купопродаја плена, регулисана у чл. 132.

Поклон се помиње у чл. 40 и чл. 174, који регулишу властелинску и потчињену баштину. У средњем веку је религиозност била веома изражена, па су били чести поклони цркви. Поклоне цркви давали су и припадници повлашћеног властелинског staleжа и њихово потчињено становништво. С обзиром на хришћанско учење о милосрђу, као особини сваког човека који жели да заслужи царство небеско, ти поклони су најчешће давани са одређеном наменом. Манастир или црква су били дужни да из дарованих средстава деле милостије сиромашнима, да воде бригу о убогим итд. У оквиру манастирских имања било је болница и прихватилишта за људе са тешким физичким манама које су их чиниле неспособним за рад. Њихово издржавање је такође плаћано из поклона религиозних давалаца.⁵⁸

Размена је још увек постојала, мада је њен значај вероватно био прилично незнатан (чл. 43).

Остава се помиње само на једном месту, и то када гостионичар одговара за ствари путника (чл. 125).

Брачно право се налазило у домену црквеног права, али је у Законiku било неколико чланова који су имали задатак да заштите интересе православне цркве. Њима се забрањује склапање брака без одређеног црквеног обреда. (чл. 2). На други начин склопљен брак се не признаје: „такови да се разлуче.“ (чл. 3). Забрањено је и склапање брака са припадником друге вере (чл. 9).⁵⁹

⁵⁷ Исто, стр. 447.

⁵⁸ Т. Тарановски, Историја српског права, I, стр. 96.

⁵⁹ А. Соловјев, Законик цара Стефана Душана, стр. 172—173, 178.

Наследно право је такође недовољно регулисано у Душановом законик у. Том важном облашћу права бави се само неколико чланова. Имање властелина наслеђује после његове смрти потомство до седмог или осмог степена сродства (у том делу одредба није сасвим јасна). Из Законика се не види да је наслеђивање некретнина било ограничено на мушко потомство: „Који властелин узима децу, или опет и не узима децу, те умре, и по његовој смрти баштина пуста остане, где се нађе од његова рода до трећег брата, тај да има његову баштину“ (чл. 41).⁶⁰ Наслеђивање потчињене баштине није регулисано Закоником. На селу је било много породица које су живеље у задругама и тада се проблем наслеђивања и није могао појавити. Ипак, било је и инокосних породица и можемо претпоставити да се тада непокретна имовина могла наслеђивати. Највероватније је постојао услов да наследник буде „работник“ као и *de cuius* и да са наслеђем преузме и све обавезе. У чл. 174 помињу се „људи“ који имају своју баштину. Они су од те земље могли давати поклоне цркви, мираз или су је могли продати, али увек под веома важним условом, да на земљи остане „работник“. Ако га не буде, „ономе господару чије буде село, аколи не буде работника за оно место ономе господару чије буде село, да је властан узети оне винограде и њиве“. Такав поступак можемо сматрати вероватним и када је у питању наслеђивање.

Недостатак већег броја чланова који би регулисали брачно и наследно право у Душановом законик у постаје јаснији када се утврди да у Скраћеној Синтагми једну трећину одредби сачињавају управо одредбе које регулишу брачно право, а да се велики број одредаба односи на наследно право обухватајући и законско и тестаментално наслеђивање.⁶¹

⁶⁰ Исто, стр. 207—208.

⁶¹ А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана, стр. 129—140.

Кривично право

Велики део Душановог законика је посвећен кривичном праву. Уводи се и нови термин за кривично дело — „сагрешеније“, што подразумева прекршај извесне државне норме или моралне заповести која је имала значаја за државу. Ово је у складу са византијским схватањем да је свака непослушност закону световног карактера истовремено уперена и против божанског закона. По библијском схватању, сваки закон је резултат Божије мудрости која је пренета на човека. Стога ће се сваки паметан човек покоравати законима. Појмови о кривичном делу су се развијали под утицајем цркве у свим оним земљама које су заједно са хришћанством примиле црквену организацију и црквено право из Византије.⁶²

У кривичном праву највише долази до изражаја сталешка разлика, карактеристична за сва средњовековна права. За иста кривична дела припадници из различитих сталежа се кажњавају различитим казнама. Та разлика се нарочито осећа када је кривично дело учињено између припадника два различита сталежа, властелинског и себарског: „И ако властелин, или властеличић, опсује себра, да плати сто перпера; аколи себар опсује властелина, или властеличића, да плати сто перпера и да се осмуди“ (чл. 55). Међутим, некада је предвиђена различита казна и за припаднике истог сталежа који се разликују по богатству и моћи: „Властелин, који опсује и осрамоти властеличића, да плати сто перпера, и властеличић, ако опсује властелина, да плати сто перпера и да се бије штаповима“ (чл. 50). Властелин плаћа исту казну када опсује властеличића или себра, а властеличић подлеже телесној казни, мада је припадник повлашћене класе. Разлика између властелина и властеличића је очигледно велика. Постоје и кривична дела за чије је извршиоце казна једнака, без обзира на припадност повлашћеном или потчињеном сталежу: „Ко се нађе да је убио оца, или матер, или брата, или чедо своје, да се тај убица сажеже на огњу“ (чл. 96). Поред овог члана

⁶² Исто, стр. 141—142.

такви су чланови у којима се предвиђа казна за кривична дела против цркве и религије, за убиство свештеног лица (чл. 95), за паљевињу (чл. 99), за мафиошничарство и тровање (чл. 109), за разбојништво (чл. 145) итд.

Кривична одговорност је по Законнику углавном индивидуална, мада још увек постоји колективна одговорност за нека кривична дела. За неверу коју почини властелин, плаћа и његова кућа (чл. 52). Кућа, која уједно означава и породицу, одговорна је за „зло“ које учини њен члан: „И ко зло учини, брат или син, или сродник, који су у једној кући, све да плати господар куће, или да даде ко је зло учинио“ (чл. 71). Најчешће се предвиђа колективна одговорност за село. Та кривична дела су разноврсна — вађење мртваца из гробова (чл. 20), скривање разбојника у селу (чл. 145), забрањивање трговцу да преноћи у селу (чл. 159), скривање златара у селу (чл. 169) итд.

Виност је била непознат појам док се судило по објективној одговорности. „Ипак утицај римско-византијског (и још више утицај црквеног) права ствара и код словенских народа тачне појмове о виности, о томе да се код кривца: *voluntas, non exitus inspicitur*“ (гледа на намеру, а не на исход).⁶³ Појам виности детаљније обрађује Властарева Синтагма, док се у Законнику налази неколико чланова у којима се прави разлика између умишљаја и нехата: „Ко није дошао хотимице, силом, те је учинио убиство, да плати триста перпера, ако ли је дошао хотимице, да му се обе руке отсеку“ (чл. 87). „Који властелин на приселици из злобе које зло учини: земљи пленом, или куће попали, или које било зло учини, да му се та област узме и друга не да“ (чл. 57).

Урачунљивост се не помиње у Душановом законнику, али се одредбе о урачунљивости налазе у Властаревој Синтагми и у Прохирону. Законик предвиђа дело извршено у пијаном стању, али пијанство

⁶³ Исто, стр. 148—149.

узима као отежавајућу, а не као олакшавајућу околност (чл. 166).

Казне — Обичајноправни начин кажњавања извршиоца кривичног дела путем крвне освете и систем законске композиције замењени су у Душановом Законнику казнама које предвиђа и извршава држава. Установа обичајног права — вражда, по којој је извршилац кривичног дела убиства био дужан да да одређену суму новца, као накнаду породици убијенога, веома се дуго задржала у Србији.⁶⁴ Душановим законом прихваћен је византијски систем казни. За лакша кривична дела предвиђена је новчана казна, али се она сада плаћа држави, а не оштећеноме. Уместо новцем, казна се некада плаћа одређеним бројем стоке, што је остатак давне прошлости. Једна од главних сврха казне у средњем веку је одмазда. Осим тога, јавно извршавање сурових телесних казни служило је као генерална и као специјална превенција. Поправљање кривца није било предвиђено и није се сматрало дужношћу државе. Црква је, у складу са учењем о покајању греха, узела ту дужност на себе, користећи у ту сврху сложени систем црквених епитимија поред редовне државне казне.⁶⁵ Желећи да ову идеју унесе у световно право, црква препоручује изрицање казни које дају времена „грешнику“ да се покаје.^{65a}

Душанов законик је преузео из византијског права скоро све казне сакаћења, осим кастрације. Сакаћење је углавном тако вршено да се сакатио онај део тела којим је извршено кривично дело — за пристава који би узео више него што је то предвиђала писмена пресуда, предвиђена је казна сечења обе руке и језика (чл. 162); руке су одсецане и ономе ко би продао хришћанина иноверцу (чл. 21); иста казна је примењивана за убиство са умишљајем (чл. 87). Овај тип казне је примењиван и на припаднике повлашћеног staleжа

⁶⁴ Д. Јанковић, Српска феудална држава, стр. 87.

⁶⁵ А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана, стр. 157—160.

^{65a} Т. Тарановски, Историја српског права, II, стр. 5—6.

и на себре. Међутим, ако би дело било учињено између припадника ова два сталежа, казна сакаћења је примењивана само на себре: „Ако убије властелин себра у граду, или у жупи, или у катуну, да плати тисућу перпера, аколи себар властелина убије; да му се обе руке отсеку и да плати триста перпера“ (чл. 94). Батинање се као казна користи за све поданике осим велике властеле — ако властеличић опсује властелина (чл. 50), ако себар „рече бабунску реч“ (чл. 85) итд. Смубење косе или браде је одређено само за себре — ако себар опсује властелина или властеличића (чл. 55) или ако учествује на недозвољеном сабору (чл. 69). Жигосањем се кажњава меропах ако побегне од свога господара (чл. 201). Прогонство се предвиђа у два случаја — ако католик узме „христијанку“, а не покрсти се, и ако се нађе јеретик да живи међу хришћанима (чл. 9 и 10). Најважнија имовинска казна је вражда која се плаћа у разним случајевима — за вађење људи из гробова (чл. 20), за убиство себра од стране властелина (чл. 94), за напад на трговце (чл. 118), за задржавање трговаца (чл. 122) итд. Поред вражде предвиђа се глоба, најчешће у новцу, а понекад и у стоци: „Ако се нађе златар у граду, кујући новац тајно, да се златар сажеже и град да плати глобу што рече цар. Ако се нађе у селу, да се то село распе, а златар да се сажеже“ (чл. 169). Аколи рекне, купих у туђој земљи, да оправдају душевници од глобе. Аколи га не оправдају душевници, да плати с глобом (чл. 193). Конфискација имовине се користи за кажњавање невере (чл. 52), за кажњавање онога ко би осрамотио судију (чл. 111); имовина се конфискује целокупном селу ако се у њему нађе разбојник (чл. 145) итд. У Душановом законнику је смртна казна, преузета из Византије, добила широку примену. Она се предвиђа за низ кривичних дела — ако себар силује властелинку (по другом објашњењу, ако отме властелинку) (чл. 53), ако неко убије епископа или попа или калуђера (чл. 93), ако убије неког од најближих крвних сродника (чл. 96), ако сруши цркву у време рата (чл. 130), ако разбојник буде ухваћен на делу (чл. 149) итд. Казна лишења слободе се не помиње у Душановом законнику као главна казна или као уобичајена

споредна казна. Предвиђа се на пример за пијаницу „да се врже у тамницу“, али се не одређује трајање. Међутим, постојао је велики број тамница на црквеним, властелинским и државним поседима, на царском и патријарховом двору. Могуће је да су ове тамнице служиле за испитивање оптужених, као и за кажњавање зависног становништва за разне повреде њихових дужности. „По себи се разуме, да није тамница била за приватне поданике увек казнени затвор, него и истражни притвор и принудно средство за наплаћивање од њих глоба и свакојаких дажбина.“⁶⁶

Организација судова

Судска организација у феудалној Србији није била јединствена. Постојало је неколико врста судова, чија је надлежност била подељена и по категоријама становништва и по врстама кривичних дела, односно спорова.

Чланови 171. и 172. Законика истичу принцип законитости и налажу судијама да суде по правди и законнику „а да не суде по страху од царства ми“. Уколико је упутство из царевог писма било у супротности са законом, требало је обавезно поступити по закону. Принцип законитости је византијског порекла, а своје је место у српском праву нашао после припајања новоосвојених крајева Душановој држави.^{66a} Може се приметити да у скоро свим државама средњег века постоји тежња да се обавезним законима признају само одредбе донете на сабору. Овакве одредбе су обавезивале и владаре.^{66b}

Црквени суд је постојао, не као творевина државе, која је део својих судских права пренела на цркву, већ као самостална и независна институција. Црквени

⁶⁶ Исто, стр. 67.

^{66a} Н. Радојчић, Снага закона по Душановом законнику, Глас СКА СХ, књ. 62, Сремски Карловци 1923. Т. Тарановски, *Majestas Carolina* и Душанов законик, Глас СКА, CLVII, књ. 80, Београд, 1933.

^{66b} А. Соловјев, Законик цара Стефана Душана, стр. 313—316.

суд је доспео у Србију из Византије заједно са црквеном организацијом. У то време је црквени суд био већ потпуно оформљен, са надлежношћу која је била шира од изрицања дисциплинских пресуда клеру. Црква суди припадницима клера за све спорове и сва кривична дела. Пред црквеним судом су одговарали сви припадници православне вере за тзв. духовне дуге: „И за духовну дужност нека се сваки човек покорава своме архијереју и нека га слуша. Аколи се ко нађе сагрешивши цркви или преступивши што било од овога Законика, хотимице или нехотице, нека се покори и исправи цркви, а аколи се оглуши и уздржи од цркве и не усхтедне испунити црквена наређења, тада да се одлучи од цркве“ (чл. 4). Одлучење је била веома оштра казна у средњем веку и повлачила је многе последице. Надлежност цркве се протезала и на брачне и наследне спорове. Законик штити надлежност црквених судова, и у чл. 12 забрањује козмицима (световњацима) да суде било који од „духовних дуга“.

Као власник великих земљишних поседа, моћни феудалац, црква има право да преко својих представника суди целокупном зависном становништву, насељеном на сопственим имањима: „Црквени људи у свакој парници да се суде пред својим митрополитима, и пред епископима и игуманима, и која су оба човека једне цркве, да се суде пред својом црквом, а аколи буду парничари двеју цркава, да им суде обе цркве“ (чл. 33). Из надлежности црквених судова, где се црква појављује као феудалац, изузети су „царски дуги“, за које је надлежан државни суд. Спорови око земље које води црква, такође спадају у надлежност државног суда који је дужан да о томе обавести цара, да би цар пресудио.

О постојању *властелинских судова* нема никаквих директних података у Душановом законик. Међутим, ако нема директних има индиректних података на основу којих се може закључити да су ти судови ипак постојали. У чл. 115 помиње се „суд господарев“: „И ко је чијега човека примио из туђе земље, а он је побегао од свога господара, од суда...“ На властелинствима је било тамница, што значи да је властелин

имао право да у њих затвара своје зависне људе, ако би их због нечег испитивао или кажњавао. Чл. 103 говори о праву господара да суди своме отроку за сва дела осим „царских дуга“. Врло је вероватно да се то може пренети и на право суђења меропсима. Последњи члан Законика је важан за ово питање: „Меропах, ако побегне куда од свога господара у другу земљу или у цареву, где га нађе господар његов, да га осмуди и нос распори, и ујемчи да је опет његов, а друго ништа да му не узме“ (чл. 201). Ако је, дакле, било предвиђено право властелина да казни меропха у Законик предвиђеном казном, онда је вероватно постојало претходно право да га на такву казну осуди.

Душановим закоником су установљени *државни судови*. У целој земљи су по областима распоређене државне судије. Како нови судски органи нису имали устаљену традицију, Законик им је неким својим одредбама осигуравао услове рада и обезбеђивао достојанство: „Ко се нађе да је одбио судијина сокалника, или пристава, да се оплени и да му се узме све што има“ (чл. 107). „Ко се нађе да је осрамотио судију, ако буде властелин, да му се све узме, аколи село, да се распе и оплени.“ (чл. 111). Државни судови су били надлежни да суде све спорове световне властеле, као и њихова кривична дела; спорове између манастира или цркве и властелина око земље; све спорове зависног становништва насељеног на државним доменима и сва кривична дела која би они починили и све спорове и кривична дела градског становништва из градова у унутрашњости Србије. Зависном становништву са властелинских имања судили су државни судови за „царске дуге“. То су била дела од посебног значаја за државу — убиства, тешка телесна повреда, помагање меропху у бекству, крађа коња и парнице о земљи.⁶⁷ „Убоги и ништи“ који не припадају ниједном властелинском или црквеном имању, такође потпадају под надлежност државних судова. Међу људима се још није била створила навика да се обраћају обласним државним судијама, па их на то опомиње чл. 182: „Ко је у области којих судија, сваки

⁶⁷ Д. Јанковић, Српска феудална држава, стр. 69—100.

човек да није властан позивати на двор царев, или камо друго, него да иде сваки пред свога судију, у чијој буде области, да се расуди по закону". Законик предвиђа одредбе којима штити становништво од евентуалне злоупотребе службеног положаја носилаца судијских звања: „Судије куда год иду по земљи царској и својој области, да није властан узети оброка силом, ни што било друго, осим поклона, што му ко поклони од своје воље“ (чл. 110).

Осим државних судова по областима, постојао је суд на самом царевом двору. Властели која је живела на двору судио је тај суд: „Која властела стоје у кући царској увек, ако их ко тужи, да их тужи пред судијом дворским, а други нико да им не суди.“ (чл. 177). Овај суд може и да исправи неправде нанесене било коме, осим отроцима властелинским (чл. 72). Дворски суд суди и за свако „зло“ које се учини на царском двору. Ако се парничари случајно задесе на двору, може им такође судити дворски суд, али се забрањује самоиницијативно позивање пред овај суд: „мимо област судија, које је поставило царство ми; само да иде свако пред свога судију“ (чл. 175).

Као што је напред речено, у оквиру српско-грчког царства било је градова са различитим статусом. То се у пуној мери одражава и на уређење судова. Приморски градови су имали сопствену судску организацију, предвиђену својим статутима. Неки градови, као на пример Котор, не дозвољавају ни најмању повреду своје аутономије и предвиђају казну за сваког грађанина који би се обратио суду у Србији.⁶⁸ Град Будва има нешто друкчији став. Будвански статут предвиђа „царске дуге“, за које суде српски државни судови. То су — издајство, убиство, спорови о робу, робини и о коњу.⁶⁹ Дубровчани су према свом статуту, били обавезни да све међусобне спорове решавају у Дубровнику пред својим судијама или пред дубровачким конзулима који су боравили у Србији. Ови конзуларни судови су били регулисани обичајним правом све до 1387. године. Из надлежности дубровачких или кон-

⁶⁸ Т. Тарановски, Историја српског права, III—IV, стр. 161—162.

⁶⁹ Исто, стр. 144—145.

зуларних судова није било изузето ниједно дело које би евентуално представљало „царски дуг“. Међусобне спорове су Срби и Дубровчани решавали на нарочитој врсти мешовитог суда, који се називао станак.⁷⁰

У грчким градовима је остављена постојећа судска организација. Постоје судови који суде све спорове и кривична дела својих грађана, па чак и проширују своју надлежност на спорове између својих грађана и становника околне жупе. То су мешовити судови, састављени од световних судија и припадника клера: „Градови сви по земљи царства ми да су на закону о свему како су били у ранијих царева. А за судови, што имају међу собом, да се суде пред владалцима градским и пред црквеним клиром; а који жупљанин тужи грађана, да га тужи пред владалцем градским, и пред црквом и пред клиром по закону“ (чл. 176).⁷¹

У рударским градовима у унутрашњости Србије су живели рударски стручњаци — Саси, затим Дубровчани, Которани и, разуме се, Срби. Овакав етнички разнолик састав становништва морао се одразити и на уређење судства. Вероватно је положај Саса био сличан положају Дубровчана — међусобне спорове су судили аутономно, а спорове између Саса и Срба су судили мешовити судови. Осим тога, вероватно је да су постојали и рударски судови који су били надлежни за рударске спорове.⁷²

Обласни државни судови су у Србији прихваћени из Византије.⁷³ Међутим, за Византију је нарочито карактеристично учествовање свештенства у организацији државних судова, што у Србији није познато. Када је цар Андроник II желео да спроведе реформу судства, конституисан је 1269. године Врховни суд у Цариграду који се састојао од 12 чланова. Суд су

⁷⁰ Исто, стр. 145; А. Соловјев, Законик цара Стефана Душана, стр. 318—319.

⁷¹ А. Соловјев, Законик цара Стефана Душана, стр. 318—319.

⁷² Исто, стр. 277—278; Т. Тарановски, Историја српског права, III—IV, стр. 149; Н. Радојчић, Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, Београд, 1962, стр. 51—52.

⁷³ А. Соловјев, Законодавство Стефана Душана, стр. 207—208.

сачињавали највиши представници свештенства и државни достојанственици у рангу сенатора. Његов задатак је био да прекине корупцију, која је већ дуго времена била велико зло у византијском државном животу. Међутим, ова реформа није оправдала очекивања и нови суд се није показао отпорним према већ традиционалној подмитљивости. Стога је Андроник III био принуђен да потражи ново решење. Основан је нови врховни суд од 4 члана чија је дужност била да контролише рад и пресуде свих судова у царству, када се за тим покаже потреба. Пресуда овог суда је била коначна. И овај суд је био мешовитог карактера — двојица судија су били државни чиновници, а друга двојица припадници високог клера.⁷⁴ Нова реформа није имала више успеха од претходне. Ипак, „генерални суд Ромеја“ се одржао све до пропасти царства. „За позновизантску судску организацију карактеристичан је јак удео клера у државном судству. Утицај цркве на правни живот био је утолико већи што је, поред царског суда генералних судија, од којих су двојица по правилу припадали клеру, постојао и духовни суд при патријаршији, који је делао упоредо са царским, допуњавао га, понекад и конкурисао му, а у периоду криза могао и да га замењује.“⁷⁵

Судски поступак

У византијском праву су са пооштравањем класних супротности пооштрена и начела истражног инквизиционог поступка у кривичним споровима. Примењује се мучење, искључује се заступништво и са стране окривљеног и са стране тужиоца. За разлику од грађанских спорова, у кривичном поступку сведоци се позивају одлуком судских органа и обавезни су да приступе суду. Немају право да сведоче малолетни, жене, најамници, слабоумни, убоги, слуге, укућани, ортаци за ортаке, синови за очеве и очеви за синове,

⁷⁴ Г. Острогорски, Историја Византије, стр. 469.

⁷⁵ Исто, стр. 469.

глуви, неми, откривени у лажима, јеретици и Јевреји против хришћана.⁷⁶ У извесним случајевима суд може захтевати од сведока да положи заклетву.

У Србији није било поделе између кривичног и грађанског поступка. Поступак је био углавном исти и покретао се на иницијативу оштећене стране. Међутим, већ се осећају неке разлике као на пример у борби против разбојника. Појава разбојничких чета, које су нападале насеља и путнике на друмовима, је карактеристична за средњи век и у источним и у западним феудалним државама. Стога су били дужни сви становници градова, жупа и крајишта да воде рачуна о појави разбојника, да их гоне и предају властима, без обзира што нису оштећени.

Позивање на суд

Позивање на суд се, према Душановом законiku, врши од стране тужиоца у присуству државног органа, пристава. Велики властелин се позива друкчије од осталих: „Властели велики да се позивају с писмом судијиним, а остали с печатом“ (чл. 62). Властелин не сме бити позван увече, него „пређе обеда“. Сваком војнику се даје повластица да по повратку кући може остати три недеље и да је после тога рока обавезан да дође на суд. Удата жена није смела бити позивана без мужа. Муж, ако је на путу, није одговоран за недолазак све док му жена не јави за позив. Недолазак тужиоца ослобађао је туженог од одговорности. Ако није дошао, тужени је плаћао казну — „престој“. У неким случајевима су странке могле имати заступника. Када је био позван члан породичне задруге, могао је уместо њега доћи на суд неки други члан задруге: „Братанци, који су заједно у једној кући, када их ко позове код куће, који дође од њих, тај да одговара; аколи га нађе на двору цареву или судијину, да дође и рекне, даћу брата старијега на суд, да га даде, а

⁷⁶ И. Д. Мартисевич и други, Општа историја државе и права, II — феудализам, превео Б. Недељковић, Београд, 1949, стр. 100.

не сме се присилити да одговара“ (чл. 66). Чл. 73 такође предвиђа заступника: „Сирота која није кадра парничити се или одговарати, да даде заступника, који ће за њу одговарати.“

Доказна средства

У Душановом законик у предвиђена следећа доказна средства: обличеније, свод, сведоци, исправе, заклетва странака, клетвеници, Божији суд, признање.

Обличеније, које значи хватање кривца на делу, био је веома значајан доказ, па се помиње у већем броју чланова — чл. 92, 109, 149, 150, 154 и 180.

Свод је ушао у Законик као установа обичајног права и углавном се употребљавао када је била у питању крађа стоке — чл. 180 и 193.

У Законик у ниједан члан не говори о сведоцима, што не значи да сведоци нису били доказно средство. Међутим, овај начин доказивања је детаљно регулисан у Властаревој Синтагми, те нема никакве потребе да се сличне одредбе понављају у Законик у.

Исправе су познато доказно средство и то су углавном разне повеље, даровнице и друге „књиге“.

Осим ових, рационалних доказних средстава, постојала су и ирационална и њихова велика примена је карактеристична за сва средњовековна права.

Заклетва странака се употребљавала, али није регулисана у Законик у, с обзиром на то да се о њој говори у Властаревој Синтагми.

Клетвеници су људи који, за разлику од сведока, не сведоче о ономе што су лично видели или сазнали на други начин, него својим заклетвама подржавају изјаве странака. Они се често помињу у Законик у и изгледа да су се као доказно средство много користили. Законик одређује број клетвеника према значају дела: „Отсада унапред да је порота и за много и за мало: за велико дело да су двадесет и четири поротника, а за помању кривицу дванаест, а за мало дело шест поротника“ (чл. 151). На чијој се страни заклето више поротника, тај се сматрао „правим“.

Божји суд је, као ирационално доказно средство, био доста дуго у употреби код многих народа. „Божји суд се састојао у томе, што се оптуженик подвргавао неким нарочитим операцијама, опасним по његов живот, његово здравље или интегритет његовог тела. Ако би кроз њих прошао жив, здрав и неповређен, онда се сматрало да је Божијим судом оправдан те невин.“⁷⁷

Било је више облика Божијег суда. У српском средњовековном праву имамо котао и железо. Котао: у пун котао вреле воде стављан је комад усијаног гвожђа или камен и оптужени је то гвожђе или камен морао рукама извадити. Уколико би се опекао, сматран је кривим. Железо: пред црквеним вратима би се усијало гвожђе на ватри, а оптужени је морао усијано гвожђе положити на свету трпезу у цркву. Ако би се опекао сматрало се да је његова кривица доказана. Веровало се да сам Бог штити праведног у оваквом начину доказивања кривице.⁷⁸

Признање странке се не помиње у Законик у. Међутим, с обзиром на то да је поступак био оптужни, може се претпоставити да се ово доказно средство употребљавало. Вероватно се после признања и није тражио други доказ, јер се у оптужном поступку признање не проверава.

Доношење пресуде

Пресуда треба да се заснива на закону. Поред Душановог законика, то подразумева и византијске законе који су важили у Србији, црквене законе и неке одредбе обичајног права. Законик даје свакоме право да путем суда дође до правде и заштите. Ако му то не успе путем редовних судова, може доћи на царев двор: „И ко невољан дође на двор царев, да се свакоме учини правда, осим роба властеоскога“ (чл. 72). То се, ипак, не односи и на робове. Пресуда је можда и раније била писана, али Законик уводи као опште обавезну писану пресуду у два примерка: „Све судије

⁷⁷ Т. Тарановски, Историја српског права, III—IV, стр. 194.

⁷⁸ Исто, стр. 194.

што суде да уписују судове и да држе код себе, а уписавши, друго писмо да га даду оному, који се буде оправдао на суду. Судије да шаљу приставе добре, праве и веродостојне“ (чл. 163). Ова обавеза се понавља у чл. 181: „и што ће кому судити судије, сваку осуду да уписују, како не би било некоје поворе, да се решава по закону цареву.“

Извршење пресуде

Извршење пресуде је дуго времена имало приватни карактер. Касније ову обавезу преузима држава на себе и забрањује приватним лицима да сама извршавају пресуду. То је био посао инокосног судског органа — пристава. Он је са собом морао носити писмену пресуду, коју је требало извршити и у свему се морао строго придржавати те пресуде. Извршеник је пристава могао тужити за злоупотребу, а када би се злоупотреба доказала, казна је била веома строга: „аколи се нађе да су преправили суд, да им се руке отсеку и језик одреже“ (чл. 162). С друге стране, нико није смео одбити извршење пресуде од стране судског органа: „Ко се нађе да је одбио судијина сокалника, или пристава, да се оплени и да му се узме све што има.“ (чл. 107). У случају да пристав због противљења не успе да изврши пресуду, судија треба да запише званично писмо кефалији или властелину, у чијој се области налази „преслушник“, да они изврше пресуду: „Судије, куда шаљу приставе и писма своја, ако се ко оглуши и одбије пристава, да пишу судије писмо кефалијама и астели, у чијој буду области они непокорници, да сврше за то власти што пишу судије, ако не сврше власти да се казне као непокорници“ (чл. 178).

Биљана Марковић

Књижевни значај Душановог законика

Законик цара Стефана Душана, знаменити споменик средњовековног српског права, заузима важно место и у историји српске књижевности. Граница између књижевног и некњижевног у средњем веку није строга; ако је и постојала, она свакако није била повучена тамо где би се то данас учинило. Зато се у оквир књижевне уметности тога великог раздобља морају ставити и многа историографска, природнонаучна и правна дела. Писана са истим односом према свечаном чину Речи какав се имао и приликом састављања химни, житија или духовних поука, та су дела обележена типичном средњовековном литерарношћу. Писана реч је и овде у служби виших циљева: правни текст служи Правди, остварује једно провиденцијално друштво, заједницу која је планирана и руковођена божанском „економијом“. Отуда у владарским повељама, на пример, нимало случајно здруживање теолошких, реторски грађених увода (аренги) и диспозиције правног акта, спој свечаног, црквенословенског, и народног, обичног или канцеларијског језика. „Ретко се где види као у повељама колико српска средњовековна књижевност не подноси модерну класификацију књижевних родова“, примећује с правом Милан Кашанин. „Својим правним одредбама повеље су изван књижевности, али својом идеологијом власти и правичности, молитвеном атмосфером, аутобиографским исказима и привлачном нарацијом оне каткад показују уистину одушевљене и узбудљиве примере српске прозе“. ⁷⁹ Велики византијски правни кодекси, у преводу са грчког на старосрпски језик и у веома особеном избору и саставу српских кодификатора, као што су Крмчија Светог Саве и Властарева Синтагма, обогатили су већ својим језиком и карактеристичним, згуснутим изразом, средњовековну српску културу не мање него преводи волюминозних песничких корпуса попут минеја, триода или осмогласника, или хагиографско-биографских пролога, читачких минеја, панагирика.

⁷⁹ М. Kašanin, *Srpska književnost u srednjem veku*, Beograd, 1975, стр. 253. .

Законик цара Душана мора се зато посматрати и као израз књижевне речи.⁸⁰ Пропраћен аутобиографским казивањем царског законодавца на начин који подсећа на аренге владарских повеља, то је кодекс који спаја реторски исказ са тачним формулацијама једнога правничког језика, језик високог стила црквенословенске традиције са оплемењеним народним језиком. Душанов законик је стога и споменик српског језика, сведочанство његових могућности за истанчан израз једнога особеног појмовног света, и управо света живе друштвене стварности. Слика народа, свих његових слојева и сталежа, судара и сарадње људи, жена, ратара, сточара, стратега и властеле, слика судовања и правде, представа о напору да се оствари цивилизован, етички поредак — богати су књижевним асоцијацијама, узбудљиви као право литерарно казивање.

Заједно са повељама, међу којима се манастирске ктиторске даровнице истичу својом унутрашњом слојевитошћу и богатом семантиком своје речи, и уз друге правне кодексе и текстове, Законик цара Стефана Душана је велико достигнуће српске културе и српске књижевности средњег века. Писан средином XIV века, на врхунцу развојне линије што се успињала још од последњих година XII века упоредо са ликовним уметностима, економском и државном снагом српског народа, Законик је и у потоња времена преписиван не само као збирка правних прописа и наслеђе једне државности него и као сведочанство племените, истанчане и живописне књижевне речи.

Димитрије Богдановић

⁸⁰ Упор.: Звонимир Костић, *Душанов законик и закони песништва, Архаично и модерно*, Београд 1983, стр. 114—149.

Закон благовернога цара Стефана. У години 6857, индикта 2, на празник Вазнесења Господња, месеца маја, 21 дан.

Овај Законик постављамо од православнога сабора нашега, с преосвећеним патријархом, господином Јањићијем, и свима архијерејима и клирицима, малима и великима, и са мнош, благоверним царем Стефаном, и са свима властелима царства ми, малима и великима. Овима су законима одредбе.*

1. О хришћанству:

Најпре за хришћанство. Овим начином да се очисти хришћанство.

2. О женидби:

Властела и други људи да се не жене без благослова од свога архијереја, или да се благослове од оних које су архијереји поставили изабравши их за духовнике.

3. О свадби:

Ниједна свадба да се не учини без венчања, а ако се учини без благослова и упита цркве, такови да се разлуче.

4. О духовној дужности:

И за духовну дужност нека се сваки човек покорава своме архијереју и нека га слуша. Аколи се ко нађе сагрешивши цркви или преступивши што било од овога Законика, хотимице или нехотице, нека се покори и исправи цркви, а аколи се оглуши и уздржи од цркве и не усхтедне испунити црквена наређења, тада да се одлучи од цркве.

5. О проклињању хришћана:

И епископи да не проклињу хришћане за духовни грех; нека пошаље двапут и трипут ономе да га изо-

* Натпис и текст по А. и П.

бличи, а ако не послуша и не усхтедне се поправити духовном заповешћу, потом да се одлучи.

6. О јереси латинској:

И за јерес латинску, што су обратили хришћане у азимство, да се врате опет у хришћанство, ако се нађе ко пречувши и не повративши се у хришћанство, да се казни како пише у закону светих отаца.

7. О јереси латинској:

И да постави Велика црква протопопе по свима градовима и трговима, да поврате хришћане од јереси латинске, који су се обратили у веру латинску, и да им даде заповест духовну и да се врати сваки у хришћанство.

8. О латинском попу:

И поп латински, ако се нађе, обративши хришћанина у веру латинску, да се казни по закону светих отаца.

9. О полуверцима:

И ако се нађе полуверац, који је узео хришћанку, ако усхте, да се крсти у хришћанство, а ако се не крсти, да му се узме жена и деца и да им се даде део од куће, а он да се изагна.

10. О јеретику:

И ко се нађе као јеретик, живећи међу хришћанима, да се ожеже по образу и да се изагна, а ко би га тајио, и тај да се ожеже.

11. О духовницима:

И епископи да поставе духовнике по свима парохијама, и градовима, и селима. И ти духовници да су они који су примили благослов на духовништво од својих архијереја, везати и решити, и да их свако слуша по црквеном закону, а они духовници, које нису поставили за духовнике, да се изагнају и да их казни црква по закону.

12. О суду:

И у духовном предмету световњаци да не суде, коли се нађе од световњака да је судио у духовном предмету, да плати триста перпера; само црква да суди.

13. О епископима:

И митрополити, и епископи, и игумани да се не постављају митом. И ко се нађе да је митом поставио митрополита, или епископа, или игумана, да је проклет и онај који га је поставио.

14. О игуманима и калуђерима:

Игумани да се не збацују без учешћа цркве. Као игумани по манастирима да се поставе добри људи, који ће дом божији подизати.

15. О киновјјском животу:

Игумани да живе по киновјјама, по закону, договарајући се са старцима.

16. О монашком животу:

И на тисућу кућа да се храни у манастирима педесет калуђера.

17. О калуђерима:

И калуђери и калуђерице, који се пострижу, а живе по својим кућама, да се изагнају и да живе по манастирима.

18. О монашком постригу:

И калуђери, који су се постригли као земљаци из области те цркве, да не живе у тој цркви, него да иду у друге манастире; да им се даје храна.

19. О збацивању раса:

И калуђер који збаци расе, да се држи у тамници, док се опет не врати у послушност, и да се казни.

20. О врачарима, који тела мртвих спаљују:

И људи, који враџбинама узимају из гробова, те их спаљују, то село, које то учини, да плати вражду, а ако буде поп на то дошао, да му се узме поповство.

21. *О продавању хришћана:*

И ко прода хришћанина у иноверну веру, да му се рука отсеке и језик одреже.

22. *О црквеним људима:*

Властеоски људи, који седе по црквеним селима и по катунима, да пође сваки своме господару.

23. *О црквеном спровођењу:*

Црквама да нема спровођења (поноса), осим када иде куда цар, тада да га прате.

24.

И ако се нађе црквени управник, који је узео мито, да се уништи.

25. *О управљању црквама:*

Црквама да управља господин цар, и патријарх и логатет, а други нико.

26. *О ослобођењу цркава:*

Цркве све, што се налазе у земљи царства ми, ослободи царство ми од свих работа, малих и великих.

27.

И цркве царске да се не подлажу под цркве велике.

28. *О храни убозима:*

И по свима црквама да се хране убоги, како је уписано од ктитора, а ко их од митрополита, или од епископа, или од игумана не усхрани, да се одлучи од сана.

29. *О калуђерском животу:*

И калуђери да не живе изван манастира.

30. *О чупању црквенога човека:*

И отсад да ниједна власт не почупа калуђера или човека црквенога, и ко преступи ово за живота и по смрти царства ми, да није благословен; ако је ко што

коме крив, да га тера судом и парницом, по закону, ако ли га почупа без суда, или кога удари да плати седмоструко.

31. *О поповима:*

И попови баштиници да држе своју баштинску земљу и да су слободни, а остали попови, који немају баштине, да им се даду три њиве по закону, и да је капа поповска слободна, аколи више узме од те земље, да работа црквама по закону.

32. *О људима црквеним:*

Људи црквени, који држе црквена села и земље црквене, а прогнали су меропхе црквене или влахе, они који су разагнали људе, да се вежу, и да им се узме земља и људи, и да их држи црква, докле скупе људе које су разагнали.

33. *О суду људи црквених:*

Црквени људи у свакој парници да се суде пред својим митрополитима, и пред епископима и игуманима, и која су оба човека једне цркве, да се суде пред својом црквом, а аколи буду парничари двеју цркава, да им суде обе цркве.

34. *О селу меропашком:*

И што су села меропшине царства ми по Загорју и иначе, црквени људи да не иду у меропшине, ни на сено,¹ ни на орање, ни на винограде, ни на једну роботу, ни на малу, ни на велику; од свих работа ослободи их царство ми, нека работају само цркви; коли се нађе да изагна метохију на меропшину, и оглуши се о закон царства ми, томе власнику да се све одузме и да се казни.

35. *О управљању црквама:*

И предаде царство ми игуманима цркве да управљају свом кућом, и кобилама, и коњима, и овцама,

¹ Исправљено по А. и Б., где су црквена права још јаче истакнута него у П.

и свим осталим, у свему да су слободни, што је прилично, упутно и правично; и како пише христовуљ светих ктитора.

36. О црквеном закону:

И да поставе по црквама закон општежитијски калуђерима у манастирима, према томе какав је који манастир.

37. О митрополитском упућивању:

И ексарси световњаци да не буду, да их не шаљу митрополити по поповима, ни да воде митрополитске коње по поповима,¹ него да шаљу митрополити по два калуђера по поповима, да духовно упућују и да црквени доходак узимају од попова, какав је од баштине.

38. О исхрани коња:

И отсад и унапред ждрепци и коњи царства ми да се не дају црквама, ни црквеним селима на храну.

39. О властели и властеличићима:

Властела и властеличићи, који се налазе у држави царства ми, Србљи и Грци што је коме дато царство ми у баштину и у христовуљи, и што држе до свога сабора, баштине да су сигурне.

40. О христовуљима:

И сви христовуљи и простагме, што је кому² учинило царство ми, и што ће кому учинити, и те баштине да су сигурне, као и ранијих правоверних царева, да су слободни с њима, или под цркву дати, или за душу оставити, или продати кому било.

41. О умрлој властели:

Који властелин узима децу, или опет и не узима децу, те умре, и по његовој смрти баштина пуста оста-

¹ Реченица између ове две тачке: *ни да воде митрополитске коње по поповима* изостављена је у А. и узета је из П.

² Грешком је написано *мому*.

не, где се нађе од његова рода до трећег братачеда, тај да има његову баштину.

42. О баштини слободној:

И баштине све да су слободне од свих работа и данака царства ми, осим да дају соће и војску да војују по закону.

43. О насиљу над баштином:

И да није властан господин цар, или краљ, или госпођа царица икоме узети баштину силом, или купити, или заменити, осим ако ко сам пристане.

44. О властеоским робовима:

И робове, што имају властела, да су им у баштину, и њихова деца у баштину вечну, но роб у прђију да се не даје никада.

45. О баштини слободној:

И властела и други људи, који имају баштинске цркве у својим баштинама, да није властан господин цар, ни патријарх, ни други епископ подложити те цркве под Велику цркву, осим да је властан баштиник да постави свога калуђера и да га доведе епископу да га благослови епископ, у чијој буде нурији, и да управља епископ у тој цркви духовним послом.

46. О робовима:

И досад робове, што имају властела, да су им у баштину, само што ће властелин опростити, или жена му, или његов син, то да је слободно, а ништа друго.

47. О цркви:

И властелин који се нађе подложивши своју цркву под другу цркву, над том црквом већ да нема власти.

48. О умрлим властелима:

Када умре властелин, коњ добри и оружје да се даје цару, а свиту велику и бисерни појас да има његов син, и да му цар не узме, аколи не узима сина, него има кћер, да је с тим власна кћи, или продати, или дати слободно.

49. *О крајишнику властелину:*

Властела крајишници, која војска отуда дође и плени земљу цареву, те прође опет кроз њихову земљу, та властела све да плате кроз којих је област прошла.

50. *О псовци:*

Властелин, који опсује и осрамоти властеличића, да плати сто перпера, и властеличић, ако опсује властелина, да плати сто перпера и да се бије штаповима.

51. *О предавању сина у двор:*

И ко преда сина или брата у двор, и запита га цар, веровати ли ћу га, и рекне, веруј колико и мени, ако које зло учини, да плати онај који га је предао; ако тај који има дворити, како дворе у палати царевој, што сагреши, да плати сам.

52. *О невери:*

За неверу, за сваку кривицу, брат за брата, и отац за сина, рођак за рођака; који су одељени у својим кућама од онога који није скривио, ти да не плате ништа, осим онога који је скривио, његова и кућа да плати.

53. *О насиљу:*

Ако који властелин узме властелинку силом, да му се обе руке отсеку и нос сареже; аколи себар узме силом властелинку, да се обеси, аколи своју другу узме силом, да му се обе руке отсеку и нос сареже.

54. *О блуду властелинке:*

Ако властелинка учини блуд са својим човеком, да им се обома руке отсеку и нос сареже.

55. *О псовању властеоском:*

И ако властелин, или властеличић, опсује себра, да плати сто перпера; аколи себар опсује властелина, или властеличића, да плати сто перпера и да се осмуди.

56. *О позиву властеоском:*

Властелин на вечер да се не позива, осим да се позива пре обеда, да му се раније саопшти, и ако буде

позван пре обеда с приставом, и не дође до обеда, да је крив, и властелину казна због престоја шест волова.

57. *О злоби:*

Који властелин на приселици из злобе које зло учини: земљи пленом, или куће попали, или које било зло учини, да му се та област узме и друга не да.

58. *О смрти властеле:*

Који властелин умре, а има једно село у жупи, или међу жупама, што се зла учини¹ томе селу паљевином, или чим било, томе селу сву ту злобу да плати околина.

59. *О пронији:*

Пронију да није властан нико ни продати, ни купити, ко нема баштине; од пронијарске земље да није властан нико подложити под цркву; аколи подложи да не важи.

60. *О цару:*

Цара свако да спроводи, куда било да иде, град до жупе, и жупа до жупе, и опет жупа до града.

61. *О повратку [с] војске:*

Када дође властелин с војске кући, или који било војник, ако га ко позове на суд, да остане код куће три недеље, потом да иде на суд.

62. *О позиву властеоском:*

Властели велики да се позивају с писмом судијиним, а остали с печатом.

63. *О кефалијама:*

Кефалије, што су у градовима, да узимају доходак по закону, и да им се продаје жита, и вина, и мяса за динар што другому за два, но грађанин то да му продаје, а други нико.

¹ Може бити да у С. стоји: учинило.

64. *О сиротама:*

Сирота кудељница¹ да је слободна како и поп.

65. *О попу:*

Поп, који нема свога стаса, да му се даду три њиве по закону. Поп, који год, од свога господара никамо да не одлази, аколи га господар не усхрани по закону, да дође свом архијереју, и архијереј да рекне ономе властелину, да храни попа по закону, а ако онај господар не послуша, да је поп слободан, куда му је воља; ако буде поп баштиник, да га није властан одагнати, само да је слободан.

66. *О судском одговарању:*

Братанци, који су заједно у једној кући, када их ко позове код куће, који дође од њих, тај да одговара; аколи га нађе на двору цареву или судијину, да дође и рекне, даћу брата старијег на суд, да га даде, и не сме се присилити да одговара.

67. *О робовима и меропсима:*

Робови и меропси, који седе заједно у једном селу, свака плаћа, која долази, да плаћају сви заједно; по људима, како плаћу плаћају и раду работају, тако и земљу да држе.

68. *О закону:*

Меропсима закон по свој земљи: У недељи да работају два дана пронијару, и да му даје у години перперу цареву, и заманицом да му коси сена дан један, и виноград дан један, а ко нема винограда, а они да му работају друге работе дан један, и што уработа меропих, то све да држи, а друго ништа, против закона, да му се не узме.

69. *О сабору себрова:*

Збора себрова да не буде, а ако се ко нађе као саборник, да му се уши отсеку, и да се осмуде покретачи.

¹ Кудељница је жена која прерађује у преде кудељу.

70. *Који су у једној кући:*

И ко се нађе у једној кући, или братанци, или отац [са] синовима, или ко други, одељен хлебом и имањем, и ако буду на једном огњишту, а оним одељени, да работају као и други људи.

71. *О братској злоби:*

И ко зло учини, брат или син, или сродник, који су у једној кући, све да плати господар куће, или да даде ко је зло учинио.

72. *О невољном:*

И ко невољан дође на двор царев, да се свакоме учини правда, осим роба властеоскога.

73. *О сироти:*

Сирота која није кадра парничити се или одговарати, да даде заступника, који ће за њу одговарати.

74. *О паши:*

Село са селом да пасе, куда једно село, туда и друго, осим законитих забела; и ливаду да не пасе нико.

75. *О жупи и о попаши:*

Жупа жупи да не пасе марвом ништа, а ако се нађе једно село у оној жупи у кога било властелина, или царства ми, или црквено село, или властеличића, ономе селу нико да не забрани пасти, да пасе куда и жупа.

76. *За попашу:*

А ко попасе жито, или виноград, или ливаду, грешком, ту попашу да плати што рекну душевници, који процењују, аколи намерно попасе, да плати попашу и шест волова.

77. *За потку:*

Потка међу селима педесет перпера, а Власима и Арбанасима сто перпера, и те потке цару половина а господару половина чије буде село.

78. *О земљи црквеној:*

О земљи и о људима црквеним, што имају о њима суд црквени, ако ко изнесе милосно писмо или рекне милосника¹ имам у том писму, и до тога милосника ништа да се не држи, само да се суди по закону царства ми, но увек да запитају царство ми.

79. *О међи и о земљи:*

А за међе земље, што се парниче села међу собом, да тражи [по закону] од Светога краља, када је умро; ако ко да милост цареву и рекне, дао ми је господин цар, како је држао мој друг пре мене, ако је милост царева, да буде тако, и да држи, осим црквенога.

80. *О међи сеоској:*

За међе сеоске, да обоје, који траже, даду сведоке, он половину, а он половину, по закону; куда рекну сведоци, његово да је.

81. *О планинама:*

Планине што су по земљи царства ми, што су планине царева, да су цару, а црквене црквама, а властеоске властелима.

82. *О Власима и Арбанасима:*

Где престоји Влах или Арбанасин на селу, на томе селу да не стане други, за њим идући, аколи силом стане, да плати потку и што је попасао.

83. *О милосним писмима:*

Где се изнесу два писма царева за једну ипотес, за земљу, ко сада држи, до овога доба саборнога, његова да је, а милост да се не измени.

84. *О котлу:*

Суда да нема за котао, нити икаква оправдања, ко се оправдао да не даје судијама оправдања; на суду да нема руке ни оправдавања, ни удаве, само да се суде по закону.

85. *О бабунској речи:*

И ко рекне бабунску реч, ако буде властелин, да плати сто перпера, аколи буде себар да плати дванаест перпера и да се бије штаповима.

86. *О убиству:*

Где се нађе убиство, онај који буде изазвао, да је крив, ако се и убије.

87. *О хотимичном убиству:*

Ко није¹ дошао хотимице, силом, те је учинио убиство, да плати триста перпера, ако ли је дошао хотимице, да му се обе руке отсеку.

88. *О властеоској парници:*

Када се парниче властела, ко у чем изгуби, да даје јемце.

89. *О позивању кривца:*

Ко позове кривца пред судије, и позвавши не дође на суд, него седи дома, онај који је позван, ако дође на рок пред судије и отстоји по закону, тај да је слободан од те кривице за коју је био позван, јер онај позивач седи дома.

90. *О залогу:*

Залози, где се нађу, да се откупљују.

91. *О приставу:*

Када се парниче два, ако рекне један од њих, имам пристава овде на двору цареву, или на судијину, да га даде, када га потражи и не нађе онде на двору, тај час да дође на суд и рекне, не нађох пристава, ако је за обед, да му је рок за вечеру, ако је за вечеру, да га даде сутра до обела, ако га буде послао цар или судија на работу, да није онај крив који га даје, да се постави рок, док онај пристав дође, да га даде пред судије.

¹ У рукопису је грешком написано јесте место није.

92. *О препознавању лица:*

Ако ко препозна лице под човеком, а буде у гори, у пустоши, да га поведе у најближе село и преда селу, и позове да га даду пред судије, аколи га не да село пред судије, што суд одреди, да плати то село.

Лице је *corpus delicti, res ipsa, res manifesta*, сама украдена ствар; овде се мисли очевидно, пре свега, на коња; лице може значити и оруђе, којим је извршено злочинство.

93. *О провођењу дружинскога човека:*

Ко проведе дружинскога човека у туђу земљу, да даде седам.

94. *О убиству:*

Ако убије властелин себра у граду, или у жупи, или у катуну, да плати тисућу перпера, аколи себар властелина убије, да му се обе руке отсеку и да плати триста перпера.

95. *О псовци:*

Ко опсује епископа, или калуђера, или попа, да плати сто перпера. Ко се нађе да је убио епископа, или калуђера, или попа, тај да се убије и обеси.

96. *О убиству:*

Ко се нађе да је убио оца, или матер, или брата, или чедо своје, да се тај убица сажеже на огњу.

97. *О бради властеоској:*

Ко се нађе да је почупао браду властелину, или добру човеку, да се тому обе руке отсеку.

98. *О чупању себара:*

И ако се почупају два себра, да је мехоскубина шест перпера.

99. *О запаљивању:*

Ко се нађе да је ужегао кућу, или гумно, или сламу, или сено, да то село да запаљивача, аколи га не да, да плати оно село што би запаљивач платио.

100. *О запаљивачима гумна:*

Аколи ко ужеже изван села гумно, или сено, да плати околина, или да даде запаљивача.

101. *О најезди:*

Силе да није никоме ни за једну ствар у земљи царској; аколи кога снађе најезда, или сила разметљива, они коњи најездни сви да се узму, половина цару, а половина оному на кога су најахали, и људи најахалци да приме казну како пише у законнику светих отаца, у световним члановима, да се муче као и намерни убица.

102. *О подјемчивању:*

Подјемчивања да нема никоме, низашта, никаква, ко ли се подјемчи за што, да плати седмоструко.

103. *О суду ропском:*

И који су робови, да се суде пред својим господарима, како им је воља за своје кривице, а за царева да иду пред судије, за крв, за вражду, за лопове, за разбојника, за пријем људи.

104. *О позивању:*

И да пристав не додијава жени, када није муж код куће, нити да се позива жена без мужа, но да жена даде мужу глас, да иде на суд; у томе муж да није крив, док му се не даде глас.

105. *О писмима царевим:*

Писма царева, која се доносе пред судије за што било, а побија их законик царства ми, што сам написао које било писмо, она писма, која побије суд, та писма да узму судије и да их донесу пред царство ми.

106. *О дворанима:*

Дворани властеоски, ако учини које зло ко од њих, ко буде пронијаревић, да га оправда очина дружина поротом, аколи је себар, да захвати у котао.

107. *За одбој:*

Ко се нађе да је одбио судијина сокалника, или пристава, да се оплени и да му се узме све што има.

108. О издави:

И о издави овако да буде: Издава од земље приставу три перпера, од села три перпера, од млина три перпера, од жупе — од свакога села — три перпера, од града коњ и свита, од винограда три перпера, од коња перпер, од кобиле шест динара, од говечета четири динара, од брова два динара.

109. О отровима:

Мабионичар и отровник, који се нађе на делу, да се казни по закону светих отаца.

110. О судијама:

Судије куда год иду по земљи царској и својој области, да није властан узети оброка силом, ни што било друго, осим поклона, што му ко поклони од своје воље.

111. О судијиној срамоти:

Ко се нађе да је осрамотио судију, ако буде властелин, да му се све узме, аколи село, да се распе и оплени.

112. О сужњима:

Који човек утече из сужањства, чим дође на двор царев, био царев човек, или црквени, или властеоски, тим да је слободан; ако је понео што човеку коме је утекао, то да је оному од кога је утекао.

113. О сужњу:

Који се сужањ држи у двору царства ми, те утече на двор патријарашки, да је слободан, и такођер на двор царев да је слободан.

114. О јемству:

Људи који се враћају из туђе земље у земљу царства ми, ко буде побегао од јемства; они јемци, који су тога човека, ништа да не плаћају.

115. О бегству:

И ко је чијега човека примио из туђе земље, а он је побегао од свога господара, од суда, ако даде

милостно писмо царско, да се не оспори, ако ли не даде милости, да му се врати.

116. О налазачу:

Ко што нађе у царској земљи, да не узме, те да не рекне, вратићу, ако ко позна, ако ли прихвати, или узме, да плати као тат или разбојник, а што нађе у туђој земљи, на војсци, да носи пред цара и војводу.

117. О прелажењу:

Што је кому прешло у царску земљу, или из града, или из жупе, што је до преузимања господина цара, док није било царско, него је било другога господара, од тога времена, био човек или друго право, да се не тражи, ако је прешло после преузимања господина цара, то да се не тражи; то јест, када је био сукоб, а није била земља и градови цареви.

118. О тргу:

Трговци, који иду по царској земљи, да није властан никоји властелин, ни који било човек силом им сметати, или шчепати робу, а новац му силом наметнути; коли се нађе да је силом растоварио или растурио да плати пет сто перпера.

119. О трговцима:

Трговци и мале и велике потребне робе скрлата да иду без сметње по земљи царској, да продају и купују, како кому трг доноси.

120. О цариницима:

Цариник царев да није властан сметати или задржати трговца, да му коју робу прода у бесцење; слободно да пролази сваки по свима трговима и по вољи да се креће са својом робом.

121.

Да није властан властелин, ни мали ни велики, ни који било други, задржати или спречити своје људе, или друге трговце, да не иду на тргове царева, но да иде сваки слободно.

122. О трговцима:

Аколи властелин задржи трговца, да плати триста перпера, аколи га цариник задржи, да плати триста перпера.

123. О Сасима:

О трговима; што су куда посекали Саси горе до овога сабора, ту земљу нека имају; ако су кому властелину без права узели земљу, да се суде с њима властела по закону Светога краља, а отсада унапред Сасин да не сече, а што посече, оно да не обрађује и људе да не смешта, само да стоји пуста, да расте гора; нико да не забрани Сасину горе, колико треба тргу, толико да сече.

124. О хрисовуљима:

Градови грчки, које је заузео господин цар, што им је записао хрисовуље и простагме, што имају и држе до овога сабора, то да држе, да им је сигурно и да им се не узме ништа.

125. О приселици градовима:

Градовима да нема приселице, осим ко иде да долази стањанину, или мали или велики, да иде стањанину, да му преда коња и све стање, да сачува стањанин са свим, и када пође онај гост, да му преда стањанин све што буде примио, аколи му буде што нестало, све да му плати.

126. О градској земљи:

Градска земља, што је около града, што се на њој отме или украде, да плати све то околина.

127. О зидању града:

За зидање града, где се град обори, или кула, да га направе грађани тога града и жупа што је тога [града].

128. О помоћи царској:

Господин цар, када има сина женити, или крштење, и буде му на потребу двор чинити и куће, да помаже мали и велики.

129. О области војводама:

На војсци, на свакој, да обладају војводе колико и цар, што рекну, да се послуша, аколи их ко не послуша у чему, да је тима казна која и онима који цара не би послушали; и судови мали и велики, који су на војсци, да им суде војводе, а други нико.

130. О цркви:

Цркву ко обори на војсци, да се убије или обеси.

131. О свађи:

На војсци свађе да није, аколи се два сваде, да се бију, а други нико од војника да им не помогне; аколи ко потече и помогне изазивачу, они да се убију.

132. О куповању:

Што ко купи од плена из туђе земље, што буде плењено, по царској земљи да је слободно купити од тога плена колико и у туђој земљи, аколи га ко обеди говорећи, оно је моје, да га оправда порота по закону, јер је купио у туђој земљи, а није му ни лопов ни проводација, ни саучесник, тако да држи како своје.

133. О поклизару:

Поклизар, што иде из туђе земље цару, или од господина цара своме господину, где било дође у чије село, да му се чини част, да му је свега довољно, но да обедује или вечера, па да иде напред, у друга села.

134. О баштини:

И што записује господин цар баштине, кому запише село, да је логотету тридесет перпера за хрисовуљ, а кому жупу, од свакога села по тридесет перпера, а ђаку за писање шест перпера.

135. О војсци:

Војска која иде по земљи царској, где падне у коме селу, друга по њој идућа, да не падне у томе селу.

136.

Књига царства ми да се не пречује где дође, или госпођи царици, или краљу, или властелима великим и малим, и свакоме човеку, нико да не пречује шта пише писмо царства ми, аколи буде таково писмо, да не може онај извршити, или нема да даде, тај час да иде опет с писмом царству ми, да јави царству ми.

137. *О хрисовуљима:*

Хрисовуљи царства ми, што су учињени градовима царства ми, што им пише, да им није властан оспорити ни господин цар, ни ико други, да су хрисовуљи сигурни.

138. *О лажном писању:*

Ако се нађе у чијем хрисовуљу слово лажно преписано, нађу се слова исправљана и речи преудешене на друго, што није заповедило царство ми, ти хрисовуљи да се раздеру, а онај више да нема баштине.

139. *О меропсима:*

Меропсима у земљи царства ми, да није властан ниједан господар ишта против закона, осим што је царство ми записало у законнику, то да му работа и даје. Аколи му учини што незаконито, заповеда царство ми, да је властан сваки меропих парничити се са својим господарем, или с царством ми, или с госпођом царицом, или с црквом, или с властелом царства ми, или с ким било, да га није властан ко задржати од суда царства ми, осим да му судије суде по правди, и ако меропих добије парницу против господара, да му зајемчи судија царства ми, како да плати господар меропиху све на рок, и потом да није властан онај господар учинити зло меропиху.

140. *О примању туђега човека:*

Заповест царска. Нико ничијега човека да не прима, ни цар, ни царица, ни црква, ни властелин, ни други који било човек да не прима ничијега човека без писма царева; такав да се казни, ко био, као и издајник.

141. *О тргу:*

Такођер и тргови и кнезови, и по градовима, чијега човека приме, истим начином да се казне и издаду.

142. *О властелима који затиру имање:*

Властелима и властеличићима, којима је дало царство ми земљу и градове, ако је ко од њих нађен, да је опленио села или људе и затро против закона царства ми, што је царство ми узаконило на сабору, да му се узме имање, а онај што буде сатро да све плати од своје куће, а да се казни као пребеглица.

143. *О разбојницима:*

И ако се нађе разбојник, који прође кроз област крајишника и пљачка где год и опет се врати с пленом, да плаћа крајишник седмоструко.

144. *О бегунцима:*

Ако се нађе властелин или властеличић бегунац, и други ко било царства ми, те устану на грабљење околна села и жупа на његову кућу и на његову стоку, што буде оставио, они који то учине да се казне као издајници царства ми.

145. *О лоповима и разбојницима:*

Заповеда царство ми: По свима земљама, и по градовима, и по жупама и по крајиштима лопова и разбојника да није ни у чијем пределу. И овим начином да се укине крађа и разбојништво: У којем се селу нађе лопов или разбојник, то село да се распе, а разбојник да се стрмоглав обеси, а лопов да се ослепи, а господар села тога да се доведе свезан царству ми, да плаћа све што је учинио разбојник или лопов од почетка, и опет да се казни као лопов и разбојник.

146. *О владалцима:*

Такођер и кнезови, и примићури, и владалци, и претстојници, и челници, који се налазе управљајући селима и катунима, ти сви да се казне вишцеписаним начином, ако се нађе код њих лопов или разбојник.

147. О владалцима:

Аколи су владалци известили господаре, а господари се направили као да не знају, да се ти господари казне као разбојник и лопов.

148. О судијама:

Судије, које царство ми постави по земљама да суде, ако пишу за што било, за разбојника и лопове, или за које било судско решење, те пренебрегне писмо судије царства ми, или црква, или властелин, или који било човек, ти сви да се осуде као непослушници царства ми.

149. О разбојнику и лопову:

Овим начином да се казни лопов и разбојник доказани. И овакво је доказивање: Ако се само лице (*corpus delicti*) ухвати у њих, или ако их ухвате у разбојништву или крађи, или их преда жупа или села, или господари, или властела, који су над њима, како је више уписано, ти разбојници и лопови да се не помилују, него да се ослепе и обесе.

150. О лопову:

И ако ко потера судом разбојника и лопова, а не буде доказа, да им је оправдање железно, што је одредило царство ми, да га узимају на вратима црквеним из огња, и да га постави на светој трпези.

151. О пороти:

Заповеда царство ми: Отсада унапред да је порота и за много и за мало: за велико дело да су двадесет и четири поротника, а за мању кривицу дванаест, а за мало дело шест поротника. И ти поротници да нису власни никога измирити, осим да оправдају или опет да окриве. И да је свака порота у цркви, и поп у одеждама да их закуне, и у пороти камо се већина куну, и кога већина оправда, тима да се верује.

152. О закону:

Како је био закон у деда царства ми, Светога краља, да су великој властели велика властела поротници, а средњим људима према њиховој дружини, а

себрдијама њихова дружина да су поротници; и да није у пороти ни сродника, ни злобника.

153. Закон:

Иноверцима и трговцима поротници половина Србаља, а половина њихове дружине, по закону Светога краља.

154. Закон:

Који се поротници закуну, и оправдају онога по закону, и ако се по томе оправдању нађе баш сам предмет (*corpus delicti*) у онога оправданог, кога су оправдали поротници, да узме царство ми од тих поротника вражду, по тисућу перпера, и више потом да се тима поротницима не верује,¹ ни да се ко за њихове удаје, ни да се од њих жени.

155. О приселици:

Отселе унапред приселице да нема, нити икакве пратње, осим ако се случи великога властелина стегоноше у жупи, или помањег властелина, који само држи државу на себи, и немају никакве заједнице међу собом и међу својом државом, ти да плаћају.

156. О приселици:

На земљи царства ми, и, рекавши, на меропшинама, да не узимају властела приселице, ни ину коју плаћу, осим да плаћају од свога.

157. О чувању путова:

Где се налазе жупе смесне, села црквена и царева, и властеоска, и буду смесна села, и не буде над том жупом једнога господара, него ако буду кефалије и судије цареви, које је поставио цар, да поставе страже по свима путовима, и кефалијама да предаду путове, и да их чувају са стражама, и да, ако се ко опљачка или покраде, или се које зло учини, тај час иду кефалијама, да им плаћају од свога, а кефалије страже да траже и разбојнике и лопове.

¹ У А. и Б. после ове речи не долази овај завршетак него овакав: и ако се изнађе да су знајући криво оправдали, или дали, или нека мита узимали, кад плате оно што је напред речено, да се заточе у другој земљи непознатој.

158. О стражама:

Ако је пусто брдо међу жупама, села околна, која су око тога брда, да чувају стражу, аколи не ушчувају стражу, што се учини у том брду, у пустоши, штета, или разбојништво, или крађа, или које зло, да плаћају околна села, којима је речено чувати пут.

159. О трговцима:

Купци, који пролазе ноћу, на ноћиште где дођу, ако их не припусти владалац или господар села тога, да преноће у селу купци, по закону цареву, како је у закону, ако што изгуби путник, онај господар, и владалац и село све да плате, јер их нису у село пустили.

160. О гостима и о разбојницима:

Ако се где догоди којему било госту, или трговцу, или калуђеру, те му узме што разбојник или лопов, или која год сметња, да иду ти сви цару, да им плати цар, што буду изгубили, а цар да тражи кефалије и властелу, којима буде пут предан и страже предане. И сваки гост, и трговац, и Латинин да доходи првим стражама са свим што има и носи, да га провађају, и стража стражи да га предаје са свим; аколи се догоди, те што изгубе, да им је порота веродостојни људи, што рекну по души да су изгубили, с оним поротницима, то да им плате кефалија и страже.

161. О парничењу пред судом:

На суду који се суде парничари и који се парниче за своју ствар, и оптужени, зашто је окривљен, да није властан окривљени друге речи потврдно говорити на тужитеља, ни за издајство, ни за друго какво дело, осим да одговара. А када се сврши суд, ако што има, потом да говори с њим пред судијама царевим, а да му се не верује ни у чем што говори, док се парница не сврши.

162. О приставима:

Пристави без писма судијина никамо да не иду, или без писма царства ми, осим куда их шаљу судије, да им пишу писма, и да не предузима пристав другога, осим што пише писмо, а судије да држе такођер какво

су дали приставима, које су послали да исправљају по земљи, да ако буде од пристава измена, ако буду друго учинили него што пише писмо, или ако буду преписали писма на други начин, да иду пред судије да се оправдају, и ако се нађе да су свршили како стоји у судијину писму, које судије држе, да су прави, аколи се нађе да су преправили суд, да им се руке отсеку и језик одреже.

163. О судијама:

Све судије што суде да уписују судове и да држе код себе, а уписавши, друго писмо да га даду оному, који се буде оправдао на суду. Судије да шаљу приставе, праве и веродостојне.

164. О пријему људи:

За људе: Ко буде чијега човека примио пре овога сабора, да се тражи првим судом, како пише у првом закону.

165. О потворницима:

Ако се нађе који било потворник и гони кога потвором, лажи и опадањем, такав да се казни као лопов и разбојник.

166. О пијаницама:

Пијаница откуда иде и изазива кога, или посече, или окрвави, а не досмрти, таковому пијаници, да му се око извади и рука отсече. Аколи пијан задере, или капу кому скине, или другу срамоту учини, а не окрвави, да га бију, да се удари штаповима сто пута, и да се вргне у тамницу, и потом да се изведе из тамнице, и да се опет бије и пусти.

167. О парничарима:

Парничари, који исходе на суд царства ми, коју реч буду говорили у првину, тима речима да се верује и по тим речима да се суди, а по последњима ништа.

168. О златарима:

Златара у жупама по земљи царској нигде да није, осим у трговима, где је поставио цар новац ковати.

169. О златарима:

Ако се нађе златар у граду, кујући новац тајно, да се златар сажеже и град да плати глобу што рече цар. Ако се нађе у селу, да се то село распе, а златар да се сажеже.

170. О златарима:

И у градовима царевим да стоје златари, и да кују друге потребе.

171. О закону:

Још заповеди царство ми: Ако пише писмо царство ми, или из срџбе, или из љубави, или из милости за некога, а то писмо разара законик, није по правди и по закону, како пише законик, судије томе писму да не верују, него да суде и врше како је по правди.

172. О судијама:

Све судије да суде по закону, право, како пише у закону, а да не суде по страху од царства ми.

173. О подвођењу:

Властела и властеличићи, који долазе на двор царев, или Грк, или Немац, или Србин, или властелин и други који било, ако доведе са собом разбојника или лопова, да се онај господар казни као лопов и разбојник.

174. О баштинама:

Људи ратари, који имају своју баштину, земљу, и винограде, и купљенице, да су власни од својих винограда и од земље у прђију дати, или цркви подложити, или продати, али увек да има работника на томе месту ономе господару чије буде село, аколи не буде работника за оно место ономе господару чије буде село, да је властан узети оне винограде и њиве.

175. О судијама:

Који судија је у двору царства ми, и учини се зло, тима да се суди; аколи се нађу парничари случајно на двору царства ми, да им суди судија дворски,

а други нико да се не позива на двор царства ми мимо област судија, које је поставило царство ми; само да иде свако пред свога судију.

176. О градовима:

Градови сви по земљи царства ми да су на закону о свему како су били у ранијих царева. А за судове, што имају међу собом, да се суде пред владалцима градским и пред црквеним клиром; а који жупљанин тужи грађанина, да га тужи пред владалцем градским, и пред црквом и пред клиром по закону.

177. О дворском суду:

Која властела стоје у кући царевој увек, ако их ко тужи, да их тужи пред судијом дворским, а други нико да им не суди.

178. О судијином писму:

Судије, куда шаљу приставе и писма своја, ако се ко оглуши и одбије пристава, да пишу судије писмо кефалијама и властели, у чијој буду области они непокорници, да сврше за то власти што пишу судије, ако не сврше власти да се казне као непокорници.

179. О судијама:

Судије да проходе по земљама, куда коме је област, да огледају и исправљају о убогим и сиротим.

180. О препознавању лица:

И ако ко што ухвати отето или крадено, баш лице (corpus delicti), или силом узето, сваки о том да даде свод, ако ко буде купио где било, или у земљи царевој и у другој земљи, увек да даде о томе свод, аколи не да свода, да плаћа по закону.

181. О парничењу пред царем:

Заповест царска судијама: Ако се нађе велико дело, и не узмогну расудити ни решити, који било велики суд да буде, да иде од судија један с оном обојицом парничара пред цара; и што ће кому судити судије, сваку осуду да уписују, како не би било некоје потворе, да се решава по закону цареву.

182. *О неовлаштенем позиву:*

Ко је у области којих судија, сваки човек да није властан позивати на двор царев, или камо друго, него да иде сваки пред свога судију, у чијој буде области, да се расуди по закону.

183. *О станику:*

Станици царев да иду пред судије, што имају суд међу собом: За вражду, за разбојника, за лопове, за пријем људи, за крв, за земљу.

184. *О кефалијама:*

Властела и кефалије цареве, који држе градове и тргове, нико од њих да не прими ничијега човека у тамницу без писма царева, аколи га ко прими против заповести цареве, да плати пет стотина перпера.

185. *О тамници:*

Тим истим начином, ко држи тамнице цареве, да никога не прими, ничијега човека, без заповести цареве.

186. *О суду правом и кривом:*

Судови, који се траже и за право и за криво, што се учинило пре овога закона, и што се сад учини, сваки суд, ко иде...

187.

Куда иде цар и царица, или станови, или коњи царев, у ком селу преноће, потом ниједан станик да не преноћи у том селу, аколи се ко нађе и преноћи у том селу против закона и заповести цареве, онај који је старији¹ пред становима да се даде свезан ономе селу, што буде сатрвено, све да плати седмо-струко.

188. *О глобарима:*

Глобари, који стоје при судијама, што осуде судије и, уписавши, даду глобарима, те глобе да узимају глобари а што не осуде судије, и не даду, уписавши, глобарима, да нису власни глобари ништа додијавати никоме.

¹ У А. је ово место оштећено, па је ова реч узета из Б.

189. *О коњима и псима:*

Куда иду коњи, и пси и станови царев, што им се пише у писму цареву, да им се то даде, а друго ништа. И псарима и соколарима и свињарима, куда иду, да им се ништа не даје.

190. *О жиру:*

И ако у жупи жир роди, тога жира цару половина, а томе властелину чије је имање половина.

191.

И ако разбојник украде свиње цареве, да плати околина, аколи се украду свиње, да се суди свињар са жупом, па што рекне суд.

192. *О правој суду:*

За три предмета — за издајство, за крв и за отмицу властелинке да иду пред цара.

193.

За свод коњски и друге марве, или чега било парница, што се отме или украде, томе да даде сводника, [аколи не даде], да плати свако седмо-струко. Аколи рекне, купих у туђој земљи, да оправдају душевници од глобе. Аколи га не оправдају душевници, да плати с глобом.

194. *О глобарима црквених људи закон:*

И глобе на црквене људе, што се суде пред црквом и кефалијама, и те глобе, што се осуде, да има све црква, како пише у хрисовуљима, те глобе да се узимају од црквених људи, како је поставио господин цар закон по земљи, и да се поставе црквени људи као глобари, који ће сабирати те глобе и давати цркви, а цар ни кефалије да не узимају ништа.

195.

И жене да не ноћивају у цркви, осим госпођа царица и краљица.

196. *О постригу калуђера и калуђерице:*

И без благослова епископа да се не пострижу ни људи ни жене. Свакоме човеку закон црквени.

197.

Којему властелину дође да зимује човек, да даје травнине од сто кобила кобилу, од сто оваца овцу с јагњетом и од сто говеда говече.

198.

Доходак царски соће, и намет и харач да даје сваки човек: Кабао жита, половина чиста а половина припроста, или перпер у новцу, а рок томе жити да се усипа на Митров-дан, а други рок на Рођење Христово, аколи соћа властелин не да на те рокове, властелин тај да се свеже на царском двору и да се држи докле не плати двојином.

199.

И ако коњ лишће у коме селу, а не буде га село убило ни одагнало, но умрло од Бога, да не плате ништа.

200.

И где се нађе човек у земљи, кому буде коњ умро, или вук изеде, или сам убио, а он приселицу узео за коња, и изнађе се истина, ако буде тако, да му плати господар, чији је човек, седам коња.

201.

Меропах, ако побегне куда од свога господара у другу земљу или у цареву, где га нађе господар његов, да га осмуди и нос распори, и ујемчи да је опет његов, а друго ништа да му не узме.

Тако и ја, унук и син њихов, и изданак доброга корена њихова, светих богаисповедајућих родитеља и прародитеља мојих, названи роб Христу Стефан, у Христу Богу благоверни цар свима Србима и Грцима, и Странама бугарским, и целома Западу, Поморју, Фругији и Арбанасима, милошћу и помоћу божијом самодржавни цар, и, ево, рећи ћу сву истиниту садржину живота мога, каква је од младости моје. Док нисам држао све ово раније у мојој власти, него док сам пребивао у љубави великој родитеља мога, богом-

просвећенога краља Уроша Трећег, самодршца све Земље српске и Поморске. И док сам тако господствовао с родитељем мојим, у земљи отачаства нашега, живећи тихо, побожно и мирно, и док се нико од околних господујућих владара није дрзнуо на нас, него смо се побожно и радосно веселили о свему Бога славећи. И позавидевши злопакосни Ђаво нашем у добром животу, и злбом подиже на нас седам владара: У години 6838, месеца јунија, 19 дан, а то, и цара грчкога, [и] Михаила, и брата његова Белаура, и Александра, цара Бугарима, и Басарабу Иванка, таста Александра цара, суседно живућих црних Татара, и Господство Јашко, и друге с њим госпде. Када сви ови кренуше на нас, хотећи нас, по својој неразумности, као нешто слатко, прождерати и земљу отачаства нашега разделити себи и у ропство њима предати. Но не хтеде милосрђе божије намере њихове тако остварити. И кад су сви ти стигли у земљу нашу, место названо Велбужд, њих око осамдесет хиљада, и када су многа зла створили тој крајини, и кад смо ми чули, да су упали у земљу нашу с много беса. И ми сабравши војнике отачаства нашега, које сам ја припремио за борбу, око петнаест хиљада, и од свег срца подигосмо на небо руке наше ка свемогућему Богу. И када стигосмо, помоћу Христовом и молитвама Светих отаца наших, месеца јулија, 27 дан, у суботу, у 6 час. И тако навалисмо на њих и милошћу божијом победисмо их све победом великом, на дивљење свима околним владарима и господи. И Михаилу, цару бугарском, мачем главу његову откинух; њему је и досад гроб његов у земљи нашој. И многа имања господара тих узех. Земљу нашу испунисмо, као што се Израелићанима дало све имање египатско, и разбивши сву војску Фараонову и кола њихова и коње, тако и нама, помоћу божијом извојевавши победу велику над њима. И када смо се с радошћу вратили у земљу нашу, о свему Бога славећи и благодарно живећи.

Но, ох, зло и неисправљено оружје Ђаволско не допусти доброга и тихог живота нашега. Него посев, као од почетка злоначелник и пакосник добру, Ђаво, поће и развеја лукаве речи своје Ђаволске посред људи отачаства нашега. Брижнога начинише због мене

родитеља мога, и тако га раздражише на мене, као да уопште не буде имена мога, ни живота, као што је давно бедни Ђаво разбеснео браћу, синове Јаковљеве, на Прекраснога Јосифа, брата њихова, хотећи га продати у туђе земље, да не буде наследник земље оца свога. Но Јакова¹ не остави доброта божија, нити га умртви, као што они мишљаху. Тако и о мени, робу своме, Његова неизрецива мудрост помилова ме од од толиких пакости, него ме чак оснажи и моћна ме начини. И постави ме за господина и владара свој земљи отачаства мога и владах година шеснаест, и потом већом чашћу од Вишњегу Свевладара десницом ојачан бих. Као што је и Прекраснога Јосифа мудрошћу оснажио и створио га владарем многим народима и целој власти Фараоновој и свему Египту, таквим истим начином, по својој милости, и мене премести од краљевства на православно царство. И све ми даде у руке као и Великоме Константину цару, земље и све стране и поморја и велике градове царства грчкога, као што и раније рекосмо. И Богом дарованим венцем царским венчан бих на царство у години 6854, месеца априла, 14 дан, на велики и пресветли и радостни празник Васкрсења Христова, благословом и руком преосвећенога патријарха Јоаникија, и свима архијерејима сабора српскога. Исто тако благословом и руком преосвећенога патријарха бугарскога господина Симеона и свих архијереја сабора бугарскога. И молитвама и благословом свечаснога збора Свете Горе Атона, протом и свима игуманима и свима старцима сабора светогорскога. Па и од архијереја престола грчкога и свега сабора, који одлучише да ја царствујем. Све се то догодило не по мојој жељи, ни неком силом, него по благослову божијем и других поставише ме царем за сваку православну веру, да славим јединосушну Тројицу у векове. Амин.

Зато и ја, најоданији роб Господа мога Христа, Богом венчани и благоверни цар Стефан, царски скиптар с вером држећи у рукама, и с најљубљенијим сином царства ми, краљем Урошем, и Богом дарованом царицом госпођом Јеленом, пожелех некоје врлине и најистинитије и православне вере законе поставити,

¹ Треба да стоји: Јосифа.

како их треба држати и бранити по светој и свесаборној и апостолској цркви Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа, по земљама и градовима, да се не би умножила у области царства нашега нека злоба, злодомишљање и лукава мржња, него да сви поживимо у пуној тишини и мирноме животу и у животу православној вере са свима људима царства нашега, малима и великима, и да постигнемо царство небеско у ономе будућем веку. Амин.

Скраћенице

- А. = Атонски рукопис Душановог законика;
Б. = Бистрички рукопис; П. = Призренски рукопис;
Р. = Раковачки рукопис; С. = Струшки рукопис;
Х. = Ходошки рукопис.

Извори

1. Натпис и текст по А.; у П. натпис исти.
2. Натпис по П., текст по А. и П.
3. Натпис и текст по П.
4. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О духовном закону.
5. Натпис и првих шест речи текста по П., а остали текст по С.
6. Натпис по П., а текст по С.
7. Натпис по П., а текст по С., уз помоћ А. и П.
8. Натпис и првих шест речи по П., а остали текст по С.
9. Натпис по П., а текст по С.
10. Натпис по П., а текст по С.
11. Натпис и текст по А. и Б. У С. је овај члан јако општећен; сачуван је, међутим, у њему натпис, или део натписа: О духовним (?); иначе је, изгледа, у њему био текст тачан, сличан А. и Б.; у П. је текст збуњен а натпис исто тако: О светитељима духовним. У П. нема реченице: они који су примили благослов на духовништво од својих архијереја, везати и решити.
12. Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: О духовној дужности.
13. Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. је натпис: О суду митрополитском. Иза речи проклет стоји у А. и њему једнакима: и анатема да буде. И ако се нађе било ко да је митом постављен, да се обојица свргну са чина, и онај који је поставио и постављени.
14. Натпис и први део члана су по С., а други део члана је по А.; у П. је натпис: О постављању игумана.
15. Натпис по П., а текст по С.
16. Натпис по П., а текст по С.
17. Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: О постригу монашком.
18. Натпис по П., а текст по С.
19. Натпис по П., а текст по С. и А.
20. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О гробовима.
21. Натпис по П., а текст по Х.
22. Натпис и текст по А.; у П. нема натписа.
23. Натпис по П., а текст по А.
24. Број и текст по П.
25. Натпис и текст по П.
26. Натпис и текст по П.
27. Натписа нема ни у А., ни у П., текст по А.
28. Натпис по П., а текст по А.
29. Натпис и текст по П.
30. Натпис по П., а текст по А.
31. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О баштини по баштини поповској.

32. Натпис по П., а текст по А.
33. Натпис по П., а текст по А.
34. Натпис и текст по П.
35. Натпис по П., а текст по А.; последње реченице нема у П.
36. Натпис по П., а текст по А.
37. Натпис по П., а текст по А.
38. Натпис и текст по П.
39. Натпис и текст по П.
40. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О христовулама.
41. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О баштини властеоској.
42. Натпис по П., а текст по А.
43. Натпис по П., а текст по А.
44. Натпис и текст по П.
45. Натпис по П., а текст по А.
46. Натпис по П., а текст по А.
47. Натпис по П., а текст по А.
48. Натпис по Б., а текст по А.; у П. натпис: О властелину и о коњу.
49. Натпис по П., а текст по А.
50. Натпис по Б. и А., а текст по А.; у П. натпис: О псовању властеличића.
51. Натпис по П., а текст по Б.
52. Натпис и текст по А.; у П. натпис: За неверу.
53. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О властелинке.
54. Натпис по П., а текст по А.
55. Натпис по П., а текст по А.
56. Натпис по П., а текст по А.
57. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О приселици.
58. Натпис по С., а текст по С. и А.; у П. натпис: О селу онога који умре.
59. Натпис по А. и П., а текст по С.
60. Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: О царском спровођењу.
61. Натпис по П., а текст по А.
62. Натпис по П., а текст по С.
63. Натпис и текст по С.; у П. натпис: О дохотку.
64. Натпис и текст по С.; у П. натпис: О сироти.
65. Натпис, прва реченица и прво слово из друге реченице по П., све остало по А.
66. Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: О братанцима.
67. Натпис и текст по С.; у П. натпис: О робу и меропху.
68. Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: О меропху.
69. Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: О себру.
70. Натпис по П., а текст по С.
71. Натпис по П., а текст по С.
72. Натпис по П., а текст по С.
73. Натпис по П., а текст по С.
74. Натпис и текст по С.; у П. натпис: О паши села.
75. Натпис по П., а текст по С.
76. Натпис и текст по С.; у П. натпис: О попаши.

77. Натпис по А., текст по С.; у П. натпис: О потки.
78. Натпис по П., а текст по С. У А. место реченице: само да се суди по закону царства ми, стоји: само да се суди по закону црквеном и царском.
79. Натпис по П., а текст по С.
80. Натпис по П., а текст по С.
81. Натпис по А., Б. и П., а текст по С.
82. Натпис по А. и Б., а текст по С.; у овоме је био натпис, али се не може прочитати, но морао је бити краћи, као у П.: О власима.
83. Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: О ипотеси земље.
84. Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: За оправдање котлом.
85. Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: О речи бабунској.
86. Натпис по П., а текст по С.
87. Натпис по П., а текст по С.
88. Натпис по П., а текст по С.
89. Натпис по П., а текст по С.
90. Натпис по П., а текст по С.
91. Натпис по П., а текст по А.
92. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О препознатој стоци или коњу или било чему; преписивачу С. рукописа није била будна пажња при преписивању овога и пребашњега члана, те су се у текст увукле нејасности; зато је узет текст из А.
93. Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: О провођењу човека.
94. Натпис по А., у коме се он односи на читаву групу чланова, а текст по С.; у П. натпис: О властели и о себру.
95. Натпис по П., а текст по С. Овај члан је у А. раскинут на два дела. Први део је стављен у одељак О псовци, а други у одељак О убиству.
96. Натпис по П., а текст по С.
97. Натпис по П., а текст по С.
98. Натпис по П., а текст по С.
99. Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: О онима који пале куће; у А. је текст проширен, без мењања смисла закона.
100. Натпис по П., а текст по С.
101. Натпис и текст по А.; у С. и П. нема другог дела овога члана; у П. натпис: О сили.
102. Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: нема разлике.
103. Натпис по П., а текст по С.
104. Натпис по Б., а текст по С.; у П. натпис: О приставу без мужа.
105. Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: О побигању писама.
106. Натпис и текст по Б.; и у П. натпис: О дворанима.

107. Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: О убиству соколника.
108. Натпис по П., а текст по С.
109. Натпис по П., а текст по С.
110. Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: О сили.
111. Натпис по П., а текст по А.
112. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О бежању из тамнице.
113. Натпис и текст по П.; у А. и Б. иста садржина, али обрнути ред: који се сужањ држи у двору црквеном, те утече у цареву палату, да је слободан, такође, и који сужањ утече на двор патријархов, да је слободан.
114. Натпис и текст по П.
115. Натпис и текст по П.; у А. после последње речи: врати, стоји: чији буде.
116. Натпис и текст по П.
117. Натпис и текст по П.
118. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О трговцима.
119. Натпис по П., а текст по А.
120. Натпис по П., а текст по Б.
121. Текст по Б.; у П., изузетно, нема натписа изнад овога члана, него поред њега стоји само 122.
122. Натпис по П., а текст по Б.
123. Натпис по Р., а текст по П.
124. Натпис и текст по Б., а у П. натпис: О закону градском.
125. Натпис по П., а текст по С.
126. Натпис по П., а текст по С.
127. Натпис по П., а текст по С.; [града] је унесено из А.
128. Натпис по П., а текст по С.
129. Натпис и текст по П.
130. Натпис по П., а текст по С.
131. Натпис по П., а текст по С.; у А. текст је нешто друкчији: на војсци свађе да није; ако ли се два сваде, да се бију; а други нико од војника да не помогне изазивачу; аколи ко потече и помогне изазивачу да се казне, руке да им се отсеку.
132. Натпис по А., а текст по С. и А.; у П. натпис: О плену.
133. Натпис по П., а текст по С.
134. Натпис по П., а текст по С.
135. Натпис по П., а текст по С., у коме после овога члана има, изгледа јача интерпункција него редовно:.
136. Датум по А. и Б., а текст по С.; у П. датум: у години 662/. индикт 7.
137. Натпис по П. а текст по С.
138. Натпис по А., а текст по С., у П. натпис: О лажи.
139. Натпис по А., а текст по С.; у П. без натписа.
140. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О примању човека.
141. Натпис по П., а текст по А.

142. Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: О властеличчићима.
143. Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: О гусару.
144. Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: О бегунцу.
145. Натпис по Б., а текст по С.; у П. натпис: О гусару и тату.
146. Натпис по П., а текст по А.
147. Натпис по П., а текст по А.
148. Натпис по П., а текст по С.
149. Натпис по П., а текст по С.
150. Натпис по П., а текст по С.
151. Натпис по П., а текст по С.
152. Натпис по П., а текст по С.
153. Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: О трговцима.
154. Натпис по А. и Б., а текст по С.; у П. натпис: О поротницима.
155. Натпис по А., а текст по С.; у П. натпис: О приселици.
156. Натпис по П., а текст по С.
157. Натпис по П., а текст по Б.
158. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О брду пustom; у С. је, нажалост, крај овога члана погрешан.
159. Натпис по Б., а текст по А.; у П. натпис: О купцима.
160. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О гостима или путницима.
161. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О поротницима.
162. Натпис по П., а текст по С.
163. Натпис и текст по П.; у А. и Б., у првome делу члана, сингуларни облик; у С. је овај члан последњи, и сачуван је од њега само почетак: Све судије што суде да...
164. Натпис и текст по П.
165. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О потвори.
166. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О пијаници.
167. Натпис и текст по П.
168. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О златарима.
169. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О златарима.
170. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О златарима.
171. Натпис и текст по П.; у А. и Б. натпис је за овај и идући члан: О правди.
172. Натпис и текст по П.
173. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О властели.
174. Натпис и текст по А.; и у П. натпис: О баштинама.
175. Натпис и текст по П.
176. Натпис и текст по П.; у А. је после речи: клиром, при крају члана, додано још: црквеним.
177. Натпис и текст по А.; у П. натпис: О парничењу дворском.
178. Натпис и текст по П.
179. Натпис и текст по П.
180. Натпис и текст по Б.; у П. натпис: О крађи.
181. Натпис по П., а текст по Б.
182. Натпис по П., а текст по Б.
183. Натпис по П., а текст по Б.

Тражећи најприкладнији превод за ово издање Душановог законика одлучили смо се за превод Николе Радојчића из 1960. године (Н. Радојчић, Законик цара Стефана Душана 1343. и 1354, Београд 1960). Н. Радојчић је издао старосрпски текст и превод Душановог законика комбинујући текстове 6 старијих рукописа — Струшког, Атонског, Бистричког, Ходошког, Призренског и Раковачког. Из Струшког рукописа је узео осамдесет и девет чланова, из Атонског педесет и девет, из Бистричког четрнаест, из Ходошког само један, из Призренског двадесет и шест и из Раковачког дванаест. Ако је за то постојао оправдан разлог, поред текста из једног рукописа, уносио је и текст целог члана из неког другог рукописа, или само део члана или понеку реч. Н. Радојчић је све ове разлике на старосрпском стављао испод одговарајућих чланова старосрпског текста.

Податке о томе из којег је рукописа узет који члан саопштили смо испод одговарајућих чланова превода, а разлике у тексту између рукописа, уколико су од важности за превод, унели смо такође испод одговарајућих чланова превода. Чланове, делове чланова или поједине речи које је Н. Радојчић дао на старосрпском, превели смо трудећи се да следимо начин превођења Н. Радојчића.

Коментаре Н. Радојчића о непознатим речима смо изоставили јер ће читалац наћи довољно информација у Речнику мање познатих речи (Димитрије Богдановић, Речник мање познатих речи, Законик цара Стефана Душана II, САНУ, Београд 1981) /група аутора/.

Регистар смо у потпуности преузели из књиге А. Соловјева (А. Соловјев, Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године, Београд 1980). Нумерација чланова у Регистру се слаже са нумерацијом чланова у преводу Н. Радојчића.

Сматрали смо да није потребно овакво издање сувише оптеретити напоменама. С обзиром на то да је о Душановом законик у писано веома много, број напомена уз предговор би могао бити неупоредиво већи. Одлучили смо да напомене сведемо на минимум, а да приложимо списак изабране лите-

ратуре која би pomogla читаоцу да више сазна о Душановом законнику. Разуме се, и овај списак је начињен само као уводна информација, јер је до сада о разним питањима везаним за Душанов законик објављено преко осам стотина књига и чланака.

Биљана Марковић

Рукописи Душановог законика

Душанов законик није сачуван у оригиналу. Претпоставља се да је могао бити писан у облику дугачког свитка са вишећим царским златним печатом на крају. Вероватно је пропао у време турске најезде и за сада нема података да ли је можда однесен у Цариград са неким другим српским повељама. У недостатку оригинала упућени смо на многобројне преписе Душановог законика писане на разним местима у разна времена. До сада је пронађено 25 рукописа.¹

1. Струшки рукопис. — Овај рукопис се сматра најстаријим и вероватно најближим првобитном тексту Душановог законика. Утврђено је да потиче из око 1395. године. Слабо је очуван и непотпун — свега 15 листића са једва 102 члана Законика. Нема ни почетак ни крај. Руски слависта Виктор И. Григорович нашао га је у манастиру св. Богородице у Струги, крај Охридског језера, у време свог путовања по Балкану 1845—46. Објавио га је Т. Флорински 1888. године. Фотографије рукописа је објавио Н. Радојчић 1958. Струшком рукопису има покушаја систематизације текста. Нема никакве нумерације чланова и има врло мало наслова. Недостаје датум испред чл. 136, који одваја чланове првог и другог дела Законика у свим старијим рукописима. Језик којим је писан врло је чист без трагова оних словенизама који се јављају почетком XV в. Рукопис се чува у Државној библиотеци „Владимир Иљич Лењин“ у Москви, у рукописном фонду (Ф. 87) под сигнатуром № 29 М1732. Текст рукописа са преводом објављен је интегрално 1975. у издању Српске академије наука и уметности. У том издању објављене су и фотографије рукописа, његов опис и студија о језику.

2. Атонски рукопис. — И овај рукопис Душановог законика пронашао је В. И. Григорович: налазио се у Светој

¹ Податке о рукописима преузели смо из: В. Мошин, Ћирилски рукописи Југославенске академије. I дио: Опис рукописа, Загреб, 1955. Д. Богдановић, Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара I Београд 1978. Д. Богдановић, Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI—XVII века), Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I Одељење, књ. XXXI, Београд, 1982. А. Соловјев, Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године, Београд, 1980. Законик цара Стефана Душана I и II (група аутора), Српска академија наука и уметности, Београд, 1975. и 1981.

Гори, у манастиру св. Павла. Душанов законик је повезан заједно са другим номоканонским текстовима у један зборник. Садржи 182 члана груписана по извесном систему. Потиче са почетка XV в. (око 1418. године). Текст рукописа је први објавио Т. Флорински 1888. године. Године 1975. објављене су фотографије овог рукописа, транскрибовани текст и превод, опис рукописа и студија о језику, у издању Српске академије наука и уметности. Данас се чува заједно са Струшким у Државној библиотеци „Владимир Иљич Лењин“ у Москви у рукописном фонду (Ф. 87). Има сигнатуру № 28 М 1708.

3. Студенички рукопис. — Некада је припадао манастиру Студеници, што се може утврдити из записа на последњем листу. Писан је између 1426. и 1436. године. На непознат начин рукопис је касније доспео у Сарајево где је изменио више приватних власника. Последњи приватни власник др А. Пољанић га је поклатио Југославенској академији знаности и умјетности где се и данас чува под називом „Студенички зборник“ и сигнатуром IV d 114. Душанов законик је сачуван само у одломцима — нема ни почетка ни краја, ни многих чланова из средине. Садржи свега 61 члан. Преписиван је у трећој деценији XV века. Текст Законика је објавио В. Мошин у *Starinama*, JAZU knj. 42, 1948. године. У издању Српске академије наука и уметности објављен је 1981. заједно са Хиландарским рукописом.

4. Хиландарски рукопис. — Као и прва два, и овај рукопис је пронашао В. И. Григорович, приликом свога боравка у манастиру Хиландару на Светој Гори 1845. године. Једно време му се губи сваки траг да би га 1925. године поново нашао у Хиландару професор Александар Соловјев. Сматра се да је преписан у XV веку, и то у првој трећини. Садржи само 108 чланова. Може се сматрати да је изворни текст са кога је преписиван припадао XIV веку. Повезан је у зборник са другим номоканонским текстовима. Оригинал се чува у рукописној збирци манастира Хиландара под сигнатуром Cod Slav. 300. Објављен је на исти начин као и претходна три рукописа у издању Српске академије наука и уметности 1981. године.

5. Ходошки рукопис. — Сматра се да је настао у првој трећини XV в. Променио је много власника, највише приватних, а једно време је био својина манастира Ходош у Арад-

ској жупанији. Тај манастир је у XVIII в. био у српским рукама, у време када је у Арадској крајини било много Срба граничара. Од Самуила Маширевића је око 1830. године доспео у руке П. Ј. Шафарика. Рукопис је објавио Кухарски 1838. године а Шафарик 1851. и 1873. године. У новије време је објављен 1981. у издању Српске академије наука и уметности заједно са Студеничким, Хиландарским и Бистричким рукописом. Душанов законик у овом рукопису садржи само 130 чланова. Многи су чланови испуштени, а недостају му сви од чл. 153 до краја. Има много наслова, а језик има више словенизама од Струшког и Атонског рукописа. Данас се чува у Народном музеју у Прагу, у збирци Шафарикове оставштине под сигнатуром IX F 10 (Š 14).

6. Бистрички рукопис. — По подацима које даје сам рукопис може се закључити да је то препис из средине XV века. Настао је у старој Србији, а касније је доспео у Влашку у манастир Бистрицу, где га је и нашао руски професор Н. И. Надеждин путујући по словенским и балканским земљама 1840—41. године. Рукопис је дуго био приватно власништво да би најзад доспео у Државни историјски музеј у Москви, где се налази у збирци Барсова под бр. 151 (ГИМ Брс 151). Садржи 184 чланова. У издању Српске академије наука и уметности објављен је 1981. заједно са Студеничким, Хиландарским и Ходошким рукописом.

7. Барањски рукопис. — Овај Зборник је био дуго непознат у науци. Пронашао га је др Бошко Петровић у једној сеоској цркви у селу Вилању близу Печуја 1913. године. То је препис из друге половине XV века, вероватно настао између 1479. и 1499. године. Законик има 176. чланова. Чува се у рукописној збирци Универзитетске библиотеке у Београду, под бр. 39. Барањски рукопис није издаван у целини.

8. Призренски рукопис. — Сачуван је у породици свештеника Симе Поповића у Дворанима поред Призрена. Када је доспео у Београд чуван је у Народној библиотеци до 1914. године. У току евакуације 1915. рукопис је нестао. Касније је пронађен у Франкфурту на Мајни у књижари Јозефа Вера коме га је у комисиону продају понудио приватни држалац. Тај приватни држалац Фон Вилкенс као официр немачке војске игром случаја дошао је до Призренског рукописа у збрци евакуације и сачувао га током целог рата. Рукопис је дипломатским путем враћен у Београд 1934. године. Чуван је у

Народном музеју, а од 1973. у Народној библиотеци Србије, под сигнатуром Рс 688. Претпоставља се да је овај препис Душановог законика настао крајем XV или почетком XVI века. Садржи 186. чланова, с тим што се на последњем члану текст прекида. Сматра се да је Призренски рукопис нарочито значајан за науку, те је до сада више пута издаван. Објавио га је С. Новаковић 1870, Т. Зигел 1872, С. Новаковић још једном 1898, а Н. Радојчић је приредио фототипско издање 1953.

9. Шишатовачки рукопис. — Утврђено је да је овај препис настао 1541. године у Светој Гори. Рукопис је из манастира Шишатовца доспео у руке П. Ј. Шафарика. Садржи 130 чланова и врло је сличан Ходошком, па се сматра да је у свом главном делу преписан са истог протографа са кога је преписан и Ходошки. Са Ходошким се слаже у распореду и броју чланова, а разликује се делимично у језику и многим ситницама. Рукопис се данас чува у збирци оставштине П. Ј. Шафарика у Народном музеју у Прагу под бр. IX F 21. Објављен је само фрагментарно.

10. Раванички рукопис. — Ј. П. Шафарик је дошао до овог рукописа 1831. г. Оцењено је да потиче из половине XVII в. Припада тзв. „приморској“ верзији. Може се претпоставити да је у XV в. постојао неки заједнички потпунији протограф, који би се могао назвати „приморским“ са кога су преписани Далматински и Раванички рукопис. Од истог или сличног протографа потицали би и Грбаљски и Загребачки рукопис. Тешко је утврдити на који начин је „приморски“ протограф доспео у манастир Раваницу половином XVII в. Садржи 154 члана који нису нумерисани. У тексту Душановог законика налазимо 14 допунских чланова који су узети из Скраћене синтагме. Текст Раваничког рукописа је публиковао Т. Флорински 1888. Данас се Раванички рукопис чува у Народном музеју у Прагу у збирци оставштине П. Ј. Шафарика под бр. IX Н 7.

11. Софијски рукопис. — Припадао је Београдској митрополији око 1730. године. Касније је пронађен у Кратову а после је доспео у Софију. У Софији га је прегледао П. Ј. Лиречек 1882. Сматра се да је рукопис писан половином XVII в. У самом тексту и насловима има доста амплификација. Као и у неким другим рукописима млађе рецензије у Софијском рукопису се налазе чланови који су додати тексту Зако-

ника, а иначе су различитог порекла. Текст Софијског рукописа објавио је Т. Флорински 1885. године. Данас се рукопис чува у Народној библиотеци „Кирило и Методије“ у Софији под бр. 239 (63).

12. Борђошки рукопис. — Овај рукопис је од старине чувала породица Борђошки у Сомбору. По породичном предању донесен је у току сеобе из Старе Србије. Текст рукописа се слаже са Софијским преписом уз разлике у правопису и незнатна разилажења у неким речима и облицима. Није поуздано утврђено време настанка рукописа, али се претпоставља да потиче из XVII в. Текст рукописа је објављен само делимично. Чува се у збирци рукописа библиотеке Матице српске у Новом Саду под бр. 176.

13. Текелијин рукопис. — Био је својина породице Текелија у Араду. Касније, 1859. године пренесен је у библиотеку Текелијанум у Пешту. Рукопис потиче из XVII в. По броју чланова и њиховом распореду подудара се са Софијским рукописом. Језик је још више посрбљен, а по појединим стилским варијантама може се закључити да је млађи од Софијског. Објавио га је са много грешака Јован Рајић 1795. године и скренуо пажњу научне јавности на Душанов законик уопште. Касније је коректно издање овог рукописа приредио Јован Ђорђевић 1859. Данас се рукопис чува у библиотеци Матице српске под сигнатуром 352, А. 16. (по А. Соловјеву), односно 177 (по Д. Богдановићу).

14. Раковачки рукопис. — Називан је и Новосадски рукопис. Рукопис је био приватно власништво намесника манастира Раковца, Исаије Париводића. Касније, 1820. године неко га је поклатио Новосадској гимназији, а затим је постао власништво П. Ј. Шафарика. Раковачки рукопис је писан крајем 1700. г. у неком фрушкогорском манастиру. Законик садржи 196 чланова. Недостају неки чланови који се налазе у Призренском рукопису али има 15 чланова које не налазимо ни у једном другом рукопису. Има још један важан део — цареву повељу о његовом законодавном раду, али без аренге. Изгледа да је писар са почетка XVIII в. имао важан и стар рукопис као протограф. Раковачки рукопис се чува у Народном музеју у Прагу у збирци П. Ј. Шафарика под бр. IX Д 2. Објављиван је више пута. Георгије Магарашевић га је објавио 1828. године, затим Кухарски-фрагментарно 1838, а П. Ј. Шафарик такође фрагментарно 1851. и 1873. године.

15. Стратимировићев рукопис. — Рукопис је био у власништву босанског свештеника Павла Карано-Твртковића још 1845. године, а затим је доспео у библиотеку митрополита Стратимировића. Најзад је припао библиотеци Матице српске, где се и данас чува под сигнатуром 352, А. 20 (по А. Соловјеву), односно 134 (по Д. Богдановићу). Потиче с краја XVII или почетка XVIII в. Текст рукописа је цитиран, али никада није објављен интегрално.

16. Ковиљски рукопис. — О овом рукопису има врло мало података. Нађен је у манастиру Ковиљу. По запису на самом рукопису види се да је преписивање довршено 1726. године у Београду, под аустријском владом. Текст се слаже са текстом Софијског рукописа. Овај рукопис до сада није у целини објављен. Чува се у библиотеци Матице српске и носи сигнатуру 352, А. 21.

17. Загребачки рукопис. — Назива се још и Режевићки и Паштровски рукопис.¹ Некада је припадао манастиру Режевићима на Црногорском приморју. Одатле га је узео И. Кукуљевић и предао Југославенској академији знаности и умјетности у Загребу, где се и данас чува под сигнатуром III а 28. Рукопис је лоше очуван. Писан је невештом руком половином XVIII в., а Душанов законик је у њему непотпун. Потпуни текст овог рукописа је издао В. Мошин 1951. године.

18. Патријаршијски рукопис. — Познат је и под именом Карловачки рукопис. Дуго је чуван у библиотеци Српске патријаршије у Сремским Карловцима, касније је пренет у Патријаршијску библиотеку у Београду, где се и сада чува под сигнатуром П. 42. То је препис из XVIII века. Описао га је још Ст. Новаковић 1870. године. По садржини је исти као Текелијин и Београдски. У науци је текст овог рукописа цитиран, али није објављен интегрално.

19. Карловачки рукопис. — Овај препис Душановог законика потиче из 1764. године, а преписао га је ректор Покрово-Богородичине школе у Сремским Карловцима, Петар Теодоров. Рукопис се сада налази у Народној библиотеци Србије у Београду под бр. 152. До сада није објављен.

20. Грбаљски рукопис. — То је препис канцелара Грбаљске жупаније Антона Батуте, после 1767. године. Текст Душа-

¹ Паштровским га назива В. Мошин (нав. дело стр. 37 и V. Mošin, Paštrovski spisak Dušanova zakonodavstva prema Zagrebačkom rukopisu, Starine JAZU, knj. 43, Zagreb, 1951. str. 9).

новог законика је доста скраћен. Испуштено је чак 56 чланова. На основу садржине и редоследа чланова претпоставља се да је у Приморју Црне Горе постојао неки потпунији протограф „млађе рецензије“ са кога је преписан. Текст рукописа је у целини издао А. Соловјев 1938. године. Сам рукопис се чува у Богишићевој библиотеци у Цавтату под бр. Ms. 19.

21. Вршачки рукопис. — Протођакон Јован Фелдвари је начинио овај препис за митрополита Јована Георгијевића 1772. године. По садржини се у свему слаже са Борђошким рукописом и могуће је да је са њега преписан. Текст рукописа није објављен. Рукопис се чува у Народном музеју у Вршцу.¹

22. Попиначки рукопис. — Био је својина свештеника Василија Николајевића из Попинаца. Писан је 1784. или 1785. године. Нема већег значаја за историју текста. Чува се у библиотеци Матице Српске под сигнатуром 352, А. 22.

23. Јагићев рукопис. — Био је својина познатог научника Ватрослава Јагића. Сада се налази у Семинару за српско-хрватски језик Универзитета у Београду и носи сигнатуру J 1602. Писан је средином XIX века. Овај препис припада „приморској редакцији“ и доста се слаже са Раваничким преписом. Редослед чланова је доста поремећен, можда још у предлошку, а затим при преписивању или повезивању. Текст до сада није објављиван.

24. Богишићев рукопис. — Познат је у науци и као Далматински рукопис.² Потиче вероватно из средине XIX века. Доспео је у руке Валтазара Богишића 1868. године. Садржина овог рукописа је доста значајна. Изгледа да је преписивач пред собом имао рукопис у коме је редослед чланова већ био испретуран. Многи чланови су испуштени. Оно што се сачувало слаже се са текстом Раваничког рукописа, али на многим местима су очувани старији језички облици који се приближавају тексту Атонског рукописа. Претпоставља се да је у Приморју вероватно средином XV в. могла настати „западна“ или „приморска“ верзија Душановог законика. Она је настала као незнатна прерада Атонске верзије и послужила као протограф за неколико рукописа који су касније настали. Главна одлика ове верзије је у томе што је садржину Скраћене Синтагме поделила између Законика Константина Јусти-

¹ Опис рукописа је објавио П. Момировић, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, III, Нови Сад, 1959.

² А. Соловјев га назива и Паштровским (нав. дело стр. 80—81).

20. Зицеџ Д. Д., *Законникъ Стефана Душана*, С. Петербургъ 1872.
21. *Историја Југославије*, Београд 1973, (група аутора) стр. 55—90.
- 21-а. Група аутора, *Историја народа Југославије I*, Београд, 1953, стр. 365—407.
22. Група аутора, *Историја српског народа I*, Београд, 1981, стр. 511—565.
23. Јанковић Д., *Бошњаци и коменџари Душановог Законика*, *Анали Правног факултета у Београду*, I, бр. 3—4, Београд, 1953, 393—409.
24. Јанковић Д., *Значај Душановог Законика*, *Историјски гласник*, св. 3, Београд, 1949, 24—32.
25. Јанковић Д., *Српска феудална држава од XII до XV в. — Историја државе и права југословенских народа (до 1918)*, Београд, 1978, 49—113.
26. Јиречек К. и Радонић Ј., *Историја Срба I и II*, Београд, 1952.
27. Јовановић А. С., *Наследно право у старим Срба*, прилог чл. 100 и 101 Душановог Законика, *Отаџбина*, XIX, Београд, 1888, 257—290.
28. Jorga N., *Formes byzantines et réalités balcaniques*, Bucarest — Paris, 1922.
29. Костренић М., *Душанов законик као одраз стварности свој времена*, *Зборник у част шестог годишњице Законика цара Душана*, Београд, 1951, 27—44.
30. Крстић Н., *Историја српског народа*, друга свеска, Београд, 1864.
31. Крстић Н., *Размањрања о Душановом законикџ*, *Гласник Друштва српске словесности*, VI, Београд, 1854, 88—149.
32. Крстић Н., *Размањрања о старим српским правима*, *Гласник Друштва српске словесности*, IX, Београд 1857, 60—126 и књ. XI, Београд, 1859, 204—261.
33. Лапчевић Д., *Себри нису имали право на саборе*, *Просветни гласник*, XXXIX, Београд, 1922, 749—751.
34. Мартисевић И. Д., *Ојина историја државе и права*, II део, феудализам, превео Б. Недељковић, Београд, 1949.
35. Маџејовски В., *История славенскихъ права*, превео Н. Крстић, Будим, 1856.
36. Метохит Т., *Посланица*, превео М. Ајосиловић, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1902.
37. Мирковић М., *Правни положај и карактер српске цркве под турском влашћу (1459—1766)*, Београд, 1965.
38. Моштин В., *Византијски ујинај у Србији у XIV в.*, *Југословенски Историјски часопис*, III, св. 1—4, Београд, 1937, 147—160.
39. Mošin V., *Bogišićev Dalmatinski rukopis i mlađa redakcija Dušanova zakonodavstva*, *Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije u Dubrovniku*, sv. I, Dubrovnik 1953, 9—58.
40. Mošin V., *Vlastareva sintagma i Dušanov zakonik u Studeničkom „Otačniku“*, *Starine JAZU*, knj. 42, Zagreb, 1949, 7—93.
41. Мошин В. и Соловјев А., *Грчке новеље српских владара*, Београд, 1936.
42. Mošin V., *Paštrovski spisak Dušanova zakonodavstva prema Zagrebačkom rukopisu*, *Starine JAZU*, 43, Zagreb, 1951, 7—27.

43. Намисловски Ј., *Нацрт развоја судства у средњовековној Србији*, *Архив за правне и друштвене науке*, V, (XXII), св. I, Београд, 1922, 23—34.
44. Наумов Е. П., *Господствующий класс и государственная власть в Сербии XIII—XV вв.*, Москва, 1975.
45. Недељковић М. Б., *О саборима и законодавној делатности у Србији у време владавине цара Стефана Душана, са посебним освртом на доношење Законика цара Стефана Душана, Законик цара Стефана Душана, Сирџики и Ајонски рукопис*, Београд, 1975.
46. Новаковић С., *Византијски чиновни и џиџуле у српским земљама XI—XV века*, *Глас СКА*, LXXVIII, Београд, 1908.
47. Новаковић С., *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*, Београд, 1898.
48. Новаковић С., *Мајије Властара Синџамај*, Београд, 1907.
49. Новаковић С., *Римско-византијско право и народни правни обичаји*, *Годишњица Николе Чупића*, IX, Београд, 1887, 214—234.
50. Новаковић С., *Пронијари и башџинџи*, *Глас САН*, I, Београд, 1887.
51. Новаковић С., *Удава или самовласно ајшење за дуџ*, *Правник*, I, св. 1—2, Београд, 1892, 13—21, 97—107.
52. Острогорски Г., *Авџокрајџор и самодржац*, *Византија и Словени*, *Сабрана дела*, IV, Београд, 1970.
53. Острогорски Г., *Ајрарне џриликџе у Византијском царствџу у средњем веку*, *Привреда и друштво Византијског царства*, *Сабрана дела*, II, Београд, 1969.
54. Острогорски Г., *Византијски систем хијерархије држава*, *О веровањима и схваћанјима Византинаца*, *Сабрана дела*, V, Београд, 1970.
55. Острогорски Г., *Византијски цар и свейски хијерархијски џоредак*, *О веровањима и схваћанјима Византинаца*, *Сабрана дела*, V, Београд, 1970.
56. Острогорски Г., *Византијско царство у својој унутарњој сирџиџури*, *Привреда и друштво Византијског царства*, *Сабрана дела*, II, Београд, 1969.
57. Острогорски Г., *Душан и џејова властџела у борби са Византијџом*, *Зборник у част шестог годишњице Законика цара Душана*, Београд, 1951.
58. Острогорски Г., *Историја Византије*, *Сабрана дела*, VI, Београд, 1969.
59. Острогорски Г., *Однос цркве и државе у Византији*, *О веровањима и схваћанјима Византинаца*, *Сабрана дела*, V, Београд, 1970.
60. Острогорски Г., *Привредне и друштвене основе развоја Византијског царства*, *Привреда и друштво Византијског царства*, *Сабрана дела*, II, Београд, 1969.
61. Ostrogorsky G., *Problèmes des relations byzantino-serbes au XIVe siècle*, Oxford, 1966.
62. Острогорски Г., *Пронија*, *О византијском феудализму*, *Сабрана дела*, I, Београд, 1969.

63. Погодинъ А. Л., *Историја Србији, С. Петербурѣ, б.г.*
64. Полићевих М., *Успројство правосудја у сшарој српској држави — у XIII и XIV в.,* Архив за правне и друштвене науке, VI, (XXIII), св. 1—6, Београд, 1923, 1—16, 88—98, 193—209, 262—280, 330—354.
65. Радојковић Б., *О сокалницима,* Београд 1937.
66. Радојчић Н., *Век и по проучавања Душановог Законика, Зборник у часопису шесте стогодишњице Законика цара Душана,* Београд 1951, 244—246.
67. Радојчић Н., *Душанов Законик и византијско право, Зборник у часопису шесте стогодишњице Законика цара Душана,* Београд 1951.
68. Радојчић Н., *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354,* Београд 1960.
69. Радојчић Н., *Закон о рудницима деснога Стефана Лазаревића,* Београд 1962.
70. Радојчић Н., *Јемство личне и имовинске слободе по Душановом Законику,* Историски часопис, V, Београд, 1955, 7—17.
71. Радојчић Н., *Развитак српске државе у средњем веку,* Просветни гласник, LVIII, Београд, 1942.
72. Радојчић Н., *Снага закона по Душановом Законику,* Глас СКА, CX, Сремски Карловци 1923, 100—139.
73. Радојчић Н., *Српски државни сабори у средњем веку,* Београд, 1940.
74. Радојчић Н., *Службени рукопис Душановог Законика,* Јужнословенски филолог, XXII, Београд 1958, 49—63.
75. Радојчић Н., *Судије и закон у средњовековној Србији,* Летопис Матице Српске, 305, Нови Сад, 1925, 53—68.
76. Радонић Ј., *Међународни положај Србије у XIV веку, Зборник у часопису шесте стогодишњице Законика цара Душана,* Београд, 1951, 13—26.
77. Ransimen S., *Vizantijska civilizacija,* prevela Bosanka Kurtović, Subotica — Beograd, 1964.
78. Соловјев А., *Два прилога проучавању Душанове државе,* Гласник СС Н. Г., II, Скопље, 1927, 25—46.
79. Соловјев А., „Градски закон“ у средњовековној Србији, Архив за правне и друштвене науке, XVI, (XXXIII), св. Б, Београд 1928, 342—349.
80. Соловјев А., *Жене као породице у Душановом Законику,* Архив за правне и друштвене науке, XXXVIII, Београд 1939, 403—407.
81. Соловјев А., *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године,* Београд, 1981.
82. Соловјев А., *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка,* Скопље, 1928.
83. Соловјев А., *Значај византијског права на Балкану,* Годишњица Николе Чуића, XXXVII, Београд 1928, 95—141.
84. Соловјев А., *Књига привилегија Грбальске жупе (1647—1767) са Душановим Законом, Споменик СКА, LXXXVII,* Београд 1938, 21—79.
85. Solovieff A., *Le droit byzantin dans la Codification d' Etienne Douchan,* Paris, 1928.

86. Соловјев А., *Одабрани споменици српског права од XII до XV века,* Београд, 1926.
87. Соловјев А., *Појам државе у средњовековној Србији, Годишњица Николе Чуића,* XIII, Београд, 1933, 64—92.
88. Соловјев А., *Посиљак и значај Душановог Законика,* Београд, 1931.
89. Соловјев А., *Правни положај сељака и занатлије у средњем веку,* Просветни гласник, 59, св. 3—4, Београд, 1943, 82—92.
90. Соловјев А., *Предавања из историје словенских права,* Београд, 1939.
91. Соловјев А., *Севров збор,* Архив за правне и друштвене науке, XVII, (XXXIV), св. 3, Београд, 1928, 170—177.
92. Соловјев А., *Сељаци — племићи у историји југословенског права,* Архив за правне и друштвене науке, XXXI (XLI), Београд, 1935, 435—464.
93. Соловјев А., *Соканници и ошроци,* Гласник СС. Н. Д., XIX, Скопље, 1938, 103—132.
94. Соловјев А., *Судије и суд по правима Душанове државе,* Гласник СС. Н. Д., VII—VIII, Скопље, 1930, 147—162.
95. Соловјев А., *Уговор о кувовини и продаји у средњовековној Србији,* Архив за правне и друштвене науке, XV, Београд, 1927, 429—488.
96. Станојевић С., *Краљ Милутић,* Београд, 1937.
97. Тарановски Т., *Душанов Законик и Душаново царство,* Нови Сад, 1926.
98. Тарановски Т., *Историја српског права у Немањинској држави, I, II, III—IV,* Београд, 1931.
99. Тарановски Т., *Majestas Carolina и Душанов Законик,* Глас СКА, CLVII, Београд, 1933, 17—88.
100. Трицки С., *Кривично право у Византији и у немањинској Србији,* Глас СКА, CLVIII, књ. 86, Београд, 1935, 81—132.
101. Флорински Т. Д., *Памјатници законодавствене дјелатности Душана цара Србовъ и Грековъ,* Киевъ, 1888.
102. Hub/ R., *Droit romain à greco-byzantin chez les peuples slaves,* Paris — Toulouse, 1880.
103. Черниловски З. М., *Всеобщаја историја јосударства и права,* Москва, 1973.
104. Чубриловић В., *Око проучавања средњовековног феудализма,* Историски часопис, III, Београд, 1952, 189—203.

Речник мање познатих речи

Сврха и карактер речника су: да олакшају разумевање Законика ширем кругу читалаца. Зато су и објашњења сведена на неопходну меру. У одредници је реч каква се налази у нашем преводу; старосрпски облик је у заградама, правописно нормализован, а потом грчка реч — ако је у питању грцизам, и тумачење, које се ограничава на значења заступљена у Законнику, а не и на сва могућна значења једне речи.

Речник је израдио Димитрије Богдановић.

азимство (азимѣство) од грч. ἄζυμία, бесквасност — употребљавање бесквасних хлебова у светој тајни евхаристије; причешћивање бесквасним хлебом као пракса римокатоличке цркве, отуда: римски (латински) обред, латинска црква, римокатолицизам.

анатема (анаѣма) грч. τὸ ἀνάθημα — црквено проклетство, потпуно одлучење од цркве, екскомуникација (excommunicatio maior), као најтежа црквена казна.

архијереј (архиѣрен) грч. ὁ ἀρχιερεὺς — епископ као носилац свих овлашћења и права црквене власти, без обзира на ранг у организацији аутокефалне цркве; епархијски, активни епископ.

бабунска реч (вавоуњска рѣчь) — исповедање и пропаганда богумилске јереси, „свака изрека, молитва или

гатање, које мирише на богумилство” (А. Соловјев).

баштина (ваџина) — имање које се преноси наслеђем, са пуним правом располагања.

баштиник (ваџинѣникъ) — лице које има баштину, сопственик баштине.

баштинска земља (ваџинѣна зѣмља) — земља која се држи по праву наследства и која се може оставити у наслеђе.

брав (вѣравъ) — општи назив за једно грло стоке, нарочито за овцу и козу; ован или вепар.

везивати и разрешавати (вѣзати и рѣшити) — опраштати грехе одн. изрицати црквене казне за грехе.

Велика црква (и у инверзији: Црква велика, црѣковъ великаѧ) — Патријаршија, црква одн. манастир (Пећка

патријаршија!) као седиште патријарха; црква или манастир који се налази под непосредном јурисдикцијом Патријаршије.

властелин (властелинѣ) — припадник властеоског сталежа, може да буде „велики” и „мали”.

властелинка (владыка) — жена властелинова; припадница властеоског сталежа, отуда и девојка властеоског рода.

властеличић (властеличицѣ) — ситни властелин, по друштвеном и економском положају нижи од мале властеле.

вражда (вражда) — у систему композиција то је глоба као накнада, али и казна за убиство или тешку телесну повреду, отуда и само убиство, тешка повреда.

глоба (глоба) — новчана казна или одштета; такса, уопште намет.

глобар (глобарѣ) — чиновник који је наплаћивао глобу на основу судске одлуке.

Градске гране (градѣскіе грани) — одредбе световних закона (νόμοι πολιτικοί), које се налазе у Крмчији у посебним одељцима грани, (τίτλοι),

данак (поданѣкѣ) — било која дажбина, утврђена Законом или другим владарским актом.

дело мало одн. велико (дѣло) — предмет, ствар, предмет судског спора или претреса; кривица.

дијак (диѣкѣ) грч. ὁ διακός — писар дворске канцеларије.

дијаконија (диѣкониѣ) грч. ἡ διακονία — храна, издржавање.

добар човек (добръ чловѣкѣ) мн. добри људи — поштен, угледан човек који не припада властеоском сталежу.

доходак (доходѣкѣ) — редовни данак или дажбина која се обавезно давала феудалцу (властелину, цркви) или цару од прихода са земље.

друг (дроугѣ) — припадник исте „дружине”, истог друштвеног сталежа или групе.

дружина (дроужина) — исти друштвени сталеж или група.

духовна ствар (доуховѣнѣ дѣлѣ) — предмет (спор или кривица) у надлежности црквених судских органа.

духовни послови (доуховѣно дѣло) — послови у редовном делокругу црквених органа, црквена администрација.

духовник (доуховѣникѣ) грч. ὁ πνευματικός — свештено лице са посебним овлашћењима да на одређеном подручју врши свету тајну исповедања.

душевник (доушѣникѣ) — лице које суди по савести, „по души”.

егзарх (ѣѣарѣхѣ) грч. ὁ ἑξάρχος — изасланик митрополита одн. највише црквене власти, митрополитски надзорник.

епископ (ѣпископѣ) грч. ὁ ἐπίσκοπος — епископ, архијереј, владика, највиша црквена власт у епархији.

жегати по образу (жѣти по образѣ) — палити, жигосати врелим гвозђем по образу, као врста казне.

железо (жѣлѣзо) — узимање усијаног гвозђа у руке као доказно средство у кривичном поступку („божји суд”, ордалија iudicium ferri candentum).

жуна (жоуна) — територија са посебном управом, административна јединица; сеос-

ко подручје једне области, подручје ван града.

жупљанин (жоупљанинѣ) — сељак, становник жупе, сеоског подручја ван града.

забел (завѣлѣ) — пашњачки резерват (М. Благојевић).

зајемчивање (оуѣданиѣ) — по старијем схватању, то је судски двобој (Шафарик, Новаковић), али је то вероватно actio per sacramentum, велика кауција у поступку, судска кауција (А. Соловјев).

закон киновіјски (законѣ киновніскіи) — устав или типик, правило манастирског општежића.

Закон (Законик) светих отаца (законѣ одн. законѣникѣ светыхъ отѣцѣ) — Номоканон или Крмчија, зборник црквених канона и правила светих отаца.

заманица (заманица) — врста хитне работе или кулука, где сви људи способни за пољске радове раде „мобом, гомилом” док се посао не заврши (Ст. Новаковић).

заповест духовна (заповѣсть доуховѣнѣ) — заповест или налог духовне (црквене) власти, посебно у оквиру

покајничке дисциплине — у пракси, према одредбама тзв. „епитимијног номоканона“.

зборник (съборъникъ, зворъникъ) — учесник у противзаконитом збору, завереник.

зло (зѣло) — штета у ширем и ужем смислу, али и пакост, насиље, свако злостављање.

игуман (ιγουμενъ) грч. ὁ ἡγούμενος — игуман, старшина манастира.

издава (издава) — административна такса за предају поседа или предмета.

издавштина (издавѣщина) — исто што издава.

иноверац (иновѣрѣцъ) — лице које није хришћанске, али ни православне вере, у овом другом случају исто што и полуверац.

инорија (инокърија) грч. ἡ ἐνορία — подручје обављања дужности; дијецеза, епархија; парохиа.

ипотес (ипотисъ) грч. ἡ ὑπόθεσις (у Властаревој синтагми на старословенском — вѣщъ) — ствар, предмет, али и „претпоставка, тражбина, спор“ (Ст. Новаковић).

искати (искати) — тражити редовним судским поступком или тужном.

јерес (ιερесъ) грч. ἡ αἵρεσις — веровање које није православно, осуђено од православне цркве.

јересник (ιερесъникъ — само у Бис.) — употребљено грешком ум. ѣресъникъ, врачар.

јеретик (ιеретикъ) грч. ὁ αἵρετικὸς — овде исто што и „полуверац“, а то значи: римокатолик, припадник „латинске јереси“.

капа поповска (капа поповъскаѣ) — поп, парохийски свештеник (метонимија према капи коју је свештеник носио да се разликује од других људи).

катун (кадоуѣ) — повремено пастирско насеље, летња насебина пастирског становништва у планини.

киновија (клиросъ) грч. τὸ κοινοβιον — општежиће, монашка заједница уређена на принципу колективног рада и властиштва као и „заједничке трпезе“ и јединственог духовног руковођења братства.

клир (клиросъ) грч. ὁ κληρὸς — свештенство.

козмици (козьмици) грч. οἱ κοσμικοί — световњаци, лаици — за разлику од клирика, „црковника“.

котао (котѣль) — врста „божјег суда“ вађењем гвозденог предмета из котла са кипућом водом (iudicium aquae candentis).

крајишник (краиѣникъ) — граничар, властелин одн. поседник пограничне области или жупе, крајишта.

крајиште (краиѣ) — погранична област или жупа.

крв (крѣвь) — убиство, крвни деликт.

ктитор (криторъ) грч. ὁ κτήτωρ — оснивач цркве или манастира.

купљеница (коупѣница) — куповином прибављено имање, за разлику од баштине — имања добијеног поклоном или наслеђеног имања.

кућа (коука) — кућа, дом; имање, имовина уопште.

логотет (логодетъ) грч. ὁ λογοέτης — највиши дворски службеник у средњовековној Србији, „канцелар“.

меропах (меропѣхъ) — парик, завистан сељак земљорадник — за разлику од Влаха као категорије сточара.

меропшина (меропѣшина) — село у коме живе меропси.

метохија (метохиъ) грч. τὸ μετόχιον — црквено или манастирско подручје; црквено имање или доминијум.

мехоскубина (мехоскоѣбина) — чупање браде, отуда и казна за чупање браде.

милосник (милостѣникъ) — лице које извршава цареву одлуку о помиловању, поклону или каквој бенефицији („милости“).

милосно писмо (милостѣна книга) — писмо или акт којим је цар учинио поклон или дао какву бенефицију, акт о помиловању.

милост царева (милостѣ цареѣѣ) — царско помиловање, аболиција (abolitio).

митрополит (митрополитъ) грч. ὁ μητροπλίτης — виши чин и ранг епископа у хијерархији православне цркве.

навалице (нахвалицомъ) — намерно, хотимично.

најезда (наизда) — напад, изненадан и силовит напад.

најезник (наѣхѣльѣцъ) — нападач (aggressor), изазивач.

невера (νέκφα) према грч. ἡ ἀπιστία — неверност, превара уопште, а посебно: издаја, велеиздаја.

носити (дизати) — преносити, упор. понос.

обличење (обличение) у грч. ὁ ἐλέγχος — хватање на делу, непосредни доказ кривице (corpus delicti).

обличити (обличити) према грч. ἐλέγχειν — предочити коме кривицу, укорити за грех.

оброк (оброкъ) — посебан данак који плаћају становници жупе за издржавање жупских чиновника.

одбој (отъвои) — супротстављање извршењу судског налога одн. судским извршитељима.

одлучити (отълоучити) према грч. ἀφορίζεин — изопштити, одлучити од цркве, екскомуницирати; одлучити од чина, лишити свештеничког чина.

оправдање (оправдание) — поступак доказивања права или невиности, отуда сам доказ права или невиности.

осмудити (осмоудити) — спалити косу и браду као врста казне.

отрок (отрокъ) — роб, неслободан радник у средњовековној Србији.

перпера (περπερα) грч. τὸ ὑπερπυρον — рачунска, а не монетарна новчана јединица са променљивом вредношћу, по правилу у сребру; „замишљена вредност, појам извесне количине сребренога новца најразличитијег порекла” (К. Јиречек).

печат (печатъ) — краљевски одн. царски печат, који је позивар носио са собом и морао да га покаже приликом позивања.

пизма (пизма) грч. τὸ πείσμα — мржња, непријатељство, злоба, зла намера, отуда: пизмоња, по пизме — злонамерно, из непријатељства, хотимично.

пизматар (пизматаръ) грч. ὁ πεισματάρης — лице са којим се странка налази у непријатељству, непријатељ.

планине (планине) — планински пашњаци, подручје или територија планинских пашњака.

поклисар (поклисаръ) грч. ὁ ἀποκρισιάρης — посланик, изасланик.

полуверац (полоувѣрца) — јеретик, у овом случају римокатолик.

понос (поносъ) — служба преношења пртљага и праћења; праћење, пратња.

поп (попъ) грч. ὁ παπᾶς — свештеник, парохијски свештеник; у другим изворима — јеромонах, монах са правом литургисања по рукоположењу.

попаша (попаша) — штета учињена бесправном пашом на туђем имању или забрањеном земљишту.

поповство (поповство) — свештенички чин, свештеничка служба.

пострићи се (пострици се) — замонашити се, закалуђерити се, примити монашки постриг одн. чин.

потвора (потвора) — клевета, неистина, обеда.

потворник (потворникъ) — сплеткаш, варалица, лажни достављач или тужитељ.

потворно (у конструкцији: рѣчи говорити потворно) — лажно, клеветом, неистинито.

потка (потка) — сукоб око имања или међе, отуда: глоба која се плаћа због „потке”.

пробеглица (прѣвѣгльца) — бегунац, човек који је пре-

бегао непријатељу, издајник.

премићур (прѣмичюръ, заправо: примичурин) грч. ὁ πριμικήριος — главар, старшина у селу или катуну.

преносити (дизати) — носити ствари и пратити цара или феудалног господара.

престој (прѣстон) — казна због недоласка пред суд.

приселица (приселница, прѣселница) — право владара и властеле на коначење, исхрану и спровођење.

пристав (приставъ) — судски или уопште административни службеник са извесним правима и овлашћењима у судском и извршном поступку; посебно — правни заступник.

проводити (проводити, отуда: провождение, провођење) — помагати туђем човеку (меропху) да побегне од свога господара.

пронија (пронија) грч. ἡ πρόνοια — феудални посед (имање или приход) уступљен на доживотно уживање уз обавезу војне службе о сопственом трошку.

пронијар (пронијаръ) — поседник проније.

пронијаревић (пронинарев-
ник) — „пронијаров син
који нема пронију” (Г. Ос-
трогорски).

простагма (простаγμα) грч.
τὸ πρόσταγμα — нарочита
владарска наредба, одлука.

протопоп (протопоп) грч.
ὁ πρωτοπαπᾶς — виши ранг
презвитерског чина, прото-
презвитер, са нарочитом
функциом архијерејског на-
месника и изасланика.

прѣија (прикија) грч. τὸ
προικίον — брачни поклон,
мираз.

пуст (поустъ) — који је без
наследника.

работа (работа) — рад као
феудална обавеза, кулук.

работати (работати) — ра-
дити, извршавати обавезу
„работе”, кулучити.

работник (работъникъ) —
обвезник „работе”, кулучар.

разлучити се (разлоучити
се) — раздвојити се, бити
раздвојен, бити растављен.

раса (раса) грч. τὸ ῥάσος
— раса, монашка одећа.

расути (расоути) — за се-
ло: раселити и конфискова-
ти, одузети сву имовину; —
за појединца: конфисковати,
одузети целокупну имовину.

ризе (само мн. ризы) —
одежда, богослужбена оде-
ћа свештеника.

рука (роука) — давање
јемства у току парнице, пар-
ничног поступка.

света трпеза (свети тра-
пеза) према грч. ἡ ἱερὰ τρά-
πεζα — свети престо, у пра-
вославној цркви освећени
сто у олтару, на коме се
врши света тајна евхаристије
у току литургије.

светитељ (светитель) —
архијереј, епископ.

свите (само мн. свите) —
„златом извезена тканина
или од такве тканине начи-
њено одело” (Н. Радојчић).

свод (сводъ) — доказива-
ње правног основа за држа-
ње ствари (нарочито стоке)
за коју се сумња да је укра-
дена, утврђивањем њеног
пореkla и законистости у
преношењу права на ствар.

себар (себрь) — завистан
сељак, уопште лице које није
ни властелин ни свештеник.

себрдија (себрьдија) — се-
бри, дружина себара.

скерлет (скрълатъ) лат.
scarlatum — скупочена тка-
нина пурпурне боје, порфи-
ра, гримиз.

соће (соки) — царски до-
ходак у житу или новцу.

средњи људи (срѣдънии
люди) — „мала властела.
трговци, грађани итд.” (Ст.
Новаковић).

стан (станъ) — све двор-
ске ствари које су се носиле
приликом путовања цара и
царице, царски пртљаг.

станик (станъникъ) — двор-
ски (царски) слуга који
се имао старати о „стану”
царевом, о пртљагу и свему
што се носило приликом пу-
товања владара.

старац (старѣць) према
грч. ὁ γέρων угледни монах
и духовник, члан манастир-
ског сабора као највишег
управног тела у манастиру.

стегоноша (стегоноша) —
заставник, висок војни чин
или звање.

топик (топикъ) грч. ὁ το-
πικός — мештанин, у Душа-
новом законнику — монах
који је родом из области
оног манастира у коме је
примио монашки чин.

трѣг (трѣгъ) — варош, не-
утврђено насеље са тргом
(тржиштем).

ѣфалија (ѣфалија) грч.
ἡ κεφαλὴ, глава, отуда: по-
главар, управитељ.

удава (оудава) — само-
власно хапшење за дуг.

уработати (οὐραботати) —
произвести „работом”, ку-
луком.

хранити се (хранити се) —
издржавати се, бити на из-
државању, имати издржа-
вање.

хрисовул (хрисовоуль м.)
грч. ὁ χρυσόβουλλος λόγος, τὸ
χρυσόβουλλον — владарска
повеља са златним печатом,
повеља највишег ранга,
„хрисовуља”.

хришћанин, хришћанка
(христијанинъ, христијанъка)
— православац, православ-
ка, насупрот латинској јереси
и латинском попу.

хришћанство (христијанъ-
ство) — православље, насупрот
латинској јереси, румо-
католицизму.

црквена ствар (црковъный
дѣлъ) — предмет у надлеж-
ности цркве.

црквени људи (црковънии
люди) — зависни људи (себ-
ри) на поседу цркве.

црковник (црковъникъ)
према грч. ὁ κληρικός — кли-
рик, члан црквене јерархије.

челник (чельникъ) — ста-
решина сточарског села или
катуна.

Регистар појмова и израза Душанова законика

(Бројеви означавају редни број члана Законика)

Азимство (азим'ство), 6
 Анатема, изв. (анадема), 13
 Арач (арачь), 198
 Арбанас (йр'банас), 77, 82
 Архијереј (арх'иерей), увод, 2, 4, 11, 65

Бабунска реч (бабоун'ска р'чка), в.
 Реч —
 Баштина (ваштина), 31, 37, 39—46, 59
 — пуста (поуста), 41
 Баштиник (ваштиник, ваштин'ник), 31, 45, 65, 174
 Бесцење (вещ'кније), 120
 Бити (вити), 50, 85, 131, 166
 Благоверни (благовер'ни), увод
 Благослов (благословение), 3, 11, 196
 Благословити (благословити), 2, 11, 45
 Блуд (блоудь), 54
 Бог (богь), 199
 Брав (бравь), 108
 Брада (брада), 97
 Брат, браћа (врать, врат'к'ци), 51, 52, 66, 71, 96
 Братучед (вратоучедь), 41
 Брдо пусто (вр'до поусто), 158

Ведевсати (в'кдевсати), в. Казнити
 Везати (везати), 11
 Венчање (в'кн'чанне), 3
 Вера (в'кра)
 — иоверна (ина, нев'кр'на), 21
 — латинска (латин'ска), 7, 8
 Верован (в'кровань, достов'кр'нь), 151, 154, 160, 163, 167
 Веровати (в'кровати), 51, 161, 171
 Вестник (в'кстник), в. Советник
 Већина (векни), 151
 Вечера (вечерь, вечера), 56, 91
 Вечерати (вечерати), 133
 Вино (вино), 63
 Виноград (виноградь), 34, 68, 76, 108, 174

Владалац (владал'ць, господарь), 24, 146, 147, 159, 176
 Владика (владика), в. Властелинка
 Власник (властник), 34
 Власт (власть), 178
 Властеле, мн. (власт'кле), увод, 2, 39, 45, 49, 81, 88, 136, 142, 139, 152, 156, 173, 177, 178, 184
 Властелин (власт'лин), 41, 46—48, 50, 53, 55—57, 61, 62, 65, 75, 85, 94, 97, 111, 118, 121—123, 140, 144, 148, 149, 155, 173, 190, 198
 Властелинка (владика), 53, 54
 Властеличий (властелич'ник), 39, 50, 55, 75, 142, 144, 173
 Влах (влахь), 32, 77, 82
 Во (воль), 56, 75
 Водити (вести), 116
 Војник (воиник), 61, 131
 Војска (воиска), 42, 49, 61, 116, 129—131, 135
 Воља, од своје воље (волю, в'дь свога хот'кина), 110, 120
 Вражда (вражда), 20, 103, 154, 183
 Врата црквена (врата црков'на), 150
 Вратити (вратити, възвратити), 7, 115, 116
 Вратити се (вратити се, врати'ти се), 114, 143
 Врачање (в'кхов'ство), 20
 Врачар (в'сник), 20
 Време (доба), 117
 — саборно (с'вор'но), 83
 Вршити (вршити), 171
 Вук (в'кь), 200
 Глас (глась), 104
 Глоба (глоба), 169, 188, 193, 194
 Глобари, мн. (глобаріе, люди глобаріе), 188, 194
 Говече (говедо), 108, 197
 Говорити (глаголати), 161
 Голем (гол'кни), 129

Гора (гора), 92, 123
 — пуста (поуста), 123
 Господа (господа), 147
 Господар (господарь), 22, 71, 77, 103, 115, 117, 139, 145, 147, 149, 157, 159, 173, 174, 200, 201
 — куће (коуки), 71
 Гост (гость), 125, 160, 160a
 Град (градь), 7, 11, 60, 63, 94, 108, 117, 124—127, 137, 141, 142, 145, 169, 170, 176, 184
 — грчки, мн. (гркци), 124
 Градозиданије (града зиданіе), 127
 Градски (град'цки, град'ски), 126, 176
 Грађанин (грађанинъ, гражданинъ), 63, 127, 176
 Грехом (грѣхѡмъ), 76
 Грк (Гркъ), 39, 173
 Гроб (гровъ), 20
 Гумно (гоум'но), 99, 100
 Гуса (гоуса), в. Крађа
 Гусар (гоусаръ), 103, 116, 143, 145—150, 157, 165, 173, 183, 191
 Гусарство (гоусар'ство), 145
 Гусити (гоусити), в. Красти

Дан (дѣнь), увод, 68
 Данак (подѣнь), 42
 Дати (дати, дасть, одати), 40, 44, 48, 57, 58, 68, 71, 73, 80, 88, 91, 92, 99, 100, 104, 136, 139, 142, 163, 180, 188, 189, 197, 198
 Двор (дворъ)
 — царев (царевъ, полата), 51, 66, 72, 91, 112, 113, 128, 175, 180, 188
 — патријархов (патриарховъ), 113
 — судијин (соудини), 66, 91
 Дворанин (дворанинъ), 51, 106
 Дворити (дворити), 51
 Дворски судија (соудина двор'ски), в. Судија —
 Деда (дѣдъ), 152
 Дело (дѣло), 14, 151, 161, 181
 — духовно (доухов'но)
 Део (дѣо), 9, 45
 Деца (дѣт'ца), 41
 Дизати (дизати), в. Носити
 Дијак (диѣкъ), 134

Динар (динарь), 63, 108, 118, 168, 169, 198
 Дирнути (оуф'вати), 30
 Добар човек (дѡвѡр члѡвѣкъ), в.
 Човек —
 Доба саборно (дѡва с'вор'но), в.
 Време
 Добитак (дѡбитѣкъ), в. Стока —
 Добити парницу (ѡпрѣкти), 139
 Довести (дѡвести), 145, 173
 Договарати се (з'говарати се), 15
 Догодити се (слоучити се), 160a
 Дозволити (прпѡустити), 159
 Дом (домъ), 14a, 61, 66, 104
 — божји (божин), 14a
 Дома (дома, домоу), 61, 89, 104
 Доћи (доки), 72
 Доходак (доходѣкъ), 31, 37, 63, 185, 198
 — духовни (доухов'ни), 37
 — царски (царски), 63, 198
 Држава (дрѣжава), 39
 Држати (дрѣжати), 32, 39, 67, 79, 83, 113, 124, 155, 162, 163, 184, 198
 Друг (дроугъ), 79
 Дружина (дроужина), 106, 152, 153
 Дружни (дроужни), 93
 Дуг (дѣмг, д'кло), 4, 12, 89, 103, 151
 — духовни (доуховни), 4, 12, 45
 — царев (царевъ), 103
 Духовни доходак (доходѣкъ доухов'ни), в. Доходак —
 Духовник (доухов'никъ), 2, 11
 Духовништво (доуховнич'ство), 11
 Душевник (доуш'никъ), 76, 162a, 193
 Душом, по души (доушѡмъ), 160

Егзарх (еѣзархъ), 37
 Епископ (епискоупъ), 13, 28, 33

Железо (желѣзо), 150
 Жена (жена), 46, 104, 195, 196
 Жећи (жеки, оужеки), 10, 96, 99, 100, 169, 169a
 Жир (жиръ), 190
 Жито (житѡ), 63, 76, 198

Жупа (жоупа), 58, 60, 75, 94, 108, 117, 127, 134, 144, 145, 149, 155, 157
 — мешовите, мн. (сѣмѣ'не), 157
 Жупљанин (жоупљанинъ), 125, 176

Забавити (забавити), в. Ометати
 Забел (забѣлъ), 74
 Забранити (забранили), 75, 123
 Заграбити (заграбити), 118
 Задерати (зар'вати), в. Напанути
 Задржати (задрѣжати, дрѣжати), 120—122, 139
 Заједница (оуѣмѣса), 155
 Зајемчивање (оузданіе), 102
 Закон (законъ), 4, 15, 30, 34, 42, 63, 65, 68, 78, 80, 89, 124, 132, 139, 142, 154, 159, 171, 126, 180, 182, 186, 187, 194
 — киновіјски (куновински), 36
 — светих отаца (светиѣх ѡтѣцъ), 6, 8, 101, 109
 — светог краља (светаго краља), 123, 152, 153
 — црквени (црков'ни), 4, 11, 15, 196
 — по закону (по закону), 30, 42, 63, 65, 78, 84, 89, 132, 154, 159, 171, 172, 176, 180, 182
 — против закона (прѣкъ законъ), 139, 142, 187
 Законик (законикъ), увод, 4, 6, 101, 139, 159, 164, 171, 172
 — по закону (по закону), 172
 Законит (законитъ), 31, 65, 74
 Залога (залога), 90
 Заманица (заманица), 68
 Заменити (замѣнити), 43
 Записаније (писаније), в. Писање
 Записати (записати), 105, 134, 139
 Заповед (заповѣдъ), 5, 7, 184
 Зарвати (зар'вати), в. Напанути
 Заручити (заручити), 92, 121
 Затрти (затрѣти), 142
 Заустановити се (прѣстојати), 82
 Захватити у котао (хѣтити оу котѣлъ), 106
 Згодити се (слоучити се), в.
 Догодити се
 Земља (земля, дрѣжана), 31, 32, 49, 57, 59, 67, 68, 78, 79, 81, 83, 93,

101, 108, 110, 114—119, 123, 126, 132, 133, 135, 139, 142, 145, 148, 154, 155, 156, 162, 168, 174, 176, 179, 180, 183, 193, 194, 200, 201
 — градска (град'ска), 126
 — пронијарска (проніар'ска), 59
 — туђа (ина, тоуђа), 93, 114—116, 132, 133, 193, 201
 — царева (царева), 49, 101, 110, 114, 116, 117, 118, 119, 135, 139, 148, 156, 162, 168, 176, 180, 194
 — црквена (црков'на), 32, 78
 Земљани, мн. (людиѣ землини), 174
 Зиданье (градозиданіе), в.
 Градозиданије
 Зимовати (зимовати), 197
 Златар (златаръ), 168—170
 Зло (зло), 57, 58, 71, 106, 139, 157, 158, 175
 Злоба (злоба), 58

Игуман (игоумени), 13—15, 28, 33, 35
 Ижећи (жеки), в. Жећи
 Изагнати (изѣгнати), 11, 17
 Извадити (изимати), 166
 Известити (ѡповѣдати), 136, 147
 Изговорити (изговорити), 167
 Изгубити (изгоубити), 159, 160, 160a
 Издава (издава), 108
 Изјести (изѣсти), 200
 Излазити (исхѡдити), 197
 Изнаћи (изѣки, изѣанти), 154, 200
 Имање (иманіе, стѣсъ), 65, 70
 Имѣти (имѣти), 10, 31, 44—46, 48, 51, 58, 59, 65, 68, 78, 91, 107, 112, 123, 124, 155, 160a, 161, 174, 176
 Иновѣрац (иновѣрѣцъ), 153
 Инорија (инорија), 11, 45
 Ипотес (ипотесъ), 83
 Искати (искати, понекати), 30, 79, 80, 91, 117, 150, 157, 160, 164, 165, 186
 Испастити (испастити), в. Попасти

Исправити (исправити), 4, 5, 37, 161, 162, 179, 181а
Истина (истина), 200
Истинито (истин'но), 154
Ићи (грести, походити, ити), 34, 103, 104, 110, 118, 119, 121, 125, 133, 135, 136, 157, 160, 166, 173, 175, 181—183, 187, 189, 189а, 192

Јагањац (јагњца), 197
Јака (јака), 73
Језик (језик), 21, 162, 162а
Јемац (јемац), 88, 114
Јемство (јем'ство), 114
Јерес латинска (јерес латин'ска), 6, 7
Јеретик (јеретик), 10, 20

Кабао (кабао), 198
Казна (казна), 101
Казнити (казнити, наказати, педепсати), 6, 8, 11, 19, 34, 109, 140—142, 144—147, 149, 165, 173, 178
Калуђер (калоуђер), 16—19, 24, 29, 30, 36, 37, 45, 95, 160
Калуђерице, мн. (калоуђерице), 17
Капа (капа, капоуч), 31, 166
— поповска (попов'ска), 31
Катун (катоун), 22, 94, 146
Кефалија (кефалија), 63, 160, 178, 184
Киновија (киновина), 15
Киновиски закон (закон к'новиски), в. Закон —
Клети, се (клети, се), 151, 154
Клир (клир), 176
Кнез (кнез), 141, 146
Књига (к'нига), 78, 83, 105, 115, 134, 136, 140, 148, 162, 163, 171, 178, 184, 185, 189
— милосна (милост'на), 78, 115
— судијина (суд'нина), 148, 162, 163, 178
— царева (царева), 83, 105, 115, 136, 140, 171, 184, 185, 189
Кобила (ковила), 36, 108, 197
Ковати (ковати), 168—170
Козмик (козмик), 12, 37
Коловођа (повод'чига), 69

Коњ (коњ), 35, 37, 38, 48, 101, 108, 125, 187, 189, 199, 200
Котао (котак), 84, 106
Крађа (крађа, тат'ба), 145, 149, 158, 160
Крајишник (краишт'ник), 49, 143
Крајиште (краиште), 145
Краљ (краљ), 43, 136
— свети (свети), 79, 123, 152, 153
Краљица (кралица), 195
Красти (красти), 126, 157, 180, 193
Крв (крв), 103, 183, 192
Крив (крив), 30, 56, 86, 91, 104, 162а, 186
Кривац (кривац), 89
Крстити (крстити), 9, 128
Ктитор (ктитор), 28, 35
Кћер (д'шти), 48
Кудельница (кудел'ница), в. Преља
Кула (кула), 127
Купац (куп'ца), 159
Купити (купити), 43, 59, 119, 132, 180, 193
Купљеница (купљеница), 174
Куповина (куповина), 118, 120
Кућа (кућа), 9, 16, 17, 35, 52, 57, 66, 70, 71, 99, 128, 142, 144, 156, 157, 177

Лаж (лаж), 165
Лажно (лаж'но), 138
Латин (латинин), 160
Латински (латин'ски), 6—8
Лежиште (лежиште), в. Преноћиште
Ливада (ливада), 74, 76
Липсати (липсати), 199
Лице (лице), в. Ствар
Логофет (логфет), 25, 134
Лопов (тат'), 103, 116, 132, 145—150, 157, 160, 165, 173, 183

Љубав, по љубави (по љуб'ви), 171
Људи, мн. (људи, члов'ци), 2, 22, 32—34, 45, 67, 70, 78, 114, 121,

123, 127, 140, 142, 160, 164, 174, 183, 194
— властеоски (властел'ски), 22
— црквени (црков'ни), 22, 32—34, 78, 194
— мали (мали), 70
— средњи (сред'ни), 152

Мађијник (мађиник), 109
Мајка (матер), 96
Манастир (монастир), 14а, 16, 17, 29, 36
Међа (међа), 79, 80
Меропах (меропах), 32, 67, 68, 139, 201
Меропштина (мероп'шина), 34, 156
Месо (месо), 63
Место (место), 174
Метохија (метохија), 18, 34
Мехоскубина (мехоскубина), 98
Мештанин (топик), 18
Милосна књига (к'нига милост'на), в. Књига —
Милосник (милостник), 78
Милост (милост), 79, 83, 115, 171
— царева (царева),
Мито (мито), 13, 24, 154
Митрополит (митрополит), 13, 28, 33, 37
Млин (млин), 108
Муж (муж), 104, 196
Мужити се (мужити се), в. Удавати се

Навалицом (нахвалцом), 76, 87
Навести (навести), 104
Наврћи (навр'шити), 118
Надгледати (нагледати), 179
Најахати (најахати), 101
Најезда (најезда), 101
Наказати (наказати), в. Казнити
Намерно (вољно), 175
Намет (намет), 198
Напанути (зав'вати), 86, 166
Направити (направити), 127
Наредба (пов'еление), 4, 138—140, 145, 150, 151, 171, 181, 187
Наредити (пов'елити), 139, 140, 145, 151, 171, 181

Населити (сасити), 123
Наћи (наћи, наћи), 91, 116
Наћи се (наћи се, наћи се), 8, 9, 12, 13, 24, 34, 47, 75, 95, 99, 107, 111, 118, 145, 146, 200
Начином (образ, образом), 10, 141, 145, 146, 149, 162, 185
Невера (нев'ра), 52, 161, 192
Неверник (нев'рник), 140, 144
Невољник (невољник), 72
Недеља (нед'ела), 68
Немац (Нем'ец), 173
Нос (нос), 53, 54, 201
Носити (дизати, носити), 23, 60, 116, 160
Ноћити (овлажати), 195
Ноћу (нош'ти), 159

Њива (нива), 31, 65

Обед (об'ед), 56, 91, 133
Обеза (об'еза), 165
Обесити (об'есити), 53, 95, 130, 145, 149
Обесна сила (сила похвал'на), в. Сила
Обладати (овладати), в. Управљати
Област (овласт, држава), 110, 143, 175, 178, 179, 182
Облежати (овлежати), в. Ноћити
Обличење (овличение), 149, 150
Обличити (овличити), 5
Обличен (овлич'ни), 109, 149
Оборити (оворити), 127, 130, 160
Образ (образ), в. Начин
Обратити (овратити), 6—8, 19
Обрести, се (овр'ести се, овр'етати се), 4, 6, 10, 26, 39, 66, 70, 86, 90, 91, 95а—97, 101, 138, 142—144, 146, 154, 157, 162, 162а, 165, 169, 169а, 175, 181, 201
Оброк (оврок), 110
Овца (ов'ца), 35, 197
Огањ (ог'ањ), 150
Огледати (огледати), в. Надгледати
Огњиште (ог'ниште), 170
Одагнати (от'гнати), 65, 199

Одаслати (шткслати), 91
 Одбећи (оутеки), 112
 Одбити (шт'бити), 107, 178
 Одбој, изв. (шт'бон), 107
 Одговарати (шт'пирати), 66, 70, 73, 161
 Одељен (шделен), 52, 70
 Одлука (оправданіе), 148, 150, 162
 Одлучити (шт'лоучити), 4, 5, 28
 Одрезати (оу'р'кзати), в. Урезати
 Одсећи (оус'кки, шт'с'кки, оу'р'кзати), 21, 53, 54, 87, 94, 97, 131, 162, 166
 Одстојати (шт'стојати), 89
 Око (шк), 166
 Околина (школина), 58, 100, 126, 144, 191
 Околнн (школ'ни), 144, 158
 Окривити (шкривити), 166
 Окривити (шкривити), 151
 Ометати (забавити), 90, 118, 120, 188
 Опаданије (шпаданіе), 84
 Оповедати (шпов'дати), в. Известити
 Оправа (шправа), в. Правдање
 Оправдани (шправ'чнн), 154
 Оправдати (шправити), 84, 106, 132, 151, 154, 162а, 163, 193
 Опсовати (шп'совати), 50, 55, 95
 Орање (шраніе), 34
 Оружје (шоружіе), 48
 Оскубсти (шскоуб'тати, шскоуб'сти), 97, 98
 Ослободи (шсвободити, шпростити), 26, 32, 46, 97, 98
 Ослобођен (шпрост), 89
 Ослепити (шсл'кпнн), 145, 149
 Осмудити (шсшудити), 55, 69, 201
 Осрамотити (шсрамотити), 50, 111
 Оставити (шт'ставити, шт'дати), 112, 144
 Осуда (шсшуденіе), 129
 Осудити (шсшудити), 148, 188, 194
 Отац (шт'ц), 52, 70, 96
 Откупити (шт'коупити), 90
 Отп'рчија (шт'п'р'чнн), в. Туженик
 Отпирати (шт'пирати), в. Одговарати
 Отровник (шт'ровник), 109
 Отрок (шт'рок), 44, 46, 67, 72, 103

Отсећи (оус'кки, шт'с'кки), 131, 162
 Палата (полата), в. Двор царев
 Парничар (п'р'ц), 73, 161, 167, 175, 181
 Парничење (п'р'кнн), 66, 78
 Пас (п'с), 189
 Пасти, пасем (пастн), 74, 75, 135
 Патити (патити), 99
 Патријарх (патриарх), 6, 11, 25, 45
 Патријархов двор (двор патриархов), в. Двор —
 Педепсати (педепсати), в. Казнити
 Перпер (п'р'п'р, п'р'п'р), 12, 50, 55, 68, 76, 77, 85, 87, 94, 95, 98, 107, 108, 118, 122, 134, 154, 166, 184, 198
 — царева (царева), 68, 198
 Печат (печать), 62
 Пизмом (пизмом, во пизм), 57, 99
 Пизматор (пизматор, пизменик), 152
 Пијаница (пијаница), 166
 Писање (писаніе), 134, 138
 Писати (писати), 6, 35, 101, 137, 146, 148, 162, 172, 178, 189
 Питање (оу'прошеніе), 3
 Планина (планина), 81
 Плата (плат, плата), 67, 156
 Платити (платити, платити), 12, 20, 49—52, 55, 58, 67, 76, 82, 85, 87, 92, 93, 99, 100, 102, 107, 114, 116, 118, 122, 125, 126, 139, 142, 143, 145, 154—160, 166, 169, 180, 184, 187, 190, 193, 198—200
 Плен (п'кн), 57, 132, 143
 Пленити (п'кнн, шп'кнн), 49, 107, 111, 132, 142, 143
 Побегалац (п'к'гл'ц), 144
 Побећи (п'к'кн), 114, 115, 201
 Повести (повести), 92
 Повиновање (повинов'кнн), 4
 Погинути (погинути, изгоубити), 125, 159
 Подвођење (подвожд), 173
 Подизати (сложити), 14, 68

Подложити (подложити), 25, 45, 47, 59, 174
 Пожег (пожег), 58
 Пожегалац (пожег'ц), 99, 100
 Пожећи (пожеки, оу'жеки), 57, 99, 100
 Позвати (позвати), 56, 61, 62, 66, 89, 92, 104, 175, 182
 Позивање (позиваніе, позив), 89, 104, 175
 Познати (познати), 92, 116
 Поискати (п'искати), в. Искати
 Појас (појас), 48
 Показати (изнестн), 92
 Поклисар (поклисар), 133
 Поклон (поклон), 110
 Покренути парницу (оу'р'кнн), 88
 Половина (половина), 101, 190, 198
 Положити (положити), в. Поставити
 Полуверац (полувер'ц), 9
 Помоћи (помоки), 128, 131
 Помањи (пом'нн), 151
 Помилувати (помилувати), 149
 Понос (понос), 23
 Поп (поп), 8, 20, 31, 37, 64, 65, 95, 151, 160
 — баштиник (баштин'ник), 31, 65
 Попасти (шпасти), 75, 76, 82
 Попаша (попаша), 74—76
 Поповство (попов'ство), 20
 Порвица (п'р'вица), в. Туча
 Порота (порота), 106, 132, 151, 152, 154, 160а
 Поротник (порот'ник), 151—154, 160
 Посед (држава), 57, 142, 155, 190
 Посећи (пос'кнн), 123, 166
 Посланик (посланик), 107
 Послати (послати, шт'слати), 162, 163а, 178
 Послушати (слоушати, чоути), 5, 65, 129
 Послушност (послушаніе), 4, 19
 Поставити (положити), 7, 11, 13, 45, 91, 148, 150, 157, 168, 194
 Пострижење (постриженіе), 196
 Пострићи се (пострижнн се), 17, 18, 196
 Потвора (потвора), 162, 165, 181

Потворити (потворити), 30, 79, 83, 115, 132, 137, 138
 Потворна реч (р'кч' потвор'на), в. Реч —
 Потворник (потвор'ник), 165
 Потећи (потеки), 131
 Потка (пот'ка), 77, 82
 Потреба (п'тр'ба), 128, 170
 Поћи (поки, понти, походити), 22, 120, 125
 Поуздати се (поуздати се), 102
 Прав (прав), 162, 163а, 192
 Правда (прав'да), 30, 33, 72, 117, 123, 139, 171, 193
 Правдање (шправа, шправданіе), 84, 108, 154
 Право (право), 186
 Правоверан (правов'р'ни), 40
 — цареви, мн. (цари), в. Цареви —
 Православни (православни), увод
 Празник (празд'ник), увод
 Пратња (сл'д), 155
 Први цареви (Први цареви), в. Цареви —
 Првина (п'р'вина), 167
 Пребеглица (п'р'к'гл'ц), 142
 Предати (п'р'дати, зароучити), 51, 149, 157, 160, 194
 Предео (п'р'д'кл), 127, 145
 Предстојник (п'р'к'ст'ник), 146
 Прејем (п'р'кл), 103, 183
 Преиначити (п'р'к'творити), 138, 162
 Прекратити (оу'кратити), 145
 Преља (коудел'ница), 64
 Премићур (п'р'к'ликур), 146
 Преноћити (п'р'к'л'жати), 187
 Преноћште (лежиште, ложнште), 159
 Преписати (п'р'к'писати), 138, 162
 Препознавање (познаніе), 92, 116, 180
 Препрост (п'р'к'прост), 198
 Преслушати (п'р'к'сл'шати), в. Пречути
 Преслушник (п'р'к'сл'шник), 148, 178
 Престој (п'р'к'стон), 56
 Престојати (п'р'к'стојати), в. Зауставити се
 Престојник (п'р'к'стонник), 146

Преступити (прѣстоупити), 4
 Прети, се (прѣти се), 38, 73, 88, 91, 139, 161, 176, 177
 Пречути (прѣчути, понѣведити), 4, 6, 34, 129, 136, 147, 148, 178
 Приграбити (похватити), 116
 Пријем (принѣти), 117, 164
 Примити (принѣти, оузети), 101, 115, 124, 125, 140, 141, 164, 184, 185
 Приносити (приносити), 105
 Припадати (доходити, доносити), 67, 119
 Приписати (приписати), 138
 Приповедати (приповѣдати), 56
 Припустити (припоустити), в.
 Дозволити
 Приселица (приселница), 57, 125, 155, 156, 200
 Пристав (приставка), 56, 91, 104, 107, 108, 162, 163, 178
 — судијин (соудниѣ), 107, 162, 163, 178
 Прићи (прики, приходити), 61, 66, 67, 91, 133, 136, 159, 160, 197
 Проводити (проводити, провагати), 93, 160
 Проводија (повоѣчѣ), 132
 Провођење (провождѣние), 93
 Прогнати (прогнати), 10, 32
 Продавати (продати, продавати), 21, 40, 48, 59, 63, 118, 119, 120, 174
 Проклет (проклетъ), 13
 Проклињати (проклинати), 5
 Пронија (пронѣ), 59
 Пронијар (пронѣаръ), 68
 Пронијаревић (пронѣаревѣиѣ), 106
 Пронијарска земља (земля прониарска), в. Земља —
 Прост (простъ), в. Ослобођен
 Простагма (простагма), 40, 124
 Простити (простити), в.
 Ослободити
 Протопоп (протопопъ), 7
 Проћи (проходити, прѣки), 120, 179
 Пртљаг (станъ), 125
 — царев (царевъ), 187, 189
 Прѣија (прѣиѣ), 44, 174
 Псар (псаръ), 189
 Псовка (псовѣ), 50, 95

Пуста баштина (баштина поуста), в. Баштина —
 Пуста гора (гора поуста), в.
 Гора —
 Пусто брдо (брдо поусто), в.
 Брдо —
 Пустити (поустити, припоустити), 159
 Пустош (поустошъ), 92, 158
 Пут (поутъ), 157, 158, 160
 Путник (поутникъ), 159
 Работа (работа), 26, 34, 42, 67, 91, 192
 Работати (работати), 29, 34, 67, 70, 139
 Работник (работникъ), 174
 Разагнати (разыгнати), 32
 Разарати (разарати), 171
 Разбалати (разбалати), в.
 Растурити
 Разбој (развои), в. Силованье
 Раздерати (раздерати), 138
 Разлучити (разлоучити), 3
 Размирје (размирѣ), 117
 Разрешити (рѣшити), 11
 Раса (раса), 19
 Распорити (распорити), 201
 Расправити (расправити), 181
 Растоварити (растоварити), 118
 Растурити (разбалати), 118
 Расудити (разсоудити), 175, 181, 182
 Расути (расоути), 11, 24, 34, 145, 169
 Ресник (ресникъ), в. Врачар
 Рећи (реки), 51, 66, 129, 193
 Реч (рѣчь, слово), 138, 148, 167
 — бабунска (бабоунска), 85
 Род (родъ), 41
 Родити (родити), 190
 Рок (рокъ), 89, 91, 139, 198
 Рука (роука), 21, 53, 54, 84, 87, 94, 97, 131, 162, 166
 Сабирати (сѣбирати), 194
 Сабор (сѣборъ, доба сѣборно), увол, 39, 69, 83, 123, 124, 142, 164
 Саборник (сѣборникъ), 69

Саборно доба (доба сѣборно), в.
 Сабор
 Советник (совѣтникъ, вѣтникъ), 132
 Сажешење (сѣрѣшѣние), 52
 — духовно (доуховно), 5
 Сажешити (сѣрѣшити), 51, 52
 Сатрети (строути), 142, 187
 Сажећи (сѣжеки, нажеки), 96, 99, 120, 169
 Самоседмо (самоседмо), 30, 93, 102, 143, 187, 193, 200
 Сан (санъ), в. Чин
 Сас (Гасъ), 123
 Свадба (свадба), 3
 Свадити се (свадити се), 131
 Свађа (свађа), 131
 Сведок (свѣдокъ), 80
 Свезати (свезати), 145, 187, 198
 Свети краљ (свети краљ), в.
 Краљ —
 Светитељ (светитељ), 5, 11, 45, 95, 196
 Свиња (свинѣ), 191
 Свињар (свинѣаръ), 189а, 191
 Свита (свита), 48, 108
 Свод (сводъ), 180, 193
 Сводник (сводникъ), 193
 Свргнути (сврѣки), 19
 Свршити (сврѣшити), 136, 151, 162, 178
 Себар (сѣбаръ), 53, 55, 69, 85, 94, 98, 106, 152
 Себрдија (сѣбрѣдиѣ), 152
 Себров збор (сѣбровъ зборъ, сѣборъ), в. Збор —
 Седети (сѣдѣти), 67
 Селити (селити), 123
 Село (село), 11, 20, 22, 34, 38, 58, 67, 74, 75, 77, 79, 82, 92, 99, 100, 108, 111, 133—135, 142, 144—146, 149, 157—159, 169а, 174, 187, 199
 Сено (сѣно), 34, 68, 99, 100
 Сећи (сѣки), 123
 Сила (сила), 43, 53, 66, 82, 87, 101, 110, 118, 180
 — обесна (похвална), 101
 Син (синъ), 46, 48, 51, 52, 70, 71, 128
 Сирота (сирота), 64, 73

— преља (коудѣлница), в.
 Преља —
 Скерлет (скрѣлатъ), 119
 Скинути (скиноути), 166
 Скубеж (скоубежъ), 97
 Скупити (скоупити), 32
 Слама (слама), 99
 Слободан (вольнъ, свободањъ), 31, 35, 40, 42, 43, 45, 48, 59, 64, 65, 101, 112, 113, 118, 120, 121, 132, 137, 139, 151, 161, 174, 182, 188
 Слободно (во.оми), 46, 48, 119, 121
 Слово (слово), в. Реч —
 Случити се (случити се), 155, 160
 Смрт (сѣмртъ, оумрѣки), 58
 Сокалник (сокалникъ), 107
 Соколар (соколаръ), 189
 Соће (соце), 42, 198
 Срамота (срамота), 166
 Срби, мн. (Срѣбли), 39, 173, 153
 Средњи људи (людѣ сѣдѣни), в.
 Људи —
 Сродник (родѣ), 52, 71, 151, 152
 Сриба, по сриби (срѣча, по срѣчѣ), 171
 Ставити (ставити), 14
 Стајати (стојати), 170, 177, 188
 Стан (станъ), в. Пртљаг
 Стањанин (станѣанинъ), 125
 Станик царев (станъ царевъ), 183, 187
 Старешина (старѣи), 187
 Старци, мн. (старѣи), 15
 Стас (стасъ), в. Имање
 Стати (стати), 82
 Ствар (лице, дѣло), 92, 149, 180
 Стегоноша (стѣгоноша), 155
 Стожити (стожити), в. Подизати
 Стока (добитѣ), 75, 144, 193
 Стража (стража), 157, 158, 160, 160а
 Страх, по страху (по страху), 172
 Стрмоглавице (стрѣмоглавиѣ), 145
 Суд (соудъ), 12, 30, 61, 66, 78, 79, 84, 89, 91, 92, 103—105, 115, 129, 139, 150, 161—164, 167, 176, 177, 181, 183, 186, 191, 192
 Судбина (соудба), в. Суђење
 Судија (соудѣ), 84, 89, 91, 92, 103, 110, 111, 139, 148, 157,

161—163, 167, 171, 172,
177—179, 181—183
— дворски (двор'ски, царевъ),
175, 177
Судијин пристав (приставъ
соудинъ), в. Пристав —
Судијин сокалник (сокал'ник
соудинъ), в. Сокалник —
Судијина књига (к'нига соудина).
в. Књига —
Судити, се (соудити, се), 12, 33,
78, 84, 103, 123, 129, 139, 148,
151, 161, 163, 167, 171, 172,
175—177, 181, 183, 190, 194
Судски (соудьски), 148
Суђење (соуд'ба), 84
Сужањ (соужањ), 112, 113
Сужањство (соужањство), 113

Тамница (там'ница), 19, 112, 166,
184, 185
Тат (татъ), в. Лопов —
Татба (тат'ба), в. Крађа —
Тврд (тврды), 39, 40, 59, 124,
137
Тежати (тежати), 123
Топик (топикъ), в. Мештанин
Травнина (травнина), 197
Трг (трыгъ), 7, 118—121, 123, 141,
168, 169, 184
Трговац (трыговьць), 118—122,
153, 159, 160
Трпеза (трыпеза), 150
Туђа земља (земля тоужа, ина), в.
Земља —
Туђи човек (члов'кк тоужди), в.
Човек —
Туженик (шт'п'рчига), 161
Туча (пор'вица), 131

Нефалија (кефалија), в. Кефалија

Убиство (оубиство), 86, 87
Убити (оубити), 86, 94—96, 107,
126, 130, 199, 200
Убица (оубица), 96, 101
Убог (оубоги), 28, 179
Удава (оудавъ), 84
Удавати се (моужити се), 154

Удржати се (оудржати се), в.
Уклонити се
Ужећи (оужекти), в. Жећи
Узаконити (оузаконити), 142
Узговорити (оуз'говорити), 167
Узданије (оузданије), в.
Зајемчивање
Узети (оузети, оузимати), 20, 41,
43, 48, 53, 57, 63, 68, 101, 105,
107, 110, 111, 116, 123, 124, 142,
150, 154, 156, 160, 162, 174, 180,
188, 194, 200, 201
Узмоћи (оузмоћи), 181
Ујемчити (оујем'чити), 139, 201
Уклонити се (оудржати се), 4
Украсти (оукрасти), 126, 156, 180,
190, 193
Умеса (оум'кск), в. Заједница
Умирити (оумирити), 151
Умрети (оумр'кти), 58, 199, 200
Управљати (оуправляти), 25, 35, 45,
47, 129, 146
Уписати (оуписати), 149, 163, 181,
188
Упрети (оупр'кти), в. Добити
парницу
Упрети се (оупр'кти се), в.
Покренути парницу
Упросити (оупросити), 51, 78
Упрощеније (оупрощеније), в.
Питање
Уработати (оуработати), 68
Урваније (оур'ваније), 30
Урвати (оур'вати), в. Дирнути
Урезати (оур'кзати), 21, 53, 54, 69,
162
Усећи (оур'кзати), в. Одсећи
Устати (оустати), 144
Утећи (оутеки), 112, 113
Ухватити (оухватити), 149, 180
Учинити (оучинити), 40, 54, 72,
87, 124, 137, 139, 144, 162, 166,
186
Уши (оуши), 69, 162а, 162

Хватити (хв'тити), в. Захватити
у котао
Хлеб (х'лбъ), 70
Хотење (хотение, волъ), в. Воља
Храна, на храну (храна, оу храноу),
38

Хранити (хранити), 65
Хрисовуль (хрисовоуль, хрисоволь),
35, 39, 40, 124, 134, 137, 138,
194
Хришћани, мн. (христиане), 6—8,
10, 21
Хришћанка (христианница), 9
Хришћанство (христиан'ство), 1,
6, 7, 9
Цар (царъ), 23, 25, 40, 45, 48, 51,
60, 77, 79, 81, 91, 116, 117, 124,
128, 129, 133, 134, 137, 187, 190,
192, 194
Царев двор (дворъ царевъ), в.
Двор —
Царев дуг (дыгъ царевъ), в.
Дуг —
Царев перпер (пер'перъ царевъ), в.
Перпер —
Царев стан (станъ царевъ), в.
Пртљаг —
Царев судија (соудина царевъ), в.
Судија —
Царев трг (трыгъ царевъ), в.
Трг —
Царева земља (земля царева), в.
Земља —
Царева милост (милость царева),
в. Милост —
Царева планина (планина царева),
в. Планина —
Цареви правоверни (правов'кр'ни
цари), 40
Цареви први (цари прьви), 40
Цариник (царин'никъ), 120, 122
Царица (царица), 43, 136, 139,
140, 187, 195
Царски доходак (доходъкъ царски),
в. Доходак —

Царство, ми (цар'ство ми), 26, 30,
34, 35, 38—40, 42, 75, 78, 81,
101, 105, 110, 112—116, 119,
136—185
Ценити (ц'книти), 76
Црква (црква, црковъ), 3, 4, 7,
11, 12, 14, 18, 23, 25—28, 31—36,
38, 45, 47, 78, 81, 89, 130, 139,
140, 148, 151, 174, 194, 195
Црквени (црков'ни), 11, 12, 22,
24, 30, 32—34, 38, 75, 78, 79,
81, 112, 113, 150, 157, 176, 194,
196
Црковници, мн. (црковници),
увод

Част (чьсть), 133
Чедо (чедо), 96
Челник (чел'никъ), 146
Чин (чанъ), 13, 28
Чинити (чинити), 133
Човек (члов'кк), 4, 92, 101, 115,
117, 136, 140, 141, 164, 182,
185, 196—198, 200
— верован (в'ковани), 160а
— добри (добри), 97, 163а
— дружни (дружни), 93
— властеоски (властел'ски), 54,
112, 114
— црквени (црков'ни), 30, 33,
112
— туђи (тоужди), 93, 140
Чувати (вьости, съхранити,
предржати), 125, 157, 158
Чути (чоути, чюти), в. Послушати

Штап (стапъ), 50, 85, 166
Штета (ч'тета), 158



Цар Душан, Лесново, XIV век.



Заставица из призренског рукописа Душановог законика,
XV век.

(Народни музеј Београд)

Стара српска књижевност у 24 књиге
књига осма

ДУШАНОВ ЗАКОНИК

Уредник

Милутин Станисавац

Рецензент

Димитрије Богдановић

Ликовно-графичка опрема

Добрило Николић

Технички уредник

Сека Кресовић Бунета

Коректор

Љубица Милетић

Издавачи

Издавачка радна организација Просвета

ООУР „Издавачка делатност“

Београд, Добрачина 30

Српска књижевна задруга

Београд, Маршала Тита 19

Штампа

Београдски издавачко-графички завод

Београд, Булевар војводе Мишића 17

Тираж

6 000 примерака

Београд 1986.

ISBN 86-07-00088-8
86-07-00090-x